

JIHOČESKÁ UNIVERSITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
TEOLOGICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2012

JOSEF STANĚK

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra praktické teologie

Diplomová práce

**Liturgie sv.Jana Zlatoústého
v praxi Exarchátu řecko-katolické církve v ČR**

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Zdeněk Demel, Th.D.

Autor práce: Josef Staněk
Studijní obor: Pastorační asistence
Ročník: pátý

2012

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum:

Podpis

Děkuji panu Mgr. Ing. Zdeňkovi Demelovi, Th.D. za to, že se ujal vedení mé diplomové práce a také za cenné rady a připomínky.

Za konzultace patří dík také panu Mgr. Tomášovi Mrňávkovi D.S.E.O.

Děkuji také za zpřístupnění archivních materiálů a knihovny Apoštolskému exarchátu v ČR a jmenovitě panu Antonínovi Čížkovi.

Obsah

Úvod	5
1. Historický vývoj byzantské liturgie	9
1.1 Problematika autorství liturgie sv. Jana Zlatoústého	12
1.2 Historický vývoj liturgie sv. Jana Zlatoústého do Zamojské synody	13
1.3 Zamojská synoda	15
1.4 Vývoj liturgie po Zamojské synodě	16
2. Byzantská liturgie	19
2.1 Bohoslužebné shromáždění	22
2.2 Úřady a služby v liturgickém shromáždění	23
2.2.1 Účast božího lidu	24
2.2.2 Služba celebrujícího biskupa (kněze)	25
2.2.3 Liturgická služba jáhna	25
2.2.3.1 Služba jáhna v latinském obřadu	26
2.2.3.2 Služba jáhna v byzantském obřadu	26
2.2.4 Další služby v liturgickém shromáždění	27
2.3 Někteří liturgická gesta, symboly a liturgický prostor	29
2.3.1 Liturgická gesta	29
2.3.2 Posvátné nádoby a předměty	31
2.3.3 Liturgické přírodní symboly	33
2.3.4 Liturgický prostor	36
3. Apoštolský exarchát pro katolíky byzantského obřadu v ČR	40
3.1 Eparchie v Prešově	41
3.2 Zřízení českého exarchátu	43
4. Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého	45
4.1 Proskomidie	46
4.1.1 Vstup do chrámu a oblékání liturgických rouch	46
4.1.2 Příprava darů	49
4.2 Liturgie katechumenů (liturgie slova)	53
4.3 Liturgie věřících (liturgie eucharistie)	58
Závěr	72
Seznam pramenů	75
1. Pravidelně vydávaná periodika:	75
2. Příspěvky v tištěných sbornících:	77
3. Monografie:	78
Seznam zkratk	83
Abstrakt	84
Abstract	85

Úvod

Říká se, že eucharistie vytváří církve a církve vytváří eucharistii. Zdá se mi, že je to pravda, protože tato vzájemnost je plná smyslu. Tak jako Ježíšovi emauzští učedníci objevili Vzkříšeného a tím přispěli k „utvoření“ církve, tak je také každé eucharistické společenství povoláno ke stejnému objevu, ale také ke stejné odpovědnosti. Jsme Ježíšem vybízeni k právě takovému slavení a prožívání eucharistie. Je tedy jen logické, že slavení mše svaté je vrcholem, ke kterému směřuje činnost církve, ale také je zdrojem, ze kterého vyvěrá veškerá síla církve. Vždyť všichni, kdo se vírou a křtem stali Božími dětmi, mají se v církvi shromažďovat, aby chválili Boha, účastnili se oběti a jedli ze stolu Páně.¹

Žijeme v prostředí, ve kterém se svatá liturgie slaví převážně v římském obřadu,² neboť na našem území je bezkonkurenčně nejpočetněji z křesťanských katolických církví zastoupena církev římskokatolická. Přesto však stále častěji přicházíme do styku i s jinými katolickými církvemi,³ které slaví liturgii v jiných obřadech.⁴ Ale co je to vlastně obřad?⁵ Můžeme říci, že je to jednoduše katolicismus tak, jak se vyvinul v souladu s kulturou a duchem určitých lidí.⁶ Ale obřad není jen odlišný způsob, jak odsloužit sv. mši. Jde o „speciální dědictví“ s vlastními svátky a pústy, světci a svatyněmi.

Ale naše svatá matka církev katolická, přiznává všem právoplatně uznaným ritům stejné právo i stejnou úctu a chce, aby byly i pro budoucnost zachovány a všemožně podporovány.⁷ Jak je ale možné zachovávat a podporovat něco, co neznáme? Při náhodné návštěvě řeckokatolické bohoslužby se návštěvníkovi zdá, že je ve zcela jiném světě. K tomu jistě přispívá i to, že je

¹ Srov. SC 10.

² Nebo možná lépe v římských ritech. Který ritus (obřad) je ten správný? Myslím, že nejde o problém, zda jeden katolický obřad popírá něco, co druhé obřady potvrzují. Všechny obřady jsou sjednocené v Kristově církvi pod vedením římského biskupa. Všechny mají tytéž svátosti, tatáž dogmata, tentýž morální kodex. Rozdíly jsou ve způsobu zdůrazňování. Každá tradice vyzdvihuje odlišné hledisko jediné, svaté, katolické a apoštolské tradice, společné pro všechny.

³ A také s církví pravoslavnou

⁴ Nejčastěji se jedná o liturgii sv. Jana Zlatoústého (případně sv. Bazila velikého).

⁵ Rozmanité církevní obřady nejlépe poznáme skrze jejich liturgii. Srov. TAFT, R. F. *Katolicismus východního obřadu*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma s.r.o., s. 38.

⁶ Srov. TAFT, R. F. *Katolicismus východního obřadu*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma s.r.o., s. 38.

⁷ Srov. SC 4 .

liturgie sloužena zpravidla v nesrozumitelném jazyce,⁸ většinou ve staroslověnštině či ukrajinštině.⁹ Přesto, že obsah liturgie sv. Jana Zlatoústého je s římskou liturgií stejný, nemusí být a také není, tato skutečnost římskému katolíkovvi, který náhodně navštívil svatou liturgii sv. Jana Zlatoústého, zřejmá. Tato východní liturgie,¹⁰ je totiž obřadově dost odlišná. Vzhledem k tomu, že zde není prostor, abych mohl postihnout všechny východní liturgie, pokusím se zpracovat jen liturgii byzantskou, a to hlavně s ohledem na liturgii svatého Jana Zlatoústého, která je také nejčastěji slavenou liturgií církví byzantské tradice a tedy také Apoštolského exarchátu Řeckokatolické církve v České republice a na kterou v Čechách lze při návštěvě řeckokatolické nebo pravoslavné liturgie nejčastěji narazit.

Snahou mé práce je, abych odkryl, pokud je to možné, bohatství a krásu tohoto východního obřadu¹¹ těm, kteří jej neznají, umožnil jeho pochopení, a poukázal také na hluboké duchovní kořeny této liturgie.¹²

Podle mínění mnohých Čechy patří k evropskému Západu. Je a bylo tomu ale opravdu tak? A jak vlastně vzniklo nejen církevní rozdělení na Východ a Západ?

Je to dědictvím staré Římské říše. Když v roce 286 Dioklecián rozdělil impérium na dvě části, východní a západní, s dvěma „césary“, neměl zpočátku jiný úmysl než zjednodušit administrativu, která se stávala neúnosnou. Ale toto rozdělení poněkud znamenalo i protiklad, zvláště když na Bosporu vzniklo nové hlavní město Konstantinopol. Obě části impéria jsou si stále více vědomy své odlišnosti. Z odlišnosti rostou potom protiklady a posléze i antagonismus.

Toto rozdělení říše mělo velké důsledky i pro nové, barbarské národy, které se stávaly křesťanskými už v dvojím různém vydání: v západní části se stávaly členy církve latinské, ale na Východě si přisvojovaly křesťanství jiného typu. Kde ale vlastně začínal Východ? Bylo tu jedno velice sporné území,

⁸ Český překlad Svaté Božské liturgie našeho Otce Svatého Jana Zlatoústého byl v Římě schválen Kongregací pro Východní církev teprve 15.7.2006 a Řád svaté bohoslužby v češtině vyšel knižně teprve koncem roku 2007.

⁹ V češtině se pravidelně slouží svatá liturgie sv. Jana Zlatoústého jen v jediném řeckokatolickém kostele, a to u sv. Kosmy a Damiána v Praze na Slovanech. Pravidelně, každou neděli, se tato liturgie slouží také v bazilice Panny Marie na Svaté Hoře u Příbrami.

¹⁰ Božská liturgie sv. Jana Zlatoústého není jediným obřadem východních, ať už sjednocených nebo i nesjednocených církví, ve kterém se slaví mše svatá.

¹¹ O kráse liturgie více: SLODIČKA, A. Krása byzantské liturgie. In *Zborník teologických štúdií*. Prešov : PRO COMMUNIO, 2005, s. 96-118

¹² Srov. BENEDIKT XVI. *Modlitba*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2008, s. 56.

tzv. Illyricum (od dnešní Jugoslávie na sever). Toto území patřilo nejprve k Západu, tedy i církevně pod jurisdikci římského papeže. Později ale (v době ikonoklasmu) toto území uchvátil konstantinopolský (cařihradský) císař a podřídil je patriarchovi svého města. Římský papež se o navrácení tohoto území snažil marně. V devátém století se do tohoto sporného území mezi Východem a Západem nahrnuly obrovské masy slovanských národů. Kam budou patřit? Na Východ nebo na Západ? Misionáři přicházeli z obou stran a slovanská knížata s chutí hrála dvojí politiku, aby pro sebe vyzískala co nejvíce. Je známo, co v této době politicky znamenalo území tak zvané Velké Moravy. Byla to pravá křižovatka dějin. Rostislavovo povolání Cyrila (Konstantina) a Metoděje,¹³ věrozvěstů z Konstantinopole, mělo jistě znamenat jistý kulturní a politický obrat.¹⁴ Věrozvěsti sami ale chápou, že záležitost není tak jednoduchá a jdou si vyžádat jurisdikci také do Říma. Ale také v Římě chápou, že situace je velice delikátní a zvláštní. Vždyť privilegia, která svatý Metoděj pro moravskou církev dostal se nedají vysvětlit jen osobními schopnostmi Konstantina (přezdívaného filozof) a Metoděje nebo jejich svatostí, ale spíše velikostí nového plánu,¹⁵ jehož ústřední myšlenka spočívala ve vytvoření jakési říše středu, která by se stala mostem mezi oběma částmi světa a zmírnila začínající konflikty. (Snad i liturgií sv. Petra?)¹⁶

I když se tuto krásnou a geniální ideu nepodařilo uskutečnit a Slované, kteří snad byli povoláni k tomu, aby byli mostem¹⁷ mezi Východem a Západem se stali první obětí definitivního rozdělení a po církevním schismatu se i oni rozpadají na křesťany dvojího typu, západní (latinské) a východní, přece jen nelze jednoduše říci, že cyrilometodějská mise skončila úplným fiaskem.¹⁸ Stále znovu

¹³ Více: PÍŤHA, P. *Svatí Cyril a Metoděj*. České Budějovice : STUDIO GABRETA spol. s r. o., 2010 a POKORNÝ, L. *Odkaz soluňských bratří*. Praha : Česká katolická charita, 1987.

¹⁴ Srov. KADLEC, J. *Byzantské křesťanství u slovanských národů*. Praha : Bohuslav Rupp, 1946, s. 33.

¹⁵ Tento výklad zastává například ŠPIDLÍK, T. *Důvody srdce*, Praha : Vyšehrad, 2001, s. 66.

¹⁶ Tuto myšlenku zastává například Vašica. Velice podrobně ji rozebírá v: VAŠICA, J. *Slovanská liturgie sv. Petra*. Roma, 1938.

¹⁷ Srov. VYSTRČIL, J. *Křesťanský východ*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 1992

¹⁸ Rozhodně se minimálně v Čechách chtělo několikrát na onu tradici navázat. Sázavský klášter, klášter Na Slovanech ap. Více viz: MRŇÁVEK, T. Sázavský klášter a slovanská liturgie. In *Slovanská spiritualita a mystika*. Trnava : Dobrá kniha, 2011, s. 145-183. ISBN 978-80-7141-725-5. a např.: POKORNÝ, L. *Z dějin liturgie u nás*, Česká katolická charita, Praha 1969, s. 54n

a znovu se totiž v dějinách objevuje touha po původní jednotě křesťanského světa v jeho bohaté různosti.¹⁹

Je možná příliš pyšné myslet si, že mohu touto svou prací maličko k této ideji přispět. V každém případě je to mým úmyslem.

¹⁹ V poslední době např. List papeže Jana Pavla II. o Duchu svatém

1. Historický vývoj byzantské liturgie

Křesťanství se zrodilo v židovském prostředí, které však již bylo částečně helenizováno. Dorůstalo pak a zmohtnělo ve Středomoří, zvláště pak v Římské říši., která si zachovala i přes silné centralizační úsilí na poli administrativním a politickém značné územní odlišnosti na poli jazykovém, náboženském a kulturním. Křesťanství, které přicházelo do těchto jednotlivých kulturních prostředí, přijímalo místní jazyk a tradice a stalo se univerzálním zásluhou toho, že se odpoutalo od židovství a jeho rituálních předpisů.

Základní rozdíl mezi vývojem církve na Východě a na Západě spočívá v tom, že na Východě se nikdy nevžil jako společný jazyk řečtina, kdežto na Západě latina převládla. Bylo tomu tak proto, že počítání probíhalo v krajinách s dávnou vlastní kulturou, jejíž nedílnou součástí bylo i písmo a tedy i literatura. Řečtina se ujímala pouze ve městech a vzdělanějších či obchodních vrstvách, zatímco vedle ní stále žijí lidové jazyky. Odlišnosti uvnitř universální církve mezi partikulárními církvemi Západu a Východu tak mají své kořeny již v době evangelizačních počátků a rozvíjejí se v prvních šesti stoletích křesťanství.

Jeruzalém, kde se Církev zrodila, zanikl zničením v roce 70, ale jeho funkci již převzala velká křesťanská centra v Kartágu, Římě, Alexandrii a Antiochii.

Církev v severní Africe (Kartágo), kde působil např. Tertulián (+ cca 240) nebo Cyprián (+ 258), byla zničena v 7. století Maury, ale předtím ještě velmi ovlivnila církev v Římě. Římská církev prošla třemi obdobími vývoje: primitivním apoštolským (Klement Římský (+ cca 80)), rozvinutým řeckým (Hippolit Římský (+ 235)) a ve čtvrtém století adoptovala do své vlastní liturgické podoby prvky latinského křesťanství ze severní Afriky. Církev v Alexandrii se vyvíjela ve velké intelektuální centrum (Klement Alexandrijský (+ 215), Origenes (+ 253/4), Atanáš (+ 373) a Cyril Alexandrijský (+ 444) až do doby Chalcedonského koncilu (r. 451), jehož usnesení odmítla. Alexandrijské liturgické tradice byly též silně ovlivněny monastickým hnutím egyptské pouště. Antiochie byla ovlivněna Kapadockými otci (Bazil Velký (+ 379), Řehoř Naziánský (+ 389) a Řehoř Nysský (+ 394)). Konečně po svém založení ve 4. století se velkým

křesťanským centrem stal Cařihrad, který své původně Antiochijské počátky rozvinul do vlastních liturgických podob.²⁰

Ve východních církvích rozumíme pod pojmem liturgie²¹ svatou službu.²² Jen někdy, ale spíše výjimečně, je chápán pojem liturgie v širším slova smyslu, tedy jako komplex bohoslužeb. To je třeba si uvědomit, abychom dobře pochopili historický vývoj byzantského obřadu.²³ Ten pochází ze syrské Antiochie,²⁴ která byla třetím největším patriarchátem po Římě a Alexandrii. Cařihrad (Konstantinopol) získává nadvládu na území Malé Asie, Pontu a Trácie až na chalcedonském koncilu, tedy až v roce 451. Později rozšiřuje svou pravomoc na Balkán a stává se také matkou církví Bulharska, Kyjevské Rusi, Srbska a Rumunska. Nesmíme zapomenout na to, že také naši čeští předkové obdrželi byzantský obřad z Cařihradu²⁵ prostřednictvím svatých apoštolů Cyrila a Metoděje.²⁶

Zajímavé je, že Byzanc si nikdy nevytvořila svůj vlastní obřad.²⁷ Převzala a zdokonalila jen obřad Antiochie.²⁸ Tento obřad je ale jen jedním z mnohých východních obřadů.²⁹ Ani název, který se dnes velmi běžně používá, totiž „řecký

²⁰ Byzantská liturgie ale není zdaleka jedinou. Spory v Antiochijské církvi daly vznik vlastní liturgické východosyrské tradici, která se rozšířila na území dnešního Íránu a Iráku a ve formě Malabarské církve do Indie. Též v západosyrské tradici došlo k několika liturgickým vývinům, které můžeme dnes vidět především v Syrské (jakobitská) a Maronitské církvi na Středním východě a u Malankarské církve v Indii. Cařihradská církev se rozvinula do komplexní podoby a ovlivnila církve v Arménii, která původně vycházela ze starších (Kapadocie a Řím) tradic. Církve v Alexandrii dala vzniknout koptské církvi v Egyptě a národní církvi v Etiopii, která byla též ovlivněna křesťanstvím západní Sýrie. Srov. ШУЛЬЦ, Г. Й. *Византийська літургія*. Trier : Paulinus Verlag, 2000.

²¹Božská liturgie je původem řecké slovo (leiturgia) a znamená národní dílo, skutek nebo službu (leitosis = národní; ergon = služba). Řekové ale tímto slovem nazývali též náboženské úkony, zvláště přinášení oběti božstvům. Tento náboženský význam přešel také do křesťanské terminologie. Můžeme tedy říci, že liturgii na křesťanském východě je třeba chápat jako celonárodní bohoslužebný akt, ve kterém se vzdává Bohu nejvyšší čest a sláva modlitbami, písněmi a hymny. Proto se také často setkáváme s tím, že svatá liturgie bývá nazývána Boží, nebo svatá služba.

²² Tedy podle západní terminologie Mši svatou.

²³ O vývoji byzantské liturgie velice přehledně v: ČÍŽEK, A. Historický vývoj byzantské liturgie. *Řeckokatolický kalendář 2004*, s. 51-57.

²⁴ Viz výše

²⁵ Srov. KLUSÁKOVÁ, L. *Cestou do Cařihradu*. Praha : ISV, 2003, s. 17-40.

²⁶ Přesto, že toto tvrzení není možné zcela přesvědčivě potvrdit, zdá se nejvíce pravděpodobné. Jsou ale i liturgisté, kteří docházejí k jiným závěrům. Srov. např. Vašica....

²⁷ Byzantská říše vzniká až roku 330, snad tedy proto.

²⁸ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika I*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1997, s. 14

²⁹ Nechci tím ovšem říci, že Bizanc nic svému obřadu nedala. Právě naopak. Císařský ceremoniál a Chrám Boží Moudrosti který stál v Konstantinopoli, liturgii určitě ovlivnily. Za Maxima Vyznavače (+ 662) se sama církevní struktura stala liturgickou. Hagia Sofia se stává normou, chrámové budovy byly představovány jako obraz kosmu: dvě sféry, pozemská (loď) a nebeská (svatyně), nebyly odděleny, ale přemostěny ikonostasem.

obřad³⁰ není správný.³¹ Liturgisté³² používají pojem byzantský obřad,³³ kteréhožto pojmu se v této práci přidržím i já. V současné době se používají tyto byzantské obřady:³⁴

- byzantsko-řecký (Rozšířený v Řecku, Istanbulu a používají jej i Italoalbánci.)
- byzantsko-melchitský (Alexandrie, Antiochie, Jeruzalém – liturgickým jazykem je většinou arabština.)
- byzantsko-albánský (Používá se hlavně v Albánii.)
- byzantsko-rumunský (Rumunsko.)
- byzantsko-slovanský (Rusové, Srbové, Bulhaři.)
- byzantsko-ruténský (Staroslovanský obřad pro Ukrajince, Bělorusy a Rusíny a dnes používaný i v Čechách.)³⁵
- byzantsko-gruzinský (Gruzie.)
- byzantsko-maďarský (Používaný v Maďarsku a jižním Slovensku.)
- byzantsko-slovenský.

Byzantský obřad má tři³⁶ liturgie: sv. Jana Zlatoústého, sv. Bazila Velikého³⁷ a Liturgii předem posvěcených darů³⁸ Řehoře Dvojslova.³⁹ Z důvodů, které jsem zmínil již v úvodu své práce, budu pozornost věnovat hlavně liturgii sv. Jana Zlatoústého.

³⁰ Toto označení pochází asi z doby Marie Terezie, která označila byzantskou liturgii jako řeckokatolickou, podle Řecka, jako domnělého místa jejího vzniku.

³¹ Je totiž jen velmi malá část příslušníků tohoto obřadu, která používá řečtinu jako liturgický jazyk.

³² Například Robert F. Taft, Walerian Bugel, a mnozí další.

³³ V Byzanci totiž dostal tento obřad svou konečnou podobu a odtud se také rozšířil na ostatní území.

³⁴ Více a podrobněji o byzantských obřadech i o byzantských církvích v: ČÍŽEK, A. Byzantské církve. *Řeckokatolický kalendář 2004*, s. 43-51.

³⁵ Tento obřad je rozšířený po celém světě. Mimo jiné i v USA a v Austrálii. Srov. УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В АВСТРАЛІЇ. Святий Іван Золотоустий. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 11, s. 10-14.

³⁶ Velice málo se používá i čtvrtá liturgie, liturgie Svatého apoštola Jakuba. Jedenkrát ročně se slouží v Jeruzalémě a dále pak velice sporadicky i na několika dalších místech. Tuto liturgii používali monofyzité, např. Jakobiti.

³⁷ S výjimkou některých částí, které jsou delší (zvláště anafory), je podobná liturgii Sv. Jana Zlatoústého.

³⁸ Je to vlastně obřad „nešpor“ se slavnostním podáváním svatého přijímání. Používá se výhradně v době Velkého postu (před velikonoce), původně jen ve středu a v pátek. Svatá liturgie se sloužila jen v sobotu a v neděli a v neděli se také proměnilo více Chlebů, tak zvaných Beránků, z kterých se pak podávalo při Liturgii předem posvěcených darů.

³⁹ Neboli Řehoř Theolog, římský papež (+604).

1.1 Problematika autorství liturgie sv. Jana Zlatoústého

Dříve než dojdeme k samotnému jádru této práce, tedy k liturgii svatého Jana Zlatoústého, je myslím dobře připravit si půdu a podívat se i na několik věcí, s touto liturgií jistým způsobem tak či onak souvisejících. Takovou věcí je jistě i samotný název této liturgie.

Autorství byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého není dosud uspokojivě vysvětlené. Podle názvu se sice připisuje sv. Janu Zlatoústému,⁴⁰ cařihradskému arcibiskupovi, avšak nynější liturgie má mnoho částí, které se v jeho době nepoužívaly,⁴¹ a proto někteří liturgisté zúžili jeho autorství pouze na anaforu. Podivné ale je, že ani současníci sv. Jana Zlatoústého, ani pozdější historici, kteří psali jeho životopis, mezi zásluhami sv. Jana neuvádějí autorství liturgie. Ani trulánská⁴² synoda, která o liturgii hovoří, autorství sv. Jana nezmiňuje. Tyto důkazy z mlčení se zdají být dost výřečné.⁴³

Poprvé se vzpomíná na autorství Jana Zlatoústého v tak zvaném barberinském kodexu,⁴⁴ ale jen u některých liturgických modliteb.⁴⁵ Celá liturgie však v barberinském kodexu ještě jméno Jana Zlatoústého nenese. To se stalo poprvé až o tři sta let později.⁴⁶

Je myslím tedy možné usuzovat, že byzantská liturgie pochází z doby před Zlatoústým⁴⁷ a liturgicky patří do typu syrských liturgií.⁴⁸ Ze Sýrie se tato liturgie

⁴⁰ Více o něm na toto téma: ČÍŽEK, A. Ze života svatých: sv. Jan Zlatoústý (30.ledna). *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 7, s. 19-20.

⁴¹ Například: Jednorozený synu, Svatý Bože, Cherubínská píseň, vyznání víry atd. O jednotlivých částech liturgie bude pojednáno později.

⁴² Byla v roce 692, tedy necelých 300 let po smrti sv. Jana Zlatoústého (+14.9.407).

⁴³ Srov. MUSIL, A. *Křesťanské církve nynějšího orientu*. Olomouc : Dobré knihy, 1939, s. 53.

⁴⁴ Ten je z osmého století a byl sepsaný v jižní Itálii. Jedná se o dnes nejstarší známou liturgickou knihu a nachází se ve Vatikánské knihovně. Obsahuje řecký text byzantské liturgie. Tento text je ale pozměněný oproti tomu, který se dnes používá. Barberinský kodex obsahuje krom řeckého textu byzantské liturgie i další texty. Můžeme říci, že je to jakási obdoba misálu, pontifikálu, rituálu, breviáře a benedikcionálu.

⁴⁵ Jsou to modlitby katechumenů, před kánónem a zaambonová modlitba. O částech liturgie bude pojednáno později.

⁴⁶ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika I*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1997, s. 36.

⁴⁷ Srov. ZLÁMAL, B. *Příručka českých církevních dějin*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2005, s. 42.

⁴⁸ Do tohoto typu liturgií patří také liturgie sv. Klimenta, sv. Jakuba, liturgie Nestora a Teodora z Mopsuestie.

dostala do Byzance již zpracovaná a tam se dále vyvíjela.⁴⁹ Dá se tedy usuzovat, že autorem byzantské liturgie nebyl sv. Jan Zlatoústý, který ji nejdříve zkrátil a provedl na ni nějaké reformy a že tradiční připisování této liturgie Zlatoústému má spíše důvody prestižní než historické.⁵⁰

1.2 Historický vývoj liturgie sv. Jana Zlatoústého do Zamajské synody

Byzantská liturgie ale nezůstává ve své formě ze 4.-5. století. Historické důvody můžeme vysvětlit většinou v tomto duchu. Ke konci 4. století se zbožnost byzantského Východu, ztvárněná do podoby velkých christologických sporů, stala odolnou díky úchvatnému významu děsivého Kristova božství a nepostihnuté Boží nadpřirozenosti. Účast na posvátných tajemstvích se stala děsivou věcí, svaté předměty byly skryté, viditelné jen zdaleka. Postupem času se jednoduchá a bezprostřední liturgická činnost ranné církve stala předmětem rozjímání hrozné vize plné tajemství, před níž člověk padl na kolena v bázni a strachu.

K velkým změnám došlo v průběhu staletí nejen v jejím liturgickém textu, ale také v její obřadní praxi.

Například v pátém století byl její text doplněn hymnem „Svatý Bože“, v šestém století hymnem „Jednorozený synu“ a „Cherubínskou písní“ a někdy v období mezi 6.-8. stoletím se z liturgie věřících překládají na její začátek antifony a proskomidie.

Z období mezi 8. až 16. stoletím se zachovalo několik set ručně psaných liturgikonů. V první řadě je to již zmíněný kodex Barberini, který začíná proskomidií, ale z dnes užívaných modliteb v proskomidii nemá ani jedinou. Je zde jen jedna kněžská modlitba a jedna rubrika.

Z dalších řeckých rukopisů se dochovaly řecky psaný spis Porphyria⁵¹ z 9. století, též řecky psaný spis Sebastianovský⁵² z 10. století, staroslověnštinou

⁴⁹ Srov. ADAM, A. *Liturgika*. Praha : Vyšehrad, 2001, s. 39.

⁵⁰ Srov. TAFT, R. F. *Katolicismus východního obřadu*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma, 2002, s. 46n.

⁵¹ Dnes se nachází v Rumjančevském muzeu v Moskvě.

⁵² Nyní se nachází, stejně jako předchozí spis v Rumjančevském muzeu v Moskvě.

psaný misál Antona Římského⁵³ z 12. století a též staroslověnsky psaný misál Varlaama Chutinského⁵⁴ také z 12. století. Oba poslední spisy vznikly sice ve stejném století a na stejném místě, ale nemají stejný text liturgie. Z toho lze usuzovat, že v tehdejší Rusi byly používány nejméně dvě varianty liturgie sv. Jana Zlatouústého.⁵⁵

Velkou různost obřadů, která v době ručně psaných liturgikonů byla,⁵⁶ se pokusil sjednotit cařihradský patriarcha Philotheos.⁵⁷ Nový typikon, který patriarcha vytvořil většinou podle předpisů z Jeruzalémského typikonu,⁵⁸ zaručil jednotnost rubrik.

Roku 1519 byl v Benátkách vytištěn první staroslověnský liturgikon a v Římě na příkaz papeže Klimenta VI. v roce 1526 první řecký liturgikon. Dá se říci, že v Evropě začíná éra tištěných liturgikonů. První katolické vydání liturgikonu vyšlo v roce 1617 a brzo na to vyšel i Trebník⁵⁹. Tyto knihy se ale jen velice málo lišily od nesjednoceného vydání. Sjednocené církve⁶⁰ totiž vždy zdůrazňovaly jednotu s Římem ve víře a v postoji k papežství,⁶¹ avšak liturgické praxe a církevních zákonů se sjednocení s Římem prakticky netýkalo.⁶² A tak i po uzavření unie s Římem užívali sjednocení kněží liturgikony, které měli až do té doby.⁶³

⁵³ Místo vzniku je eparchie Novgorod.

⁵⁴ Také tento misál vznikl v eparchii Novgorod.

⁵⁵ Srov. ШУЛЬЦ, Г. Й. *Візантійська літургія*. Trier : Paulinus Verlag, 2000, s. 73.

⁵⁶ Jistě i z toho důvodu, že komunikace mezi jednotlivými patriarcháty, ale i farnostmi, byla v té době velice omezená.

⁵⁷ Patriarchou byl v letech 1354-1376.

⁵⁸ Nejpoužívanější v té době byly dva typikony. Byly to typikon jeruzalémský a typikon studitský (ten vznikl v Cařihradě). Jeruzalémský typikon měl ale více rubrik a tak byl jednoznačnější, studitský typikon umožňoval větší liturgickou volnost.

⁵⁹ Toto, ale ani nové vydání liturgikonu, které už vyžaduje dodatek Filioque ve vyznání víry (1692), nemělo církevní schválení.

⁶⁰ Tedy uniati, neboli všechny církve sjednocené s Římem.

⁶¹ Uznání prvenství římského papeže.

⁶² Srov. ZÁSTĚROVÁ, B. a kol. *Dějiny byzance*. Praha : Academia, 1996, s. 52n.

⁶³ Ostatně nesjednocený kyjevský metropolita Petr Mohyla vydává roku 1629 svůj opravený služebník a roku 1646 i Trebník, který obsahuje „poučení kněžím“, které bylo převzato z prvního katolického služebníku Lva Namoniče. Odtud „Poučení kněžím“ přešlo i do šesti moskevských (pravoslavných) vydání služebníků. To je jasný důkaz obřadové jednoty obou církví té doby.

1.3 Zamojská synoda

Vzhledem k tomu, že v mnoha sjednocených eparchiích⁶⁴ se zaváděly mnohé obřadové novoty, které měly většinou znamenat sympatie k Římu,⁶⁵ bylo třeba vzít tyto stále větší obřadové rozdíly mezi eparchiemi na zřetel a k tomuto vývoji zaujmout nějaký postoj.⁶⁶ Zaujmout pevné stanovisko k obřadovým novotám se pokusili otcové zamojské synody, která proběhla v roce 1720.

Synoda v první řadě uspořádala obřady svatých svátostí.⁶⁷ V konání božské liturgie pak předepsala následující: jmenovat v přímluvách a v anafoře jméno římského papeže; vsunout do vyznání víry dodatek Filioque; nepoužívat při liturgii hubku⁶⁸ a odstranit praxi teploty.⁶⁹ Žádné jiné novoty synoda nepřijala, ale ani ty, které již byly užívány v praxi nezakázala.⁷⁰ Zamojská synoda také pověřila metropolitu sjednocené církve, aby s předcházejícím souhlasem Svatého stolce zabezpečil vydání Služebníku a Trebníku⁷¹. K tomu ale nedošlo. Po synodě se začaly vydávat služebníky jen se schválením místních biskupů a v těchto služebnicích se velmi často objevovaly rubriky převzaté ze západního, Římského, misálu.⁷²

⁶⁴ Hlavně na severu.

⁶⁵ V dějinách velké části východních křesťanských církví bylo dlouhou dobu poměrně obvyklé vzájemné přejímání liturgických vlivů spolu sousedících církví. Někdy to byl přirozený a do značné míry nevyhnutelný jev, někdy to však v případě uniatských církví, byly i další dva důvody, které celou záležitost značně komplikovaly. Prvním z těchto důvodů byla skutečnost, že k liturgickému ovlivňování docházelo z pozice dvou zcela odlišných liturgických tradic (západ x východ) a ne jako doposud podobných tradic se společným základem, nebo přímo dvou odnoží téže liturgické tradice. Druhým důvodem byla záměrná snaha o co největší připodobnění východních liturgií liturgii římské. Tato snaha byla nazývána latinizací. Tato tendence vycházela (ovšem mylně) z ekzeziologického předpokladu, že jelikož je římská církev „matkou a učitelkou“ všech ostatních církví, její obřady by měly být lepší a hodnotnější, než liturgické tradice všech ostatních křesťanů. O tomto problému mnohem více in: BUGEL, W. *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2001, s. 54 – 65.

⁶⁶ Šlo hlavně o to, že nově sjednocené eparchie (przemyslovská – 1692; Ivoňská – 1700; lucská – 1702) na rozdíl od těch dříve sjednocených (brest – litevská unie – 1596 apod.) žádné novoty v liturgii neměly a konaly bohoslužby podle reformy Petra Mohyly. Měly tedy přijmout, a pokud ano, v jakém množství, obřadové novoty?

⁶⁷ Přesně, podle dogmatiky, určila materii a formu jednotlivých svátostí.

⁶⁸ Jedná se o houbičku na utírání diskosu (diskos připomíná římskou patenu). Místo ní se na čištění diskosu a kalicha má používat lention (bílý nebo červený podlouhlý pruh látky, který má uprostřed vyšitý kříž – něco jako latinské purifikatorium).

⁶⁹ To znamená, že bylo zakázáno dolévat před svatým přijímáním do kalicha s krví Páně horkou vodu, což byla, a mnohde u pravoslavných, ale i u sjednocených, dodnes je, běžná praxe.

⁷⁰ Například praxi čtených bohoslužeb, i když staletá praxe znala pouze bohoslužby zpívané.

⁷¹ K tomu ale došlo až skoro za 200 let. První Služebník se schválením svatého Stolce vyšel až v roce 1942 a Trebník ještě později, až v roce 1946.

⁷² Často se jednalo o rubriky, které se převzaly už před Zamojskou synodou v severních eparchiích a někteří biskupové šli ještě dále. Západní předlohu máme zjevně například u těchto rubrik: obřad

1.4 Vývoj liturgie po Zamojské synodě

Další pokus o vyřešení a sjednocení obřadové otázky se udál na Lvovské synodě.⁷³ Jednalo se o provinciální synodu ve Lvově, na které byl jeden oddíl věnován obřadové otázce, avšak mezi dekrety schválenými papežem Lvem XIII. dekret o obřadové otázce nebyl. Oficiální římské vydání bohoslužebných knih, o kterém jednala Zamojská synoda, se tak opět odložilo.⁷⁴

Až v roce 1933, na prosbu haličských biskupů, se obrátila římská Kongregace pro východní církve na všechny sjednocené biskupy, aby předložili svá přání a připomínky k různým obřadovým otázkám. Po několika letech⁷⁵ bylo na plenárním zasedání kardinálů Kongregace pro východní církve rozhodnuto, vydat typové vydání bohoslužebných knih „Recensio Ruthena“.⁷⁶ Římské vydání bohoslužebných knih jako recensio ruthena se liší od recensio vulgata⁷⁷ a tak se tímto vydáním uznává ruténský obřad jako zvláštní, samostatná větev byzantských obřadů.

Toto římské vydání bohoslužebných knih do jisté míry vyřešilo problémy nejednotnosti liturgických textů a rubrik knih ruténského obřadu. Liturgická komise dala přednost zákonné tradici a vrátila se k bohoslužebným praktikám, textům a rubrikám, které se všeobecně užívaly ještě před brestskou unií.⁷⁸ Ze západních prvků ponechala jen ty, které byly určeny na Zamojské synodě.⁷⁹

Zavedením nového služebníku se udává směr dalšího liturgického vývoje v obřadu, který je u nás v současnosti užíván. Kongregace pro východní církve nařídila⁸⁰ užívání nového služebníku v seminářích, v řeholních noviciátech, ve studentských internátech a kněžím vysvěceným po roce 1941. Místním ordinářům pak nechala na svobodném uvážení, kdy a jak ve svých eparchiích zavedou používání nového služebníku za všeobecně závazné.

čtené bohoslužby; zvedání rukou na „Pán s vámi“; pozvedání rukou při modlitbách kánonu apod. Kromě těchto věcí zaváděli ještě někteří kněží varhany, zvonečky, pateny latinské formy (namísto diskosů) a odstraňovali ikonostasy a kopí.

⁷³ Jednalo se o provinciální synodu v roce 1891.

⁷⁴ Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*. Praha, 2008, s. 68.

⁷⁵ Bylo to 10. ledna 1938.

⁷⁶ Původně ukrajinská, běloruská a rusínská biskupství všude ve světě mimo jiné i v Severní a Jižní Americe a v Austrálii. Dnes do této skupiny formálně náleží i Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v České republice.

⁷⁷ Toto vydání se vztahuje na obřad byzantsko-slovanský, který užívají Rusové, Srbové a Bulhaři.

⁷⁸ Ta byla v roce 1596.

⁷⁹ Například přidání vzpomínky římského papeže a filioque.

⁸⁰ Dnem vyhlášení byl desátý říjen 1941.

V římském vydání bohoslužebných knih pro biskupství „Recensio Ruthena“ do dnešního dne vyšly následující knihy: Liturgie svatého Jana Zlatoústého (1940); Ustav večerně,⁸¹ utreně⁸² a liturgie (rubriky) (1942); Služebník neboli liturgikon, který obsahuje bohoslužebné texty třech liturgií (Sv. Bazila, sv. Jana Zlatoústého a liturgie Předem posvěcených darů) s poučením kdy a jak se mají sloužit.⁸³ (velký) (1942); Evangelia na neděle a svátky (1943); Evangeliář (velký) (1944); Apoštolář (čtení na neděle a svátky - 1944); Malý Trebník⁸⁴ (Euchologion) (1946); Časoslov velkého⁸⁵ a malého⁸⁶ formátu (1950); Apoštol⁸⁷ (velký - 1955); Velký trebník (1955); Archijeretion⁸⁸ (1955); Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého⁸⁹ (2007).⁹⁰

Postupně vycházejí další texty, jako například: Strasti,⁹¹ Velký pátek,⁹² Velká sobota – večerní s liturgií sv. Bazila,⁹³ a Malý trebník – Obřady svátosti

⁸¹ Analogie večerních chval v římské církvi.

⁸² Ranní chvály.

⁸³ Dále pak obsahuje texty Večerně a Utreně které kněz potřebuje při sloužení těchto bohoslužeb. Dále obsahuje texty potřebné na sloužení nejrůznějších bohoslužeb ve dnech různých svátků. V některých oblastech se z liturgikonu vyvinuly další dvě knihy a to Diakonikon pro jáhna a Anagnostikon pro lektora a zpěváka.

⁸⁴ Jedná se o knihu obsahující pořádek vysluhování svatých svátostí, církevních požehnání a modlitby pro různé příležitosti. Mimo to obsahuje různé obřady svátostin jako například posvěcení zvonů, církevního roucha, bohoslužebných nádob, hřbitova, úrody a tak dále. Má mít tedy popsány všechny obřady, které jsou potřebné pro věřící a které věřící po knězi mohou chtít. Podle toho, že obsahuje věci běžné potřeby se vyvinul název této knihy – trebník = to, co lidi potřebují.

⁸⁵ Obsahuje všechny stálé části bohoslužeb (ranní modlitby, každodenní půlnoční pobožnost, sobotní půlnoční pobožnost a nedělní půlnoční pobožnost) a také modlitby, které se velmi často v bohoslužbách vyskytují. Je obsáhlý a řeší vlastně všechny možné případy.

⁸⁶ Obsahuje církevní hodinky (kanonické hodinky). Dále kalendář svatých a jejich kondaky (oslavné písně, chvalo zpěvy) a některé části ze stálých a proměnlivých svátků. Na konci jsou ještě některé další oddíly (například nedělní a denní žalmy (tropáry), zpěvy k Bohorodičce nebo modlitby k propuštění).

⁸⁷ Je to liturgická kniha, která obsahuje, mimo čtyř evangelií, všechny ostatní spisy Nového Zákona.

⁸⁸ Obřadní kniha pro biskupa, kterou používá pouze on. Obsahuje texty všech tří liturgií, texty ke svěcení a posvěcení pro nejrůznější příležitosti (svěcení kněží, posvěcení myra na Velký čtvrtek, posvěcení chrámu, bohoslužebných nádob a mnohé jiné texty).

⁸⁹ Jedná se o služebník v českém jazyce. Obsahuje mimo jiné také první oficiální, Kongregací pro východní církve v Římě dne 15. července 2006 schválený text bohoslužby svatého Jana Zlatoústého v českém jazyce. Více: HUČKO, L. Český překlad liturgie svatého Jana Zlatoústého. *Řeckokatolický kalendář 2007*, s. 31-32.

⁹⁰ O historii českých překladů liturgie in: ŠPAČEK, M. Krátká historie českých překladů byzantské liturgie. *Řeckokatolický kalendář 2007*, s. 33-38.

⁹¹ Je to bohoslužba vigilie Velkého pátku a slouží se podle tradice ve čtvrtek večer. Čte se 12 evangelií o utrpení a smrti Ježíše Krista. Jedná se o obdobu křížové cesty, kdy se na Velký pátek od půlnoci do rána četla evangelia na různých místech Jeruzaléma.

⁹² Večerní s uložením plaščenice (plátno s vyobrazením Krista, které je pak uctíváno).

⁹³ Slaví se v sobotu odpoledne.

křtu a myropomazání.⁹⁴ Tyto liturgické knihy však nejsou schváleny Apoštolským stolcem a jsou vydány „ad experimentum“.

⁹⁴ Břimování.

2. Byzantská liturgie

Myslím si, že je třeba ještě trochu upřesnit, kde se vzaly církve, které dnes mají svou liturgii, kterou nazýváme byzantskou.⁹⁵ Tato rodina církví se dá rozdělit do tří skupin. Jsou to jednak církve, které jsou přímo spojeny s Cařihradem, potom ty, které byly historicky evangelizovány cařihradskou církví⁹⁶ a nakonec také ty současné národní církve⁹⁷, které se hlásí k titulu ortodoxní.⁹⁸ Katolické byzantské církve⁹⁹ vykonávají v podstatě stejné liturgické obřady jako církve ortodoxní.¹⁰⁰ K vysluhování eucharistie se používají dvě hlavní liturgie. Nejvíce liturgie, která se připisuje svatému Janu Zlatoústému a o které bude podrobně pohovořeno ve stěžejní části této práce, dále je to liturgie svatého Bazila Velikého. V době velikého postu se pak také používá liturgie předem posvěcených darů,¹⁰¹ která se připisuje svatému Řehoři Theologovi.¹⁰²

Jak již bylo řečeno, získala byzantská liturgie komplexní formu během několika etap v době od 6. do 14. století a vyvinula se s velkou pravděpodobností ze západosyrské antiochijské tradice.

Můžeme říci, že se strukturálně ustálila v podobě jakýchsi dvou liturgických vrstev: modliteb biskupa a kněží v oltáři¹⁰³ za asistence jáhna a dále, v druhé vrstvě, modliteb jáhna a shromážděného lidu před ikonostasem. Můžeme ale říci, že v liturgii existuje ještě jakási třetí vrstva modliteb, za kterou lze považovat soukromé¹⁰⁴ modlitby biskupa (kněze), které se modlí v době pronášení proseb a různých upozornění jáhna se shromážděním věřícího lidu.¹⁰⁵

⁹⁵ A proto tyto církve pak nazýváme byzantskými.

⁹⁶ Například Rusko a slovanské země.

⁹⁷ Například v USA.

⁹⁸ Tedy nesjednocené s Římem.

⁹⁹ Tedy ty, které se sjednotily s Římem a které zahrnují například Melchity, Ukrajince, Rutény, Slováky apod.

¹⁰⁰ Až na nepatrné rozdíly, jak je o tom hovořeno v předchozí kapitole.

¹⁰¹ Tak zvaná „neúplná liturgie“.

¹⁰² Ještě by se snad dala uvést liturgie svatého Jakuba, viz kapitola 1 této práce. U té se ale nedá říci, že se běžně používá a také v běžných bohoslužebných knihách není.

¹⁰³ V oltáři znamená za ikonostasem, v prostoru kolem vlastního oltáře, tedy v „západní“ terminologii řečeno v presbytáři.

¹⁰⁴ Modlené jen potichu, „v duchu“.

¹⁰⁵ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika I.* Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1997, s. 54.

Integrální součástí liturgie je ikonostas.¹⁰⁶ Poskytuje vizuální zaměření ke kontemplativní modlitbě, které pomáhají také ektenie,¹⁰⁷ které jsou nejčtenější činností jáhenské liturgické služby.

Dá se říci, že hlavním tématem byzantské liturgie je Kristova přítomnost.¹⁰⁸ Ta má ale mnoho podob a projevů a v této práci tento aspekt bude podrobněji rozebírán později. Prozatím postačí poznamenat, že hlavním poselstvím byzantské liturgie je to, že v téže chvíli, kdy je Kristus přítomen v pozemské liturgii,¹⁰⁹ je také reálná přítomnost na neustále probíhající liturgii nebeské.¹¹⁰ Ježíšův pozemský život je v byzantské liturgii symbolizovaný zejména proskomídií¹¹¹ jako narozením, dětstvím a skrytým životem. To samo směřuje k umístění darů na prestol¹¹² a později ke konsekraci a k epiklezi¹¹³. Symbolika nebeské liturgie je vyjádřena modlitbou malého vchodu,¹¹⁴ a ve velkém vchodu¹¹⁵ s jeho cherubínským chvalozpěvem. Liturgie vytváří jakýsi integrální ikonický vzhled liturgického kosmu, kde na jedné straně trůní v kopuli Kristus Pantokrátor a dívá se majestátně na všechny pod ním dolů,¹¹⁶ a na druhé straně jsou biblické události Ježíšova života názorně odhaleny v bohatém zobrazení. Mnohé části byzantské liturgie jsou jakýmsi veřejným vyhlášením křesťanské nauky.¹¹⁷

Sama liturgie většinou vede k tiché modlitbě biskupa (kněze) ve svatyni. Tato liturgie je skryta od shromážděného lidu tichem. Biskup (kněz) a jeho činnost samy se stávají ikonou. Jáhen pak, je hlavním spojením mezi těmito

¹⁰⁶ Stěna s třemi vchody zdobená ikonami (o ikonách: MRŇÁVEK, T. Ikony: jejich kult a význam od 4. do 9. století. *Řeckokatolický kalendář 2007*, s. 58-64.), oddělující oltářní prostor nebo apsidu od lodi kostela.

¹⁰⁷ Jsou to jakési litanijní přímlyvné modlitby.

¹⁰⁸ Srov. *Boží liturgie*. Řím : TRST, 1965, s. 7.

¹⁰⁹ TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*. Praha, 2008, s.15.

¹¹⁰ Srov. ШУЛЬЦ, Г. Й. *Византийська літургія*. Trier : Paulinus Verlag, 2000, s. 44.

¹¹¹ Přípravou chleba a vína před svatou liturgií. O proskomídiu bude pohovořeno v této práci později.

¹¹² Oltářní stůl (stůl Páně). Nejhlavnější a nejdůležitější část oltáře (presbytáře), na němž dochází k proměňování, a na němž je pak Kristus přítomen ve svaté eucharistii pod způsobou chleba a vína.

¹¹³ Složka eucharistické modlitby, v níž kněz prosí Boha aby seslal Svatého Ducha na prvky chleba a vína a učinil je tělem a krví Pána Ježíše.

¹¹⁴ Malý vchod je průvod s evangeliářem. Viz dále.

¹¹⁵ Průvod s chlebem a vínem (přinášení darů). Viz dále.

¹¹⁶ Vyobrazení Krista jako Pantokratora je prakticky ve všech kopolích byzantských kostelů.

¹¹⁷ Například se jedná o chvalozpěv vtělení (Jednorozený synu) – ten byl zaveden v šestém století jako proklamace pravé víry proti Nestorovi, nebo také stylizace epikeze (proměňiv je svatým Duchem tvým) – jasné potvrzení úlohy svatého Ducha jako konsekrátora chleba a vína.

činnostmi a shromážděním lidu, asistuje biskupovi (knězi), oznamuje, co se má dít a koná litanijní modlitby – ektenie.

Zázitek shromáždění není směřován k různým liturgickým činnostem, ale spíše směřuje ke kontemplaci za smyslového doprovodu zpěvu, ikon, kadidla a různých tělesných pohybů.¹¹⁸ Vstupem do shromáždění se tak člověk dostává do kosmického prostoru naplněného tajemstvím, ve kterém vládne Bůh. Následně je pak přenesen do míst, kde se věčně koná nebeská liturgie.

Srovnáme-li tedy současnou byzantskou východní liturgii se západní, vidíme, že ten největší rozdíl je daný především mentalitou východního a západního člověka. Zatímco západní liturgie se nám jeví jako setkání Krista s přáteli kolem jednoho stolu, liturgii východní bychom mohli asi nejlépe charakterizovat jako slavnostní příchod Krále vševládce (Pantokratora) mezi své poddané.¹¹⁹ Proto v dnešní západní liturgii směřuje všechno¹²⁰ k jednoduššímu prostorovému a rituálnímu uspořádání, což se projevuje třeba obrácením oltáře čelem k lidu a omezením obrazové výzdoby kostela, aby se neodváděla příliš mysl věřících od ústředního tajemství Eucharistie na oltáři, zatímco ve východní liturgii celé uspořádání prostoru s mnoha ikonami světců a hojné používání světel, kadidla a zpěvu vytváří velebný doprovod Krále.¹²¹

Přes to všechno, co jsme právě zkonstatovali, nelze však byzantskou liturgii považovat jen za něco vnějšího nebo okázalého.¹²² V bohaté symbolice je totiž mnohotvárně vyjádřena víra ve svatá tajemství.¹²³ Každá část chrámového prostoru, každá součást liturgických rouch, bohoslužebných předmětů a úkonů má nějakou souvislost se životem Ježíše Krista a s jeho vykupitelským dílem.¹²⁴ Lze bez nadsázky říci, že celá bohoslužba je jednou velkou a názornou katechézí.¹²⁵ Můžeme říci, že je to v souladu s východní duší, která je více přístupná meditaci a mluvě symbolů než naše střízlivá duše západní.

¹¹⁸ Jde například o klanění, žehnání se křížem, líbání ikon a tak dále.

¹¹⁹ Srov. POKORNÝ, L. *Z dějin liturgie u nás*. Praha : Česká katolická charita, 1969, s. 70.

¹²⁰ Na tento trend měla jistě největší vliv liturgická reforma po II. vatikánském koncilu.

¹²¹ Spolupůsobil tu jistě i vliv ceremoniálu na byzantském císařském dvoře.

¹²² Srov. POLÁŠEK, F. *Východní křesťanské církve*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2002, s. 36.

¹²³ Srov. MRŇÁVEK, T. Potřebuje liturgie svatého Jana Zlatoústého reformu? *Řeckokatolický kalendář 2005*, s. 55-58.

¹²⁴ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika II*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1994, s. 47.

¹²⁵ Něčím podobným byla našim západním předkům obrázková bible a nebo také v některých kostelech bohatá obrazová výzdoba.

2.1 Bohoslužebné shromáždění

Bohoslužbu je možné nazvat ústředním bodem veškerého duchovního života křesťana.¹²⁶ Nejedná se při tom ale, tak jak je v povědomí mnohých lidí, o službu člověka Bohu, ale právě naopak. Při bohoslužbě sám Bůh přichází, aby sloužil člověku. Křesťanský starověk neznal dnešní rozlišování mezi liturgickými úkony a pobožnostmi. Když chtěl vyjádřit, že se křesťané sešli, aby slavili tajemství své spásy čtením Božího slova, slavením Eucharistie nebo společnou modlitbou, mluví prostě o shromáždění věřících. Nevidí rozdíl mezi „lidovou pobožností“ a „veřejnou bohoslužbou“, ale každé shromáždění křesťanů vidí jako liturgickou slavnost, protože je na něm zastoupena církev. Tato shromáždění se v průběhu dějin označovala různými termíny, ale vždy to byla první a základní liturgická skutečnost a můžeme říci, že je tomu tak, přes určitá zakolísání v průběhu staletí, až do dnešních dnů.¹²⁷ Vždyť dokumenty II. Vatikánského koncilu jasně zdůrazňují základní význam liturgického shromáždění v životě církve, ale také v životě každého křesťana.¹²⁸

Zde na zemi je bohoslužebné shromáždění nejčistším projevem církve, její pravou epifánií, zjevením, ve kterém se církev představuje a odhaluje. Jistěže vrcholem bohoslužebného shromáždění je mše svatá, neboť církev se sice liturgickým shromážděním představuje, ale hlavně z Eucharistie ustavičně žije a roste.¹²⁹

Církev a liturgické shromáždění, to je vlastně synonymum, protože je to právě církev, která je oním shromážděním ve kterém se uskutečňuje mystérium

¹²⁶ Srov. RATZINGER, J. *Duch liturgie*. Brno : Barrister&Principal, 2006, s. 32.

¹²⁷ Z právního hlediska některé liturgické úkony nevyžadují osobní přítomnost lidu (například liturgické hodinky mnichů, modlitba breviáře), platná je i mše svatá, kterou slouží jen sám kněz (vždyť v osobě kněze je přítomna celá církev), ale tváří v tvář těmto extrémním případům je vždy nutné dodat, že shromáždění lidu se tu předpokládá, že se s ním počítá a že také příslušné liturgické texty, které jsou zaměřeny i na přítomný lid, se obvykle zachovávají i při celebraci jednotlivce. Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika II*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1994, s. 15.

¹²⁸ Například: Kdykoli je to možné, liturgické obřady se mají konat společně s přítomností a aktivní účastí věřících. To platí především o slavení mše a o udílení svátostí. Srov. Sacrosanctum Concilium in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Praha : Zvon, 1995, odst. 27, s. 142; Kristova církev je opravdu přítomna ve všech shromážděních křesťanů, která ve spojení s jejich pastýří Nový zákon nazývá také církvemi. Srov. Lumen gentium in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Praha : Zvon, 1995, čl. 26. Ale i na mnoha jiných místech těchto i dalších dokumentů koncilu.

¹²⁹ Srov. Lumen gentium in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Praha : Zvon, 1995, čl. 26,

spásy¹³⁰ a je to společenství věřících v církvi, které tvoří chrám živého Boha.¹³¹ Z toho také lze vyvodit, že liturgické shromáždění svolává Bůh.¹³² On založil svou církev. Jeho iniciativa předchází jakémukoliv lidskému snažení a tak mít účast s ostatními bratry a sestrami na liturgickém shromáždění je pro člověka nezaslouženou milostí.

V čele liturgického shromáždění je biskup nebo kněz a pomáhá jim jáhen. Ti jsou nositeli svátostného kněžství.¹³³ Ale i věřící lid má svým všeobecným kněžstvím účast na jediném kněžství Kristově.¹³⁴

A v poslední poznámce k tomuto oddílu, ale ne poslední v důležitosti, je třeba zmínit, že Kristus je také vždy přítomen ve shromáždění věřících, kteří se sešli v jeho jménu.¹³⁵ Je také přítomný ve svém slově, když se v Církvi čte z Písma, při mši svaté je přítomen i v osobě sloužícího kněze a je také, v neposlední řadě ale spíše naopak, přítomen pod eucharistickými způsoby. V této svátosti Eucharistie je, jak víme, jedinečným způsobem přítomný celý a neporušený Kristus, trvale a podstatně.¹³⁶

2.2 Úřady a služby v liturgickém shromáždění

Liturgické shromáždění je bratrským setkáním Božího lidu ke chvále Boží, v němž má každý věřící své místo a svůj úkol.¹³⁷ Protože je církev hierarchická, je také liturgické shromáždění hierarchické a každý jeho účastník se na něm shromažďuje podle postavení, které v církvi má.¹³⁸ Žádné toto postavení ale není nikdy chápáno jako druhořadé. Každý úd církve má své místo, na kterém je nepostradatelný, a které zasluhuje plnou, aktivní a vědomou účast na Božím plánu spásy.

¹³⁰ Tak, jak se o tom dozvídáme v Mt 16,18.

¹³¹ Srov. 2Kor 6,16.

¹³² Srov. ÍLKO, M. *Úvod do liturgie*. Prešov : Prešovská univerzita, 2005, s. 18.

¹³³ Srov. LG 10

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Srov. Mt 18,20

¹³⁶ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika II*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1994, s.44.

¹³⁷ Srov. KKC odst. 1140.

¹³⁸ Srov. ČIŽMÁR, M. *Svätý Ján Chryzostom*. Prešov : Michal Vašek, 1997, s. 62.

2.2.1 Účast božího lidu

Církev si přeje, aby všichni věřící byli účastni liturgie plně, vědomě a aktivně.¹³⁹ Vždyť plná, aktivní a vědomá účast věřících laiků na liturgii je nejen povinností,¹⁴⁰ ale také zároveň je to první a nezbytný zdroj, ze kterého mají věřící čerpat skutečně křesťanského ducha. Proto se také mají duchovní správcové o takovou účast božího lidu na liturgii svědomitě snažit v celé své pastorační činnosti patřičným poučováním.¹⁴¹

Co ale znamená ona plná, vědomá a aktivní účast věřícího lidu při liturgii o které se zde stále mluví? Tato činná účast znamená, že se věřící mají spojit s knězem tak, aby se v případě Eucharistie, bohoslužba projevovala jako jejich společná oběť. To se stane vnitřně tím, že si osvojují ono obětní smýšlení, které bylo ve Veleknězi Ježíši Kristu¹⁴² a že rozumem ale také srdcem pronikají do slaveného mystéria pomocí obřadů a textů, kterým dobře rozumějí.¹⁴³ Aktivní účast tedy určitě není jen nějaká činnost čistě „navenek“, která se naplňuje kolektivním zpíváním, recitováním a konáním,¹⁴⁴ ale je to viditelný a slyšitelný výraz toho, co působí Boží pravda a láska v duši.¹⁴⁵ Tato vnitřní účast se potom navenek projevuje modlitbou, zpěvem, posloucháním Božího slova, přinášením obětních darů, stáním, klečením, díváním se, mlčením a podobně, ale hlavně obětováním Těla a Krve Páně a sebe samého¹⁴⁶ a přijímáním Těla a Krve Páně, takže se Eucharistická oběť skutečně obětuje nejen rukama kněze, ale spolu s ním. Vždyť nositel hierarchického kněžství onen hlavní a podstatný liturgický úkon koná, ale nositel všeobecného kněžství, tedy každý pokřtěný, se na tomto úkonu podílí. A tato spoluúčasť je natolik závažnou věcí, že je naprosto oprávněné dbát na to, aby byla plná, vědomá a aktivní.

¹³⁹ Srov. KKC odst. 1141.

¹⁴⁰ Nejhlubším důvodem činné účasti věřících na liturgii je jejich křest. Křtem mají na liturgii právo, ale křtem mají i povinnost se na liturgii plně, aktivně a vědomě spolupodílet. Vždyť jsou „...vyvolený rod, královské kněžstvo, národ svatý, lid patřící Bohu jako vlastnictví“ (1 Petr 2,9).

¹⁴¹ Srov. SC 14.

¹⁴² Srov. Flp 2,5

¹⁴³ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika III*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1995, s. 12.

¹⁴⁴ A kdy se jako její opak dá uvést „němí pozorovatel“.

¹⁴⁵ Jako opak těch, kteří „stojí stranou“.

¹⁴⁶ V tom smyslu, jak to chápe II. vatikánský koncil. Srov. LG 11.

Avšak je jisté, že účastí na eucharistii a přijímání svátostí a svátostin se nevyčerpává působnost všeobecného kněžství, ale to už je od zaměření této práce přeci jen příliš daleko.

2.2.2 Služba celebrujícího biskupa (kněze)

V čele bohoslužebného shromáždění stojí biskup.¹⁴⁷ „Každé zákonité slavení eucharistie řídí biskup.“¹⁴⁸ Ten může pověřit kněze, aby ho zastupoval. To se v praxi projevuje tím, že při mši svaté biskup předsedá shromážděnému lidu a přítomní kněží s ním koncelebrují. I když přítomný biskup mši svatou neslouží, má alespoň řídit bohoslužbu slova a závěrečné obřady.

Biskup nebo kněz předsedají bohoslužebnému shromáždění v zastoupení Krista. Když konají svou kněžskou službu, Kristus je v nich přítomný. Proto oprávněně vystupuje celebrant jménem Krista, ale i jménem církve.¹⁴⁹ Vždyť zastupuje hlavu všech údů mystického těla Kristova.¹⁵⁰

Výrazem předsednického postavení celebranta je sedadlo, odkud řídí modlitbu obce.¹⁵¹ Úlohou celebranta je konat kněžské modlitby, vyzývat lid k modlitbě, hlásat mu Boží slovo, sjednocovat se s ním přinášením oběti Těla a Krve Páně, rozdělovat mu chléb Života a shromážděnému lidu žehnat.

2.2.3 Liturgická služba jáhna

Zatím co o liturgické službě biskupů a kněží, ať už se jedná o latinský nebo byzantský obřad, se dá pojednat obecně, u služby jáhnů už to není tak jednoduché. Rozhodl jsem se proto pojednat zvlášť o službě diakona latinského obřadu a zvlášť o službě diakona byzantského ritu.

¹⁴⁷ Srov. LG 26.

¹⁴⁸ Tamtéž

¹⁴⁹ Místní i všeobecné.

¹⁵⁰ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika III*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1995, s. 32.

¹⁵¹ Na rozdíl od kostelů západního obřadu (s výjimkou katedrál) je v kostelech východního ritu vždy předsednické sedadlo biskupa, na které nesmí nikdo jiný usednout. Kněží, kteří zde celebrují, sedí vždy na vedlejším místě. Je tak zdůrazněno výlučné postavení místního biskupa.

2.2.3.1 Služba jáhna v latinském obřadu

Po liturgické obnově II. Vatikánského koncilu dostává se službě jáhnů opět významnějšího postavení. Diakonát se obnovil jako samostatný stav, který je nejnižším stupněm hierarchického kněžství.¹⁵²

Při slavení eucharistie se projevuje tím, že jáhen čte evangelium a může kázat, přednáší přímluvy, pomáhá při rozdávání eucharistie, přislужuje celebrujícímu u oltáře, má usměrňovat lid v jeho konání¹⁵³ a po závěrečném požehnání propouští lid. Jeho přítomnost nebo nepřítomnost nikterak zásadně neovlivňuje průběh mše svaté.

Dále smí jáhen, pokud ho tím příslušná autorita pověřila, vysluhovat slavnostním způsobem křest, asistovat jménem církve při uzavírání manželství a požehnat jej, přinášet nemocným svaté přijímání včetně viatika, číst věřícím písmo svaté a vykládat jej a také vysluhovat svátostiny včetně žehnání.¹⁵⁴

2.2.3.2 Služba jáhna v byzantském obřadu

Liturgie v byzantském obřadu vždy s jáhnem počítala jako s pevnou složkou obřadu a pokud je dnes jáhnů nedostatek a nemusíme ho vidět na každé mši svaté, přece ho liturgie alespoň předpokládá. Sjednocené i nesjednocené církve mají vždy, alespoň při slavnostních liturgiích, které slouží biskup, k dispozici vysvěceného jáhna, aby tak mohla být mše svatá sloužena podle rubrik.

Úloha diákona je velmi zřetelná právě při eucharistické slavnosti. Jak již jsem se zmiňoval¹⁵⁵ dříve, můžeme byzantskou liturgii vidět jako třívrstvou: Modlitba biskupa a kněží za asistence jáhna za ikonostasem; modlitby jáhna a shromážděného lidu před ikonostasem; a soukromé modlitby kněze (v oltáři) které se modlí v době modlitby jáhna se shromážděním.¹⁵⁶ Na základě tohoto pak

¹⁵² Srov. LG 29.

¹⁵³ V praxi však jsou to jen dva případy když říká: „Pozdravte se pozdravením pokoje“ a někdy „Skloňte se před Bohem a přijměte požehnání“.

¹⁵⁴ Kromě těch, které jsou výslovně vyhrazeny kněžím nebo biskupům.

¹⁵⁵ V oddílu 2 této práce.

¹⁵⁶ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika III*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1995, s. 44.

lze zjevně byzantské liturgii přiřadit „dialogickou strukturu bohoslužby“ jako její charakteristickou vlastnost. Na otázku, čím je tato „dialogičnost“ způsobena, je třeba odpovědět, že právě „zvláštní“ (a prakticky nenahraditelnou) úlohou jáhna v liturgii.¹⁵⁷ Ta spočívá především v „podvojném“ úloze jáhna, který jednak vede modlitbu Božího lidu v chrámu¹⁵⁸ a usměrňuje liturgický zpěv i průběh liturgie, a na druhé straně se spolu s knězem spolupodílí na sloužení liturgie ve svatyni, díky čemuž je také i v liturgických textech nazýván „spolusloužícím“.¹⁵⁹

Je tedy snadné vyvozovat, že jáhen je hlavním spojením mezi tajemnou a posvátnou činností biskupa (kněze) ve svatyni a shromážděním. Jáhen asistuje biskupovi (knězi), okuřuje, oznamuje, co se má dít, vyzívá věřící, přednáší prosby – ekténie a čte evangelium.

Jáhen v byzantském obřadu nemá právo samostatně vést bohoslužby a vysluhovat svátosti. I křest může udělit jen v případě nutnosti a svaté přijímání může rozdělovat jen tehdy, když mu to umožňuje partikulární právo.

Může však nosit kolpak¹⁶⁰ a jeho oficiální oslovení je otec diákon, takže není pochyb, že je jednoznačně zařazen mezi klérus.¹⁶¹

2.2.4 Další služby v liturgickém shromáždění

Při liturgii se uplatní ještě celá řada dalších služeb.¹⁶² Krátce některé z nich chci zmínit, neboť je to podle mého názoru nutné pro lepší pochopení stěžejní

¹⁵⁷ Srov. ÍLKO, M. *Úvod do liturgie*. Prešov : Prešovská univerzita, 2005, s.30.

¹⁵⁸ Podle některých autorů je jáhen v byzantské liturgii díky tomu chápán také jako herold (obřadník, vyhlašující zprávy a rozhodnutí svého pána) Božích tajemství. Srov. např.: BUGEL, W. *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2001, s. 52.

¹⁵⁹ Viz text dialogu mezi knězem a jáhnem po „velkém vchodu“: (Rubrika) Kněz odevzdá kadidelnici, nakloní hlavu k jáhnovi a říká: „*Pamatuj na mne, bratře a můj spolusloužící*.“ A jáhen k němu: „*Kéž na tvé kněžství pamatuje Pán Bůh ve svém království*.“ A kněz: „*Modli se za mne, bratře spolusloužící*.“ Nato jáhen uchopí třemi prsty pravice orár a nakloněn ke knězi říká: „*Ať Duch Svatý na tebe sestoupí a ať tě zastíní moc Nejvyššího*.“ Citováno z českého, oficiálně schváleného, textu liturgie: *Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého*. Praha : vydavatel neuveden, 2007, s. 39.

¹⁶⁰ Liturgická pokrývka hlavy vyhrazená pouze duchovním. Více v: KLOBUŠICKÝ, J. Liturgické pojmy: Kolpak. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 10, s. 20.

¹⁶¹ Postavení jáhna ve východních církvích je značně, jak vidno výš, specifické a asi by zasloužilo zevrubnějšího pojednání.

¹⁶² Je myslím na místě nyní připomenout, že se zde bude mluvit především o službách, které jsou živými v praxi Apoštolského exarchátu v ČR, ve smyslu instrukcí pro aplikaci bohoslužebných předpisů CCEO.

části mé práce. V první řadě budu mluvit o službách v byzantské liturgii, i když se někdy nelze vyhnout zmínce o služebnících liturgie římské.

Nejprve se zmíním o službě schóly (sboru) a kantora. Sbor je částí Božího lidu a jeho zástupcem. Jeho úlohou je zpívat *proprium* a *ordinarium*, pokud možno za účasti lidu. Kantor vede zpěv věřících i schóly.¹⁶³

Sbor hraje důležitou úlohu i při byzantské liturgii. Při běžné bohoslužbě však zpravidla sbor není k dispozici a zpěv věřících vede kantor sám. Další důležitou službou při liturgii je čtec. Čtec, patří k nižším svěcením.¹⁶⁴ Uděluje se ještě před přijetím podjáhensství. Tuto službu uděluje biskup podáním zapálené svíce, postřihnutím vlasů, podáním knihy Apoštol, sticharu¹⁶⁵ a pásu. Úlohou lektora je číst Apoštola nebo čtení ze Starého Zákona, při bohoslužbě vést zpěv a případně nosit při určitých příležitostech svíci.¹⁶⁶

Již jsem se zmínil o službě podjáha. Zatím co v latinském obřadu bylo podjáhenství zrušeno,¹⁶⁷ patří služba subdiakona v byzantském obřadu k nižším svěcením. Biskup ho uděluje kandidátovi podáním oráru.¹⁶⁸ Hlavní úlohou podjáha je pomáhat těm, kteří slouží u oltáře. Má pomáhat knězi s oblékáním posvátných rouch, připravit všechno potřebné k sloužení svaté liturgie, není-li lektor, čte Apoštola, stará se o čistotu posvátných nádob a svícňů a jeho snad nejpůvodnější povinností je nepouštět do svatyně ty, kteří zde nevykonávají službu a vyprovázet z bohoslužeb katechumeny.¹⁶⁹

Můžeme se setkat i se službou komentátora. Může pronášet krátké vysvětlení nebo pokyny věřícím pro lepší pochopení. Komentátor musí být dobře připraven, musí být stručný a s citem pro liturgii a musí vystupovat jen

¹⁶³ Týká se latinského obřadu.

¹⁶⁴ Tradice východní církve (a také její právo) počítá s nižšími svěceními. Praxe Řeckokatolické církve v ČR zná tato nižší svěcení, postřihnutí, svěcení na čtece, kantora a svěcení na podjáha.

¹⁶⁵ Obvykle bílé roucho, které pokrývá celé tělo od krku až dolů, odpovídající latinské albě. Oficiálním oděvem čtece je vlastně „krátký felon“, což je zkrácené svrchní kněžské roucho. Obvykle si ale obléká stichar nebo nemá liturgické roucho žádné.

¹⁶⁶ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika III*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1995, s. 55.

¹⁶⁷ Nižší svěcení v latinské církvi měly delší tradici než v církvích východních a ještě tridentský koncil vyjmenovává pět těchto nižších svěcení. Na druhém Vatikánském koncilu však byla nižší svěcení pro západní církve zrušena. Srov. ILKO, M. *Úvod do liturgie*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešově, 2005, s. 20.

¹⁶⁸ Orár je ekvivalent římské štoly, kterou nosí podjáhen jinak než jáhen.

¹⁶⁹ Poslední dva úkoly jsou spíše historické a dnes se v praxi neuplatňují, i když se v povinnostech subdiakona i dnes uvádějí. Například : BOHÁČ, V. *Liturgika II*. Prešov : Spolek biskupa Pavla Gojdiča, 1994, s. 25.

ve vhodném okamžiku. Nesmí nikdy narušit průběh liturgie. Musí stát mimo presbytář a mimo ambon.¹⁷⁰

Ti, kteří mohou příslužovat u oltáře mimo jáhny a podjáheny se nazývají ministranti. Nosí svíčky, podávají kadidlo, pomáhají při mytí rukou a podobně.¹⁷¹ Byzantský obřad nezná službu akolyty,¹⁷² který kdysi pomáhal podjáhnovy, ale později na východě zanikl.

Služby mimo presbytář mohou vykonávat, podle rozhodnutí správce kostela, i ženy.¹⁷³ Bohatá členitost liturgického shromáždění má vyjadřovat jednotu srdcí a úkonů v mnohosti. Proto je třeba pro důstojný průběh liturgie pečlivé přípravy všech zúčastněných a to nejen po technické, ale také po duchovní stránce.

2.3 Některá liturgická gesta, symboly a liturgický prostor

Považuji ještě nyní za správné dopředu upozornit na některá liturgická gesta a některé liturgické symboly, které se občas liší svým provedením či zařazením v liturgii od římské praxe a také někdy možná i chápáním. Není mým cílem postihnout všechna gesta a symboly, upozorňuji hlavně na odlišnosti, i když na některé z nich budu opět upozorňovat i v dalších oddílech této práce. Krátce zde také bude pohovořeno o liturgickém prostoru.

2.3.1 Liturgická gesta

Prvním takovým gestem, s nímž se v byzantském obřadu setkáváme jinak, než jsme zvyklí z ritu římského je liturgické políbení. Líbání je na východě daleko rozšířenější než je na západě obvyklé.¹⁷⁴ Já budu mluvit jen o políbení pokoje,

¹⁷⁰ Se službou komentátora se lze setkat při některých příležitostech i ve východních církvích, například při různých svěceních.

¹⁷¹ Srov. ILKO, M. *Úvod do liturgie*. Prešov : Prešovská univerzita, 2005, s 41-56.

¹⁷² Kromě Arménů, kteří je ale převzali z římského ritu.

¹⁷³ Dnes můžeme vidět ženy kostelnice i při práci ve svatyni. Přesto při svaté liturgii v byzantském ritu ženy ministrantky nevidíme.

¹⁷⁴ Líbání ikon, častější líbání oltáře a dalších liturgických předmětů knězem a přísluhujícími a podobně.

keré se v byzantském obřadu uděluje jen nositelům jednotlivých stupňů hierarchického kněžství a netýká se věřícího lidu. Věřícím liturgické předpisy nepředepisují žádné znamení, tedy ani políbení, ani objetí, ani podání ruky.¹⁷⁵

Úkon pokory a lítosti znamená gesto bití v prsa. Zatím co v římské liturgii se shromáždění bije v prsa jen při vyznání hříchů¹⁷⁶ a potom už jen sám kněz na jednom místě v římském kánonu, v byzantské liturgii se bije v prsa při modlitbě před svatým přijímáním při slovech „*pamatuj na mne, Pane*“¹⁷⁷ a při slovech „*Bože, buď milostiv mně hříšnému*“.¹⁷⁸

Typickým křesťanským gestem je znamení kříže. Na východě je zvykem žehnat se křížem jiným způsobem než na západě. Ruka se nejprve dotkne čela, poté prsou, pak pravého a nakonec levého ramene. Věřící se při svaté liturgii žehnají křížem mnohem častěji než je zvykem v římském ritu a to na začátku svaté liturgie, při každém požehnání uděleného knězem, při eucharistickém požehnání a na konci při závěrečném požehnání. Kromě toho se věřící křížují při každém vyslovení jména Nejsvětější Trojice¹⁷⁹ a výroku, který toto pojmenování doplňuje a při okuřování lidu.

Ve shodě s duchem této liturgie je liturgický přístup byzantského křesťana méně aktivní než křesťana západní církve. Latinská sv. mše s přísnou a čistou jednoduchostí svého uspořádání, jasně vymezenými částmi, střízlivostí pohybů a celého obřadu, bezprostředností výrazu, soustředěnou skladbou modliteb – to vše jasně odráží řád a zdrženlivost římského ducha. Liturgický přístup západního křesťana taktéž projevuje stejný bezprostřední přístup ke křesťanskému životu. Při sv. mši se pro katolíka Západu sjednocují jeho utrpení s Kristovou obětí. Dokonce při svátostném přijímání si uvědomuje pozitivní aspekt konání dobrého skutku na oslavu Boha.

Avšak křesťan východní církve nachází svou liturgickou útěchu méně v rozdávaní a více v přijímání. Nenabízí své utrpení jako oběť spojenou s Kristovou obětí. Nechává je bokem, a tak se ubírá do nebes, aby přijímal pokrm

¹⁷⁵ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika III*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1995, s. 62.

¹⁷⁶ Při slovech: „Je to má vina, má veliká vina...“

¹⁷⁷ Citováno z: *Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého*. Praha : vydavatel neuveden, 2007, s. 59.

¹⁷⁸ Tamtéž

¹⁷⁹ Například: „Sláva Otci i Synu i Duchu Svatému“.

andělů na oživení svého života v Bohu.¹⁸⁰ Tento důraz na Boží skutek nacházíme dokonce i ve svátostných textech. Např. při křtu kněz říká: „Křtí se Boží služebník...“ místo aktivního: „Já tě křtím...“¹⁸¹

2.3.2 Posvátné nádoby a předměty

Do této kategorie jsou všeobecně zahrnovány kalich, diskos (patena), kopí, hvězdice, lžička a artoforion (svatostánek).

Kalich je podobný západnímu kalichu, ale východní zvyk podávat eucharistii pod obojí způsobou vyžaduje, aby byl poněkud objemnější, a to zejména ve dnech, kdy se hojněji přistupuje k přijímání (velikonoční období). Někdy se tak označuje i číše vína, kterou kněz podává novomanželům při svatbě.

Diskos nebo *diskarion* je ekvivalentem latinské pateny. Má kruhový tvar a je většinou širší a hlubší. To z toho důvodu, že se užívá kvašeného chleba, a má se tak zabránit, aby neupadl mimo diskos. Zároveň se tak nazývá každý tácek kruhového tvaru, který se užívá při liturgii.

Kopí je zvláštní dvoubřítý nůž ve tvaru kopí zakončený křížkem, který užívá kněz při přípravě darů (proskomidie, prothesis) k vykrojení a „obětování“ hlavního kousku chleba z prosfory, který bude konsekrován (tj. beránek).¹⁸² Poté jsou vykrojeny další kousky, určené Bohorodičce, svatým atd. Některé se pak nechávají jako požehnaný chléb, který si berou věřící po bohoslužbě. Tento instrument pochází až z 12. nebo 13. století a jeho symbolika je daná hlavní částí chleba označovanou jako beránek. Kněz totiž pronáší: „Byl veden jako beránek na porážku [...] a jako ovce bez hlesu před stříhači ani neotevřel ústa [...] Jeden

¹⁸⁰ Orientální náboženské hledisko je tak univerzální ve své podstatě, jako náboženské hledisko západní církve. Ale nejeví ochotu spojovat uvedené hledisko s výtvy lidské organizace, práva, pořádku a jednotnosti. Směřuje spíše k zvýraznění tajemství církve jako její pozemské podoby, méně pak k disciplinárním a administrativním aspektům jejího života. Církev se charakterizuje ne jako viditelné společenství v čele s Kristem, ale spíše jako jeho zjevení, příchod věčnosti do časnosti, odhalení Božího života skrze zbožštěnou transformaci lidské podstaty do Kristova kultu a jeho svátosti. Život v církvi je vyslovený termíny: sláva, světlo, vidění, jednota, proměnění. Méně známý je právní slovník moci, řádu, práva, spravedlnosti, trestu.

¹⁸¹ Srov. TAFT, R. F. *Katolicismus východního obřadu*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma s.r.o., s. 40.

¹⁸² Sjednocené církve konsekrují všechny kousky chleba, které jsou na diskosu; nesjednocené církve konsekrují pouze „beránka“. Předpis o konsekraci a následném podání věřícím partikulí ke cti Bohorodičky a dalších svatých byl vydán na Zamojské synodě (1720; tit. III, § 3). Podobný předpis již předtím vydal metropolita Cyprián Zachowskij (1674–1693) ve svém misále (1692).

z vojáků mu kopím probodl bok...“ Postupem času byly přiřazeny další obřady, které se týkají ostatních vykrojovaných částí, ty však již nemají nic společného s původní symbolikou obětovaného beránka.

Hvězdice. Jedná se o typ kovového kříže, složený ze dvou plíšků překřížených přes sebe a spojených uprostřed šroubkem. Plíšky na koncích jsou půlkruhové a zahnuté. Na šroubku bývá zavěšena malá hvězdička, symbolizující betlémskou hvězdu. Tento symbolizmus je inspirován evangelijním veršem, který je recitován při proskomidii: „A hvězda šla před nimi, až se zastavila nad místem, kde bylo to dítě.“ Na diskos se hvězdice klade tak, aby se nedotýkala žádného kousku chleba, a rovněž má zabránit, aby se zvláštní velum, které má přikrývat diskos, nedotýkalo připraveného chleba. I když se hvězdice a kopí běžně nedotýkají posvěcených způsob, ale jen chleba při proskomidii, jsou počítány mezi posvátné předměty. V ruské tradici je zvykem posvěceného beránka před přijímáním rozkrájet kopím nebo nožem. V jiných tradicích je zpravidla rozlamován ručně. Těchto předmětů se smí pro jejich posvátnost dotýkat pouze posvěcení služebníci, podjáhnnem počínaje.

Lžička. Kněz jí podává tělo a krev Páně věřícím. Používá se od 8. století. Trulánský koncil sice ještě potvrzuje starobylou praxi, podle které věřící přijal posvěcený chléb na dlaň pravé ruky položené na levé ruce ve tvaru kříže, a tak si jej podal až do úst; Krev Páně se přijímala napitím z kalicha od jáhna nebo kněze. Praxe používat lžičku pochází ze Sýrie a rozšířila se až v 9. nebo 10. století. Doslovný význam slova jsou kleště a je inspirován veršem z Izaiáše: „Jeden ze serafínů přiletěl ke mně a držel v ruce rozpálený uhlík, který vzal z oltáře kleštěmi a dotkl se jimi mých úst...“ (srov. Iz 6,6) Východní otcové se odvolávají na toto biblické svědectví a rádi nazývají eucharistického Krista „živoucím uhlíkem, plný Božího ohně.“ V některých východních katolických církvích (např. řeckých, nebo melchitských) se upouští od podávání lžičkou a dává se přednost podávání namáčením (per intinctionem). Tento zvyk již dávno existoval v některých společenstvích na Východě.

Artoforion, svatostánek, je často kovová schránka. Nesjednocení nemají ve zvyku obnovovat svátostnou způsobu chleba častěji než jednou za rok, a to na Velký čtvrtek. Tato eucharistie slouží pouze pro nemocné a je obdařena „zázračnou“ mocí, neboť kdo ten den přijme eucharistii, není v těžkém hříchu; snad proto se také podává nemocným a jako viaticum umírajícím. K tomu, aby se

uchovala po celý rok, se používá metody vysušování za pomoci ohně, kdy kněz na jednom starším diskosu, který slouží jako pánev „vysušuje“ (praží) kousky eucharistického chleba do podoby jakýchsi rybiček a ty potom vloží do svatostánku. Někdy se přidávalo i trochu oleje, aby se snadněji vysušily a nepřipálily, a trochu soli kvůli konzervaci. Pro snadnější přijímání se namáčí do posvěceného nebo do neposvěceného vína, někdy postačí obyčejná voda. Po přijímání kněz musí přijmout vše co zůstalo v kalichu a nesmí to vkládat do svatostánku. Východní katolíci obnovují svátostnou rezervu velmi často a k uchovávání používají zvláštní kalich nebo ciborium. Východní katolíci, kteří používají nekvašený chléb (Arméni a Maronité) mají také běžně ostensorium (monstranci). Monstranci používají i jiní východní katolíci, kteří užívají kvašený chléb. Melchité místo monstrance používají kalich, který je ozdoben zvláštními paprsky z drahého kovu.

Posvátné nádoby žehná biskup. Kalich a diskos jsou navíc mazány myrem. Biskup pronáší tuto modlitbu: „Všemohoucí Pane náš Bože, Synu a živé Boží Slovo, Pane Ježíši Kriste, který jsi posvětil kalich Nového zákona a nalil jsi (kalich) radosti těm, kteří se jej účastnili. Ty sám, nyní, Pane Ježíši Kriste, náš Bože, sešli svého svatého Ducha na tento nový kalich a požehnej, posvěť a proměň jej a všem, kteří na něm budou mít účast, daruj pokoj, lásku, jednotu, která vždy vytrvá. Protože tys posvěcení a osvícení, Kriste, Bože náš, a my ti vzdáváme slávu...“ Činí nad ním znamení kříže a říká: „Hle, je posvěcen a proměněn kalich spásy a diskos života Nového zákona, ve jménu Otce...“

Podle prastaré tradice se klerici s nižším svěcením a podjáhní nesmějí dotýkat posvátných nádob, když obsahují svátostné způsoby.¹⁸³

2.3.3 Liturgické přírodní symboly

Nechci zde mluvit o svěcení věcí, které používají věřící v denním životě, ale o věcech, které používá církev v liturgii.¹⁸⁴ Liturgie používá částečně přírodní symboly převzaté ze Starého zákona jako například olej nebo kadidlo, a částečně

¹⁸³ Pro syrské katolíky viz Akta synodu v Scharfé (1888); sjednocení koptové se na tomto dohodli na synodu v Káhiře (1898); Arméni na koncilu v Římě (1911); Rusíni na synodu ve Lvově (1891).

¹⁸⁴ Srov. JANÁČ, P. *Liturgia v našem životě*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1990, s. 55.

symboly Nového zákona zavedené Kristem, jako například chléb a víno. Chci pohovořit opět jen o některých těchto symbolech, jejichž vzhled nebo užívání se v římském a byzantském ritu liší.

Chléb, který se používá ke slavení eucharistie v byzantském obřadu se nazývá prosfora. Pekl se z pšeničné mouky a vody¹⁸⁵ a jeho podoba se v průběhu časů měnila.¹⁸⁶ V současné době používaná prosfora je v podobě malého bochníčku s vyraženou pečetí¹⁸⁷ uprostřed (Viz str. 47).¹⁸⁸

Víno, jako materie eucharistie, musí být hroznové, přírodní a mělo by být bez dalších příměsí. Na východě se obvykle používá, na rozdíl od západu, červené víno, ale není to podmínkou.

V kostele východního ritu nás, západní křesťany, často zaujme množství, na různých místech rozsvícených, svící a olejových lamp. Světlo je symbolem, který má na východě velikou tradici. Tento symbol se pokládal a stále pokládá za výraz radosti, svatosti Boha a jeho blízkosti i za symbol modlitby. Svíce nebo lampy hoří před obrazy svatých (ikonami),¹⁸⁹ na oltáři,¹⁹⁰ svíce se nosí v průvodu malého i velkého vchodu a při čtení evangelia.¹⁹¹ Světlo je jedním z nejběžnějších témat používaných v byzantské liturgii, totiž jak zobrazit podstatu našeho života v Kristu. Janova tematika světla, světlo Beránka v Božím městě (Zj.21,22-26), naplňuje duchovnost a mysticismus Východu. Život ducha je osvětlením z tohoto

¹⁸⁵ V některých východních ritech s přidavkem oleje a soli.

¹⁸⁶ Původně to byl bochníček, velký asi jako pěst. Později byl chléb upravován do podoby malého věnečku, někdy byl pleten jako vánočka, někdy měl podobu jakéhosi trojčepého preclíku. Se vzrůstající eucharistickou úctou se začala do chleba razit pečeť s křesťanskými symboly. Místo nekvašeného chleba se na západě, asi hlavně z praktických důvodů, začaly postupně používat oplatkové hostie, které se už asi od 12. století ani pro potřeby věřících nelámaly, protože přijímání laiků nebylo příliš časté. A tak se začali používat „partikuly“, to je malé hostie, stále tenčí a křehčí a tyto hostie již byly předem vykrojené, čímž se obřad „lámání chleba“ omezil na rozlomení jen jedné větší hostie, kterou používal celebrant. K používání hostií ale křesťanský východ, až na nepatrné výjimky – např. Arménská církev, nikdy nepřistoupil.

¹⁸⁷ Vzhledem k větší náročnosti na výrobu takové prosfory a nedostatku těch, kteří ji umí upéct, se také často používá prosfora ve tvaru „plátku knedlíku“, bez vyražené pečeti. Vždy se ale dbá na to, aby prosfora měla podobu a vlastnosti chleba, aby se v menších komunitách skutečně jeden chléb mohl rozlámat pro potřebu všech přijímajících. V případě, že jedna prosfora pro větší počet přijímajících věřících nestačí, použije se větší počet prosfor.

¹⁸⁸ O přípravě chleba k slavení eucharistie při proskomídiu bude ještě podrobněji pojednáno.

¹⁸⁹ U nejrůznějších ikon bývají i velké ozdobné nádoby s pískem, do kterých věřící dávají hořící svíčky, jako vzpomínku na své blízké nebo jako svou prosbu a modlitbu na nějaký úmysl. Tento úmysl ještě zpravidla doprovodí do kasičky peněžitým darem. Tato tradice je na východě velmi živá.

¹⁹⁰ Zde kromě svící hoří i věčné světlo a bývá zde postaven sedmiramenný svícen.

¹⁹¹ Srov. BOHÁČ, V.; SOLEJ, P.ml. *Liturgické predmety greckokatolíkov na Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004, s. 23n.

věčného světla. Vidět Boha skrze toto světlo znamená žít v něm.¹⁹² Sv. Irenej napsal: „Vidět světlo, to znamená být ve světle a zúčastnit se jeho jasu. Podobně vidět Boha znamená být v něm a být účastný na jeho životodárné velkoleposti. Tedy ti, kdo vidí Boha, zúčastňují se jeho života.“ Tento symbolismus světla zaručuje rytmus hodin v byzantském obřadě, který přitom vzbuzuje věrnost a nostalgii k božskému zjevení, které můžeme symbolicky spatřit zde na zemi. Je to refrén, který denně můžeme slyšet v eucharistické liturgii v chvalozpěvu po svatém přijímání: *Viděli jsme světlo pravé, přijali jsme Ducha nebeského, našli jsme víru pravou. Nerozdílné Trojici se klaníme, vždyť ona nás spasila.*

Dalším symbolem, který se používá prakticky při každé svaté liturgii je kadidlo. Už v židovských obřadech bylo kadidlo, totiž jeho dým stoupající k nebi, symbolem modlitby,¹⁹³ klanění a oběti Bohu. Na východě nebylo problémem tuto symboliku přijmout.¹⁹⁴ Z původních „pánví“ na podstavcích se časem vyvinuly přenosné kadidelnice na řetízcích, které časem byly doplněny víčkem. Dnešní kadidelnice byzantského ritu jsou opatřeny také rolničkami.¹⁹⁵ Nejprve se okušoval kříž a oltář, později se obcházel celý chrámový prostor, okušoval se lid, ikony atd. Dnes se v byzantském obřadě používá kadidla při proskomidii,¹⁹⁶ na začátku liturgie,¹⁹⁷ před evangeliem, při cherubínské písni,¹⁹⁸ při „*V pravdě je důstojné...*“,¹⁹⁹ a po přijímání při odnášení eucharistie na žertveník.²⁰⁰ Při vkládání kadidlových zrn do kadidelnice se neříká žádná modlitba, ale kněz pokaždé žehná kadidlo křížem.²⁰¹ Při okušování lidu vždy věřící stojí a křížují se.

¹⁹² Srov. TAFT, R. F. *Katolicismus východního obřadu*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma s.r.o., s.25

¹⁹³ Srovnej: Ž 140,2.

¹⁹⁴ Kadidlo se používalo také v pohanských kultech. Při pronásledování křesťanů nutili pohané křesťany házet kousky kadidla na uhlíky pod modly nebo obrazy císaře, aby tak křesťané formálně odpadli od víry. Až teprve v pátém století, když skončilo pronásledování, začali křesťané na západě používat kadidlo při bohoslužbách. Na východě tyto zábrany neměli a tak jsou už ze čtvrtého století písemné zprávy o běžném používání kadidla v Jeruzalémě při svaté liturgii.

¹⁹⁵ Zvuk rolničků symbolizuje modlitby andělů. Původně se ale rolničky používaly jako praktické upozornění na jdoucí průvod (jáhen nesoucí kadidlo kráčel vždy v čele průvodu a je tomu tak dodnes) při procházení mezi věřícími. To má pravděpodobnou inspiraci v císařském ceremonálu v Konstantinopoli.

¹⁹⁶ Přípravná část svaté liturgie, při které se připravují chléb a víno k proměňování, kterou provádí kněz bezprostředně před začátkem mše svaté. Podrobněji o ní ještě bude pojednáno.

¹⁹⁷ Okuňuje se oltář, ikony na ikonostasu i celý kostel a ikony v něm. Nakonec i lid.

¹⁹⁸ Při malém vchodu.

¹⁹⁹ Po proměňování.

²⁰⁰ Srov. BOHÁČ, V. *Liturgika III*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gajdiča, 1995, s. 66.

²⁰¹ Srov. BOHÁČ, V.; SOLEJ, P.ml. *Liturgické predmety greckokatolíkov na Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004, s. 48.

2.3.4 Liturgický prostor

Duch hluboké pokory a uctívání velikonočního vítězství, účasti na zbožšťujících tajemstvích věčného Krále pronikl nejen do rámce byzantské liturgie a textů a veršů v samotných obřadech. Struktura, uspořádání a výzdoba budovy byzantského chrámu jsou zaplaveny velkolepostí nebeského světa. Na rozdíl od katedrál Západu, které se tyčí do výšky, byzantský chrám sám o sobě vyhlíží jako nevýrazná, geometricky kompaktní hmota – výsledek těžké zednické práce. Západní věřící není zvyklí na jeho obrovskou vnitřní rozlohu. Uspořádaný a do výšky vystupující sled kleneb a kupolí, jejichž dojem vzrůstá k velké ústřední kupoli, je obloha, která zahrnuje svůj vlastní vesmír, a věřícího vše přitahuje směrem dopředu a vzhůru, nikdy ne naopak. Nepřerušené čáry apsidy a kupole znázorňují vesmír, komplexní sám o sobě.²⁰² I když jistě nejsou všechny východní kostely tak velkolepé, jejich vnitřní uspořádání je přece jen jednotné, i když skromnější.

To, co latinského věřícího na první pohled při příchodu do chrámu východního obřadu zaujme, je zpravidla ikonostas. Ikonostas odděluje loď od oltáře (svatyně).²⁰³ V nejstarších dobách byla svatyně oddělena jen symbolickou mřížkou,²⁰⁴ na kterou se postupně začaly zavěšovat obrazy.²⁰⁵ Teprve později byly doplněny sloupy, které rozdělily jednotlivé části²⁰⁶ a na ně byla položena horizontální spojka.²⁰⁷ Dnes můžeme vidět ikonostas který prostor zcela vyplňuje,²⁰⁸ i ikonostas, který se blíží spíše původní symbolice.²⁰⁹ V ikonostasu se nacházejí troje dveře. Střední se nazývají královské (carské) nebo také svaté, neboť jimi prochází sám Král slávy, Pán nebe i země ve svatých

²⁰² Srov. TAFT, R. F. *Katolicismus východního obřadu*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma s.r.o., s. 33.

²⁰³ V latinské církvi presbytáře.

²⁰⁴ Symbolika oddělení svatyně od lodi připomínala starozákonní závěs, který odděloval v Izraelském chrámu Svatyni od Velesvatyně.

²⁰⁵ Do oltáře tím pádem bylo normálně vidět, obrazy byly maximálně do výše prsou.

²⁰⁶ Tyto části se také postupně zaplňovaly obrazy, avšak stále hustěji a do větší výše.

²⁰⁷ Původně tato spojka pravděpodobně jen zpevňovala sloupy.

²⁰⁸ Zvláště v pravoslavných chrámech.

²⁰⁹ Nejedná se sice už jen o mřížku (tak jak ji známe ze západních chrámů z doby před úpravami po liturgické reformě po II. Vatikánském koncilu), ale není zcela plný a je skrz něj vidět.

darech.²¹⁰ Jsou dvoukřídle,²¹¹ a bývá na nich zobrazeno zvěstování přesvaté Bohorodičky,²¹² nad nimi pak zobrazení poslední večeře.²¹³

Na obou krajích ikonostasu²¹⁴ jsou ještě další dveře, jedny se označují jako severní,²¹⁵ druhé jako jižní.²¹⁶ Na jižních dveřích bývá obvykle zobrazována ikona strážce vchodu do ráje, archanděla Michaela,²¹⁷ na severních dveřích pak bývá ikona svatého prvomučedníka Štěpána nebo archanděla Rafaela. Carské dveře i ostatní dveře ikonostasu mají být stále zavřené, a to i v průběhu večerně²¹⁸ a utreně, dokonce i při Božské liturgii. Otvírají se jen tehdy, když se zpívá Boží slovo (evangelium) a to je moment, kdy sám Kristus v osobě svého kněze přichází z nebe na zem a hlásá Boží slovo a také tehdy, když je svaté přijímání, kdy Kristus rozdává sebe samého.

Nebe zůstalo totiž po pádu Adama a Evy beznadějně zavřené, ale spasitelná oběť Ježíše Krista nebe otvírá. V čas velikonoční, po dobu osmi dní trvající neděle vzkříšení (pachy), zůstávají všechny tři dveře ikonostasu ve dne v noci otevřené. Je to symbolem toho, co udělal Kristus svou smrtí a svým vzkříšením. Otevřel dokořán nebe pro každého, kdo slyší jeho slovo a zachovává ho.

Na ikonostasu vždy najdeme na severní straně od královských dveří obraz přesvaté Bohorodičky s Ježíšem Kristem na rukou, na jižní straně pak ikonu

²¹⁰ Těmito dveřmi se nesmí procházet. Může se jimi procházet jen při svaté liturgii, a to jen biskup nebo kněz, výjimečně pak jáhen.

²¹¹ Dvě křídla dveří symbolizují Starý a Nový zákon, samotné dveře pak Pánova slova „Já jsem dveře. Kdo vejde skrze mne, bude spasen.“ (Srov. Jan 10,7-9)

²¹² Připomíná se tím, že vtělením Božího Slova se nám otevřelo nebe.

²¹³ Toto zobrazení zdůrazňuje, že v chrámě se koná nekrvavým způsobem ta samá oběť, kterou jednou pro vždy přinesl Kristus na kříži a kterou při poslední večeři On sám ustanovil.

²¹⁴ Srov. FLORENSKIJ, P. A. *Ikonostas*. Brno : L.marek, 2000, s. 12n.

²¹⁵ Orientace chrámu totiž bývá nejčastěji (vždy, pokud je to možné) na východ. Symbolika je jasná. Z východu nás osvitilo jasné slunce – Kristus, náš Bůh. Tato symbolika má prastarou tradici a opírá se o Písmo. „A Hospodin Bůh vysadil zahradu v Edenu na východě a postavil tam člověka, kterého stvořil.“ (Gn 2,8) Když tedy hledáme svůj starý domov a jdouce k němu, klaníme se Bohu směrem k východu. I Mojžíšova archa úmluvy měla závěs na východ a nejvýznamnější mezi židovskými kmeny, kmen Juda, měl tábořit vždy na východní straně ležení. (Srov. Nu 2,3) V Šalamounově chrámu byla brána do svatyně obrácena k východu (srov. Ez 44,1) a sám Ježíš naznačuje, že Syn člověka přijde z východu (srov. Mt 24,27). Očekávajíc ho, obrácení se tedy na východ. Toto je také důvodem k tomu, že ten kdo předsedá liturgickému slavení modlí se obrácený na východ, stejně jako lid, který se účastní. (Nejde tedy o předsedání shromáždění zády k lidu, ale spíše o to, že lid je veden při putování do Božího království, vzývaného v modlitbách až do druhého Pánova příchodu.)

²¹⁶ Někdy bývají nazývány také jako jáhenské dveře, protože jimi vstupují do oltáře diakoni. Také proto na nich bývají zobrazováni svatí jáhni s orářem v ruce, někdy ale také andělé, kteří připomínají to, že do svatyně se sluší vstupovat pouze s andělskou nevinností a zbožností.

²¹⁷ Otevření severních nebo jižních dveří totiž symbolizuje otevření ráje.

²¹⁸ Obdoba nešpor.

Spasitele, který drží v rukou otevřené evangelium.²¹⁹ V této základní řadě ikonostasu bývá ještě na severním kraji ikona svatého Mikuláše z Myry,²²⁰ a na jižní straně pak bývá ikona svátku nebo svatého, kterému je chrám zasvěcený.²²¹ Na ikonostasu však zpravidla můžeme najít, a také většinou najdeme, i celou řadu dalších ikon.²²²

Bylo již řečeno, že ikonostas²²³ odděluje svatyni od lodi chrámu a že do prostoru svatyně, ve které je centrem svatý stůl (pre stol)²²⁴ na kterém se slaví božská liturgie, mohou vejít pouze ti, kterým byla svěřena posvátná služba konat svaté obřady. Na prestolu, kam také logicky patří, stále leží evangeliář. Ve svatyni se dále na východ od prestolu nachází horní stolec.²²⁵ Vlevo od prestolu stojí žertveník,²²⁶ na kterém se připravují svaté dary (chléb a víno) k přenesení

²¹⁹ V evangeliáři jsou někdy napsána slova Písma: „*Pojďte, požehnaní mého Otce, ujměte se království, které je vám připraveno od založení světa.*“ (Mt 25,34)

²²⁰ Je patronem východních církví.

²²¹ Srov. BOHÁČ, V.; SOLEJ, P. ml. *Liturgické predmety greckokatolíkov na Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004, s. 42.

²²² Plně pokrytý ikonostas bývá ozdoben pěti řadami ikon. První řadu (od země) tvoří ikony s vyobrazeními ze Starého zákona. Druhá řada bývá řadou základní, o které je již výše hovořeno. Třetí řadu tvoří dvanáct ikon svátků Krista a Bohorodičky a to v chronologickém pořadí podle data v liturgickém kalendáři. Uprostřed této řady, nad královskými dveřmi, je již zmiňovaná ikona Poslední večeře Páně. Čtvrtou řadu na ikonostasu tvoří ikony apoštolů. V této řadě pak bývá nad ikonou Poslední večeře obraz Krista Krále a Velekněze (Christos Pantokrator). Pátou řadu ikonostasu tvoří proroci Starého zákona. Na vrcholu ikonostasu pak zpravidla je ukřižovaný Kristus na kříži, když z jedné strany stojí pod křížem Bohorodička a z druhé apoštol Jan. Můžeme říci, že plný ikonostas je jakýmsi biblickým katechismem, ve kterém je za pomoci ikon vysvětleno učení Starého i Nového zákona o vykoupení člověka. Více a podrobněji je o ikonostasu a řazení ikon na něm pojednáno v: IĚKO, M. *Úvod do liturgie*. Prešov : Prešovská universita v Prešově, 2005, s. 26-30.

²²³ Nebo alespoň stylizované dveře či symbolický závěs nebo nějaká podobná symbolika.

²²⁴ Prestol (v západní mluvě oltář) byl důležitým prvkem již kultu starého Izraele (srov. např. Gn 8,20; Ex 20,22-26; Ex25,23-30; Ez 43,1n a j.) a stává se také i centrem Šalamounova chrámu. I Kristus se na něj odvolává: „Co je víc: dar nebo stůl který ten dar posvěcuje?...“ (Mt 23,19-22) U východních otců získává prestol mnohostrannou symboliku. Znázorňuje zároveň všechny stupně svaté typologie počínaje svým předobrazem ve Staré smlouvě až ke svému plnému významu ve smlouvě Nové. Prestol je tak zároveň završením Svatyně svatých starého chrámu, Golgotou nové oběti a stolem poslední večeře, hrobem Pána, místem Jeho zmrtvýchvstání, pramenem každé svátostné milosti, ale také stolem nebeské liturgie, obrazem které je liturgie církve.

²²⁵ Na západě se horní stolec nazývá katedra. Jde o křeslo (zpravidla na vyvýšeném místě), na kterém sedí biskup při čtení apoštola při svaté liturgii. Biskup v tu chvíli symbolizuje Krista, proto se někdy také na horní stolec kladl otevřený evangeliář. Po obou stranách horního stolce jsou další židle, na kterých sedí kněží. Ti symbolizují apoštoly. Horní stolec je v každém chrámu a přísluší na něm sedět pouze biskupovi. I když liturgii slouží pouze kněz bez biskupa, na horním stolci nesmí sedět.

²²⁶ Žertveník je stolec, na který se kladou křesťany přinesené dary. Před svatou liturgií zde kněz při proskomídiu (přípravě darů) zvláštním způsobem (v této práci o tom bude pojednáno později) připravuje chléb a víno určené k následné liturgii. Protože se při proskomídiu poukazuje na příběhy o narození a úmrtí Ježíše Krista, symbolizuje žertveník jeskyni, místo narození a zároveň Ježíšův hrob.

na prestol. Vpravo od prestolu je diakonik,²²⁷ kde se ukládají liturgická roucha a církevní knihy.

Před ikonostasem směrem do lodi chrámu se nachází solea.²²⁸ Je to vlastně prodloužení svatyně směrem do chrámové lodi. V jejím středu, před svatými dveřmi, se zpravidla nachází polokruhový výběžek,²²⁹ který se někdy,²³⁰ nazývá ambon.²³¹ Ambon ale nelze zaměnit s analogem,²³² který se na soleu někdy přináší před čtením evangelia a na nějž se evangeliář klade. Před soleou se v lodi nachází ještě tetrapod, čtyřnohý stolek, na kterém leží ikona Spasitele, světce, kterému je zasvěcený chrám, ikona světce, jehož svátek se dnes slaví, a nebo kříž.²³³ Křesťané se zde modlí a klanějí.

²²⁷ Diakonik lze, při určitém zjednodušení, nazvat sakristií. Někdy to je jen stůl kde se obléká kněz, někdy zde je i skříň, někdy může jít i o celou místnost, nebo dokonce o místnosti dvě. Název diakonik svědčí o tom, že bylo povinností jáhna tyto posvátné věci v tomto prostoru hlídat.

²²⁸ Jedná se o vyvýšený (zpravidla o jeden až tři schody) prostor před ikonostasem, který byl původně určen pro kleriky s nižšími svěceními. Na tomto místě přednáší jáhen ekténie, většinu výzev k lidu a okouje věřící. Kněz zde zpravidla čte evangelium, někdy i káže. Na tomto místě také kněz rozdává Kristovo tělo a krev věřícím. Na soleu by nikdo neměl bezdůvodně vstupovat.

²²⁹ Polokruhový výběžek symbolizuje kámen odvalený od Kristova hrobu.

²³⁰ Můžeme říci, že historicky ne zcela správně.

²³¹ Ambon má ve východní tradici rozličné formy, které ale mají prakticky stejný význam. V řecké tradici se jednalo o pevnou konstrukci vyvýšenou nad zemí, která dominovala lodi chrámu. Četlo se zde evangelium, pronášela se homilie, svou službu zde někdy plnil i kantor. V tradici syrských církví se jednalo o zvýšené podium uprostřed chrámu (někdy nazývané béma), kde někdy byly i křesla pro biskupa a kněze, někdy i malý stolek se svíčkami a křížem, na kterém ležel evangeliář. Použití bylo vždy obdobné.

²³² Je to vlastně, většinou dřevěný, přenosný podstavec pro knihy (nebo i ikony). Pokud se na něj klade evangeliář, zakrývá se ozdobnou látkou.

²³³ Může to také být stolek, u kterého se udělují svátosti, např. křest, biřmování, manželství, nemocných apod.

3. Apoštolský exarchát pro katolíky byzantského obřadu v ČR

Vzhledem k tomu, že v této práci představuji Božskou liturgii svatého otce našeho Jana Zlatoústého v praxi apoštolského exarchátu pro katolíky byzantského obřadu v ČR, myslím, že je třeba alespoň v krátkosti tento exarchát představit.²³⁴ Vznik apoštolského exarchátu pro katolíky byzantského obřadu v ČR v roce 1996 je zvláštní tím, že není připsán žádné z církví byzantského obřadu, ale je určen pro všechny katolíky byzantského obřadu - Čechy, Moravany, Ukrajince, Slováky, Rusíny a příslušníky jiných národů - žijící na území ČR, a je přímo podřízen Apoštolskému stolci. Jinými slovy, může být církví *sui iuris*, která nepatří vysloveně do žádné z třinácti byzantských církví,²³⁵ ale je s těmito církvemi ve společenství jedné byzantské tradice a obřadu. Apoštolský exarchát v ČR však není jedinou výjimkou.²³⁶

Řeckokatolíci, nebo přesněji, katolíci byzantského obřadu patří do společenství Katolické církve, se kterou jsou věroučně jednotní. Uznávají autoritu římského biskupa (papeže), avšak liší se svým obřadem a některými disciplinárními aspekty. Bohoslužby a ostatní liturgické úkony slaví v byzantsko-slovanském obřadu. Z tohoto důvodu je církví byzantského obřadu zdůrazňována mimořádná úcta ke sv. Cyrilu a Metodějovi. Řeckokatolická církev v ČR se přirozeně považuje za přímou pokračovatelku a dědičku cyrilometodějského modelu, který má ve své podstatě tři základní hodnoty: východní spiritualitu, liturgii v lidovém jazyce a viditelnou jednotu s Apoštolským stolicem v Římě.²³⁷

²³⁴ Podle materiálu apoštolského exarchátu v ČR.

²³⁵ K byzantské tradici náleží třináct církví *sui iuris*: běloruská, bulharská, řecká, italo-albánská, melchitská, rumunská, rusínská, slovenská, ukrajinská, maďarská, ruská, srbská a albánská. Jednotlivé církve od sebe odlišuje nejen vlastní hierarchie a struktura, ale i vše, co je vlastní jejich kulturám.

²³⁶ Obdobný charakter mají též jiné exarcháty pro katolíky byzantských obřadů např. také v Bulharsku.

²³⁷ Srov. TKADLČÍK, V. Historické základy byzantského obřadu v Čechách a na Moravě. In *10 let apoštolského exarchátu*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, 2006, s. 76-78.

3.1 Eparchie v Prešově

Vyhlášení Brest-Litevské a později i Užhorodské²³⁸ unie,²³⁹ apoštolskou konstitucí "O unii východních křesťanů s římskou církví,"²⁴⁰ znamenalo, že od tohoto okamžiku až do období počátku rakouské monarchie podléhali řeckokatolíci pravomoci Lvovské eparchie (diecéze).²⁴¹

V roce 1818 byla ustanovena eparchie v Prešově.²⁴² Prešovskému biskupovi byli řeckokatolíci věřící v Čechách a na Moravě poddáni i po vzniku samostatného Československa. Pro řeckokatolíky v Čechách, na Moravě a Slezsku, pocházejících převážně z bývalé Podkarpatské Rusi a východního Slovenska, pak byla dne 16. prosince 1933 zřízena v Praze ústřední farnost s kostelem sv. Klimenta v areálu Klementina,²⁴³ který v roce 1931 daroval tehdejší pražský arcibiskup František Kordač. Prvním pražským farářem se stal pozdější světící biskup prešovský ThDr. Vasil Hopko. Prešovský vladyka biskup Pavol Peter Gojdič zřídil kromě pražské farnosti i řeckokatolickou farnost pro zemi Moravoslezskou se sídlem v Brně.

Po administrativním inscenovaném "Prešovském soboru" z 28. dubna 1950 komunistický režim řeckokatolickou církev v Československu zakázal a postavil mimo zákon.²⁴⁴ Všichni její věřící byli úředně prohlášeni za pravoslavné. Řeckokatolíci kněží byli uvězněni a odsouzeni, někteří z nich s rodinami deportováni. Biskup Pavol Peter Gojdič byl také uvězněn, mučen a odsouzen k doživotnímu žaláři, kde zemřel.

²³⁸ Srov. BUGEL, W. *Ekleziologie užhorodské unie a jejich dědiců na pozadí doby*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s.14n.

²³⁹ To znamená vyhlášení sjednocení s Katolickou církví latinského obřadu, tak zvanou Římskokatolickou církví. O rozkolu, jeho mýtech a o znovusjednocení více: KLOBUŠICKÝ, J. Dějiny sv.unie: Nepotvrzení Rusi po Lyonském koncilu. *Exarchát*, 2008, roč.III., č. 14, s. 8-10. a také: KLOBUŠICKÝ, J. Dějiny sv.unie: Nepotvrzení Rusi po Lyonském koncilu. *Exarchát*, 2008, roč.III., č. 14, s. 8-10.

²⁴⁰ Vyhlášena roku 1595 papežem Klementem VIII. O tom, co tomu předcházelo a o dalším dění kolem: FOLKMANOVÁ, V. Unionistické sjezdy a ekumenismus před sto lety. *Řeckokatolický kalendář 2006*, s. 93-95.

²⁴¹ Více v: HANUŠ, M. Historie mukačevské eparchie. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 12, s. 15.

²⁴² Bulou „Relata semper“ z 22. září 1818, papežem Piem VII. Více o tom: ŠTURÁK, P. Dejiny Prešovskej eparchie v rokoch 1918-1948. In *Zborník teologických štúdií*. Prešov : PRO COMMUNIO, o. z., 2005, s. 131-138.

²⁴³ Od roku 1996 funguje jako katedrální chrám českého exarchy.

²⁴⁴ Srov. VAŠKO, V. Likvidace řeckokatolické církve. *Řeckokatolický kalendář 2008*, s. 89-90.

Jeho pomocný biskup Vasil Hopko²⁴⁵ po násilné likvidaci církve byl spolu s ostatními kněžími uvězněn a pak žil v internaci v klášteře v Oseku.

Činnost řeckokatolické církve byla opět obnovena usnesením československé vlády ze dne 13. června 1968 na základě petiční akce, při které se shromáždilo přes 40 tisíc podpisů a kterou předal vládě pražský apoštolský administrátor František Tomášek. Tak se mohl po osmnácti letech vrátit do veřejné služby církvi i národu pomocný biskup V. Hopko a vedení prešovské diecéze se 2. dubna ujal ordinář s právy sídelního biskupa Ján Hirka (*1923), který však mohl být jmenován sídelním biskupem prešovským až po pádu komunistické vlády. Biskupské svěcení přijal v Prešově teprve 17. února 1990. Biskup Hopko zemřel 23.7.1976.

V Praze byla řeckokatolická farnost obnovena v roce 1968 a správcem se stal Emanuel Hlaváč OSBM. V roce 1969 byl jmenován farářem otec Ivan Ljavinec,²⁴⁶ který dostal pověření jurisdikce pro celé území Čech a Moravy. Aktivita církve však byla fakticky omezena pouze na Prahu. Nikde jinde se již nepodařilo obnovit řeckokatolické farnosti. Důstojné podmínky pro její činnost přinesl až listopad 1989.

Dekrety prešovského biskupa z dubna 1992 byly zřízeny děkanáty v Ostravě pro Moravu a Slezsko a v Liberci. Po vzniku samostatného Českého republiky zřídil prešovský biskup Ján Hirka biskupský vikariát pro katolíky východního obřadu v České republice k 1. 1. 1993. Biskupským vikářem byl jmenován o. Ivan Ljavinec a kancléřem o. Ján Eugen Kočiš. Sídlo bylo zřízeno v části farní budovy farnosti sv. Haštala v Praze, kterou přičiněním pražského arcibiskupa Františka kardinála Tomáška a světícího biskupa Jana Lebedy dostala k dispozici pražská farnost u sv. Klimenta v roce 1989.

²⁴⁵ Po smrti biskupa Gojdiče se stal pro všechny katolíky východního obřadu symbolem neochvějné věrnosti Svatému stolci a Katolické církvi jako takové. Podle jeho příkladu tak řeckokatolických kněží a jejich věřících v naprosté většině zachovali věrnost Římu.

²⁴⁶ Pozdější první český exarcha.

3.2 Zřízení českého exarchátu

Papež Jan Pavel II. vyhlásil 15. března 1996 na území České republiky nový Apoštolský exarchát²⁴⁷ pro katolíky byzantského obřadu spadající pod přímou pravomoc Apoštolského stolce.²⁴⁸ Prvním exarchou se sídlem v Praze byl jmenován Mons. Ivan Ljavinec.

Apoštolský exarchát je organizačně a právně církevní útvar, určený pro katolíky byzantského obřadu, kteří žijí na území, kde ještě nejsou administrativně zorganizovány farnosti. V jeho čele stojí biskup, který má všechna práva eparchiálního biskupa. Exarchát je tak jakýmsi přípravným stádiem zřízení eparchie a podléhá přímé pravomoci Apoštolského stolce – je řízen vatikánskou Kongregací pro východní církve, která ve vybraných případech zastupuje papeže.²⁴⁹

Z českých světců, jejichž život byl spjat s východní liturgií jmenujme alespoň sv. Prokopa, sv. Ludmilu a sv. Václava, který stál u kolébky české státnosti.

Řeckokatolická církev uděluje svátost kněžství v duchu církevního kodexu pro východní církve a místního církevního práva také ženatým absolventům teologie. Biskupové a ovdovělí kněží jsou však již vázáni celibátem.

Papež Jan Pavel II. jmenoval dne 24. 4. 2003 nového biskupa Řeckokatolické církve v České republice. Stal se jím řeckokatolický kněz, učitel dogmatické teologie na Teologickém institutu UK v Košicích, ThDr. Ladislav Hučko.

Řeckokatolická církev v České republice má dnes 21 farností v sedmi děkanátech s 28 kněžími. Tyto farnosti mají poněkud jinou podobu, než na kterou jsme běžně zvyklí. Území jedné řeckokatolické farnosti zpravidla totiž zahrnuje území několika okresů.

²⁴⁷ O tomto více: HUČKO, L. Deset let Apoštolského exarchátu. In *10 let Apoštolského exarchátu*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, 2006, s. 3.

²⁴⁸ Slovenské eparchie byly později nově uspořádány, viz: *Nové usporiadanie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Exarchát*, 2008, roč. III., č. 14, s.6.

²⁴⁹ Pojednání o tom: HUČKO, L. Gréckokatolícka Církev v Československej republike. In *10 let Apoštolského exarchátu*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, 2006, s. 70-75.

4. Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatouštěho

Poté co jsem se v prvních dvou kapitolách snažil připravit půdu pro stěžejní část své práce a ve třetí kapitole jsem trochu odbočil k historii českého exarchátu, chtěl bych se nyní opět vrátit k vlastnímu tématu a pokusit se o jakéhosi průvodce liturgií svatého Jana Zlatouštěho. Jak jsem již poznamenal v úvodu, smyslem této práce je, aby člověk odchovaný římským ritem dokázal pochopit a tím pádem i prožít něco tak stejného ale zároveň odlišného, jako je tento byzantský ritus. Asi nejpádňejším doporučením jsou následující řádky. Veliký spisovatel Gogol o něm říká: „Konání božské liturgie je vznešené: děje se viditelně očím, před tvářmi celého světa i ve skrytu. Sleduje-li věřící zbožně a bedlivě toto celé konání, poslušný výzvě diákona, jeho duše se zmocní povznesené rozpoložení, Kristova přikázání se pro něj stanou splnitelnými, Kristovo jeho sladkým a břímě lehkým. Po odchodu z chrámu, kde byl přítomen božským hodům lásky, se na všechny dívá jako na bratry. Pustí-li se do svých obyčejných prací ve službě nebo v rodině, ať je to kdekoliv, mimoděk ve své duši uchovává vznešený způsob stýkání se s lidmi, oživené láskou, jaké z nebes přinesl Bohočlověk. Má-li moc nad jinými, mimoděk se stává k poddaným milostivějším. Je-li sám pod mocí jiného, ochotněji a s láskou se mu podrobuje. Vidí-li někoho prosit o pomoc, jeho srdce je víc než jindy nakloněno pomáhat. Je-li sám chudý, vděčně přijímá i nejmenší dar a nikdy se s takovou uznalostí nemodlí za svého dobrodince jako tentokrát. A všichni, kteří pozorně naslouchali božské liturgii, odcházejí mírnější, lepší ve vztahu s lidmi, přívětivější, tišší v celém chování.

A tak pro každého, kdo chce pokračovat a stát se lepším, je nezbytné, aby, pokud je to možné, často docházel na božskou liturgii a pozorně jí naslouchal. Ona samoděk buduje a utváří člověka; a nerozpadla-li se ještě úplně společnost, neběsní-li na sebe lidé plnou, nesmiřitelnou záští, je toho skrytou příčinou božská liturgie, připomínající člověku svatou, nebeskou lásku k bratřím. Proto tedy ten, kdo se chce posílit v lásce, ať bývá, pokud možno, často přítomen s bázní, vírou a láskou posvátným hodům lásky, a jestliže se sám cítí nehoden přijímat do svých

úst samého Boha, který je celý láska, ať alespoň patří na to, jak jiní přijímají, aby se pokaždé samoděk stával dokonalejším.

Veliký a nevypravitelný může být vliv božské liturgie, ustanoví-li si člověk jako pravidlo uvádět v život to, co slyšel.²⁵¹

Liturgie se obvykle dělí na dvě části: na liturgii katechumenů a liturgii věřících. Ale toto rozdělení není šťastné. Liturgie katechumenů je určená spíše věřícím než katechumenům. A modlitba věřících se nachází v první části. Spíše je možné nazvat první část liturgie liturgií slova a druhou část liturgií eucharistie. Před samotnou liturgií je pak ještě proskomidie, tedy příprava obětních darů pro liturgii.

Modlitby a zvolání která jsou dále psány *kurzívou* jsou citacemi z českého služebniku.²⁵²

4.1 Proskomidie

Můžeme říci, že proskomidie se skládá ze dvou částí. První část zahrnuje příchod kněze a jáhna do chrámu, vstup do prostoru oltáře a oblékání liturgických rouch a druhá samotný obřad přípravy darů. Obě části jsou sice organicky spojeny, ale fakticky snadno odlišitelné. Sama Svatá liturgie, která následuje, nemusí následovat bezprostředně.

4.1.1 Vstup do chrámu a oblékání liturgických rouch

Kněz, který chce konat božskou liturgii, má být smířen se všemi lidmi, nemá proti nikomu nic mít a své srdce má, nakolik je toho schopen, chránit před zlými myšlenkami, má být zdrženlivý od večera a má zachovat stanovený půst až do svaté služby. Když nastává její doba, vchází do chrámu a spolu s jáhnem konají tři poklony směrem na východ před svatými dveřmi. Tak začíná Řád svaté

²⁵¹ GOGOL, N.V. *Rozjímání o božské liturgii*. Velehrad : Refugium, 1996, s. 53–54.

²⁵² *Svatá božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v ČR, 2007.

bohoslužby. Kněz přichází do chrámu spolu s jáhnem²⁵³ prosí o očištění od svých vin, líbají ikonu Krista a Bohorodičky, uklánějí se věřícím a vyprošují si i od nich odpuštění a kněz se modlí tuto modlitbu: *Pane, zasáhni svou rukou z výšin svého příbytku a dodej mi sílu k této nastávající službě, abych mohl bez odsouzení stát před tvým hrozným trůnem, a vykonat svatou nekrvavou obět'. Neboť tvá je moc na věky věků. Amen.* A teprve pak vstupují do oltáře²⁵⁴ (oltářního prostoru za ikonostas)²⁵⁵ a přitom odříkávají slova žalmu: *Smím vstupovat do tvého domu, v úctě a bázni se klanět před tvou svatyní. Ved' mě ve své spravedlnosti, Hospodine, navzdory sočícím mi uprav svou cestu. Nelze přec spolehnout na jejich ústa, jen zmar je v jejich srdci. Zející hrob je jejich hrdlo a jazyk úlisnost sama. Ty jejich vinu odhal, Bože, ať na své plány doplatí. Pro množství špatností je zavrhni, neboť se vzepřeli tobě. Radost však ať je ve všech, kteří se na tebe spolehli. Navěky budou plesat, když ty je budeš chránit. V tobě se budou veselit ti, kdo tvé jméno milují. Neboť ty žehnáš spravedlivému, Hospodine, štítem své přízně ho přikrýváš.*

Udělalí tři úklony před svatým oltářem,²⁵⁶ políbí svatý evangeliář,²⁵⁷ svatý oltář a oltářní kříž. Potom oba přistupují k oblékání liturgických rouch. Tak jak se oblékají, vyčleňují se oba ze světa.²⁵⁸ Ve chvíli bohoslužby nemají být dotčeni ničím světským, neboť se stávají účastnými liturgie samotného Boha. Jsou si vědomi své absolutní nedostatečnosti, a proto oba tiše říkají: *Bože, buď milostiv mně hříšnému.*

První se obléká jáhen. Přichází ke knězi a v pravé ruce drží stichar²⁵⁹ s orárem,²⁶⁰ sklání před ním hlavu a říká: *Požehnej, pane, tento stichar a tento*

²⁵³ I když dnes je při kněžské liturgii jáhen spíše vzácností, přesto ho Řád božské liturgie předpokládá. Není-li jáhen, musí ho suplovat koncelebrující kněz a není-li, tedy ten kněz, který slouží. Říká všechna zvolání a prosby, vynechává jen tiché jáhenské modlitby a tiché dialogy mezi jáhnem a knězem. Při biskupské liturgii je jáhen přímo nutností.

²⁵⁴ Od této chvíle až do začátku Svaté liturgie jsou kněz i jáhen „skryti zrakům lidí“, protože zůstávají v oltáři, tedy za ikonostasem a všechny dveře jsou zavřeny. V praxi Apoštolského exarchátu v ČR ale bývají ikonostasy ne zcela uzavřené a lze skrze ně do prostoru oltáře bez větších problémů nahlížet.

²⁵⁵ Presbytář

²⁵⁶ Prestolem

²⁵⁷ Evangeliář leží na oltáři stále, kromě chvíle, kdy se z něho čte svaté evangelium. Symbolizuje Hospodina, sedícího na svém trůnu.

²⁵⁸ Srov. *Duše Ruska s Tomášem Špidlíkem*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 7n.

²⁵⁹ Spodní šat připomínající albu, který však bývá krásně zdoben. Má připomínat čistotu a neposkvřenost kněžské hodnosti a proto se při oblékání jáhen modlí: *Má duše jása v mém Bohu, neboť mě oblékl rouchem spásy, pláštěm spravedlnosti mě přioděl, jsem jako ženich zdobený věncem, jako nevěsta zkrášlená šperky.*

orár. Kněz poté dává své požehnání. Poté jáhen poodejde stranou a obléká si stichar a modlí se příslušné modlitby. Pak políbí orár a obleče jej přes levé rameno a na ruce si obleče narukávníky.²⁶¹ Jáhen odejde k žertveníku²⁶² připravovat svaté dary: diskos²⁶³ položí nalevo, kalich a ostatní předměty napravo.

Kněz se obléká takto: vezme do levé ruky stichar, třikrát se ukloní východním směrem, jak bylo již výše řečeno, požehná jej a říká: *Požehnaný je Bůh náš v každé době, nyní i vždycky a na věky věků.* Poté ho obléká.²⁶⁴ jako další uchopí epitrachil,²⁶⁵ požehná jej a oblékne si ho a přitom říká: *Požehnaný je Bůh náš, neboť on na své kněze vylévá milost jak vzácný olej, jenž rozlit po hlavě stéká na bradu, na vous Áronův, stéká až na lem jeho roucha.* Potom kněz vezme pás,²⁶⁶ přepáše se jím a říká: *Požehnaný je Bůh náš, neboť mě přepásává silou, bezúhonnou činí mou cestu, on dává mým nohám hbitost laně, na mých posvátných návrších mi dopřává stanout.* Pak si obléká narukávníky a modlí se při tom stejné modlitby jako se při jejich oblékání modlí jáhen. Poté kněz, pokud ho má, uchopí nábederník,²⁶⁷ políbí a požehná jej, obléká si ho přes levé rameno na pravý bok a modlí se příslušnou modlitbu.²⁶⁸ Nakonec si vezme

²⁶⁰ Dlouhá jáhenská štola, kterou uvazuje přes levé rameno na pravý bok a opět přes levé rameno. Orár tak splývá z levého ramene v předu i v zadu až skoro na zem. Přední část oráru v místě, kde je kříž, drží jáhen mezi třemi prsty (palec, ukazovák a prostředník) pravé ruky a používá jej k ukazování při liturgii. Orár jako znak své hodnosti nosí i podjáhen, ale má ho uvázaný přes obě ramena (na zádech křížem).

²⁶¹ Narukávníky jsou jakési manžety, které přidržují rukávy sticharu. Modlitby, které se při jejich navlékání jáhen modlí, připomínají Boží smlou a stvořitelenskou činnost a Božskou svrchovanost nade vším. Při oblékání pravé ruky se modlí: *Pravice tvá se, Hospodine, proslavila silou, pravice tvá, Hospodine, rozdrtila nepřátele, z vrcholu slávy jsi smetl odpůrce.* Při oblékání levého narukávníku se modlí: *Ruce tvé mě stvořily, daly mi pevnost, dodej mi rozumu, ať porozumím tvým přikázáním.*

²⁶² Jedná se o „vedlejší oltář“, stolek který bývá umístěn v oltářním prostoru vlevo vzadu a koná se na něm proskomidie, tedy příprava obětních darů (viz dále).

²⁶³ Je to obdoba latinské pateny. Obvykle bývá na nožičce, ale není to podmínkou. Na žertveníku se na něj klade chléb, který se poté přenáší v průvodu na prestol (oltář), kde se proměňuje v tělo Kristovo.

²⁶⁴ Modlí se při tom stejnou modlitbu, jako se při oblékání sticharu modlí jáhen.

²⁶⁵ Kněžská štola, která se nosí obdobně jako latinská kolem krku. Je však mnohem širší a delší než bývá štola latinská a je vpředu sešitá. Symbolizuje vylití Boží milosti na Kristova kněze, což je patrné i z příslušné modlitby.

²⁶⁶ Pásek, cca 10cm široký, zhotovený ze stejné látky jako felon (viz dále), obdoba latinského cingula. Kněz se přepásává přes stichar a epitrachil. Symbolizuje smlou danou knězi Kristem, a připravenost ke službě. Vede kněze také k pokoře, symbolizujíc i utěrku, kterou se Kristus opásal když při poslední večeři umýval apoštolům nohy.

²⁶⁷ Tuhý kosočtverec zavěšený na ozdobném provazci. Nosí jej významní, vladykou (biskupem) vyznamenání kněží a někteří církevní hierarchové z titulu své funkce. Symbolizuje meč. O křesťanských symbolech více: STUDENÝ, J. *Křesťanské symboly*. Olomouc, 1992.

²⁶⁸ Meč svůj si k boku připásej, silný, ve vší nádheře a kráse. Tětívu napni, úspěšně kráčeť jako král vpřed, pravdou, mírností a spravedlností. Pravice tvá dokáže divy v každé době, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.

felon,²⁶⁹ požehná jej, políbí a říká toto: *Tvoji kněží, Hospodine, at' si obléknou spravedlnost, tví věrní at' radostí jásají, v každé době, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.* Kněz, oděn do Božích nástrojů, sám se stává nástrojem Božím, ve kterém je přítomen Duch Svátý. I když je jen nehodný člověk, stává se v tuto chvíli uschopněným k liturgickému konání. Odchází k žertveníku, konat přípravu na Svatou službu.

4.1.2 Příprava darů

Po příchodu k žertveníku si kněz i jáhen myjí si ruce a modlí se slovy žalmu: *Ruce si umývám v nevinosti, obcházím tvůj oltář, Hospodine. At' slyšet je, jak hlásám tvou chválu, o všech tvých dívech vyprávím. Miluji dům, v němž bydlíš, Hospodine, místo, kde přebývá tvoje sláva. Nenič mou duši s bezbožníky, můj život neutrácej s lidmi, co prolévají krev. Hanebnost špiní jim ruce, pravici mají plnou úplatků. Ale já žiji bezúhonně, vykup mě, Hospodine, smiluj se nade mnou. Má noha stojí na správné cestě, ve shromážděních chci velebit Hospodina. Poté učiní před žertvenikem tři poklony a každý říká: *Bože, bud' milostiv mně hříšnému. Tys nás svou drahocennou krví vykoupil z prokletí zákona: dal ses přibít na kříž a probodnout kopím a tak jsi otevřel lidem pramen nesmrtelnosti. Náš Spasiteli, sláva tobě.**

Jáhen koná svou funkci a upozorňuje na to, že začíná obřad proskomidie. Říká: *Požehnej, pane.* A kněz začíná slovy: *Požehnaný je Bůh náš, v každé době, nyní i vždycky a na věky věků.* A jáhen odpoví: *Amen.*

Následující část bohoslužby spočívá vlastně v přípravě chleba a vína s příměsí vody pro bohoslužbu. Kněz vezme levou rukou prosforu,²⁷⁰ pravou rukou kopí,²⁷¹ třikrát jím žehná prosforu a třikrát říká: *Na památku Pána, Boha a Spasitele našeho Ježíše Krista.* Poté zakrojí kopí na pravé straně pečeti prosfory,

²⁶⁹ Svrchní kněžské roucho. Je to obdoba latinské kasule i pluvíálu. Jedná se o široký oděv bez rukávů s otvorem pro hlavu. Vzadu dosahuje až ke kotníkům, vpředu je jen přes prsa. Směrem dolů se rozšiřuje. Symbolizuje všepokrývající Boží spravedlnost.

²⁷⁰ Viz kapitola 2.3.2 této práce.

²⁷¹ Oboustranně broušený liturgický nůž ve tvaru kopí a s rukojetí ve tvaru kříže. Připomíná kopí, kterým byl Spasitel proboden na kříži. Kněz jím znamená a rozděluje prosforu.

řeže ji a říká slova proroka Izaiáše:²⁷² *Byl veden jako beránek na porážku. Poté na levé straně: A jako ovce bez hlesu před stříhači ani neotevřel ústa. Pak na horní straně pečeti: Pro jeho ponížení byl zrušen nad ním soud. Pak na dolní straně: Kdopak pomyslí na jeho pokolení? Jáhen zbožně přihlíží tomuto tajemství, drží v pravici orár a při každém naříznutí pronáší: Prosme Pána. Poté říká: Vyjmi, Pane. Potom kněz zakrojí kopí z pravé strany prosfory, vyjme obětní chléb²⁷³ a řekne: *Neboť byl vyrván ze země živých. A položí ho na svatý diskos pečeti dolů. A když jáhen řekne: Obětuj, Pane, obětuje jej naříznutím do kříže a říká toto: Je obětován Beránek Boží, ten, který snímá hřích světa, obětován za jeho život a spásu. A obrátí zpět pečeti nahoru. Jáhen říká: Probodni, pane. Kněz beránka probodne kopím vpravo a říká: Jeden z vojáků mu kopím probodl bok a hned vyšla krev a voda. A ten, který to viděl, vydal o tom svědectví, a jeho svědectví je pravdivé.**

Nato jáhen bere víno a vodu a říká knězi: *Požehnej, Pane, svatému spojení. Po požehnání vlije do svatého kalicha víno a trochu vody.*

Tím je vlastně připraven chléb i víno k bohoslužbě. Ale už od dob prvních křesťanů se také vzpomínalo na všechny ty, které svatost jejich životů dovedla již ke Kristu, v první řadě na přesvatou Bohorodičku a vždy svatou Pannu Marii,²⁷⁴ ale také na nebeské netělesné síly, svatého Jana Křtitele a další proroky, na apoštoly, na svaté otce, velké biskupy a církevní učitele, na svaté mučedníky, bohonosné otce,²⁷⁵ svaté nezištné pomocníky,²⁷⁶ předků Páně svatých Jáchyma a Anny, svatého patrona chrámu, svatého jehož památka se slaví ten den a všechny svaté.²⁷⁷ Dále se pamatovalo²⁷⁸ a i dnes při bohoslužbách pamatuje na živé²⁷⁹ i zemřelé²⁸⁰, na které kněz pamatuje.

²⁷² Prorocství o tajemném narození, oběti a smrti.

²⁷³ Střed prosfory s pečeti (tedy vyraženým jménem Ježíše Krista), tak zvaného Beránka, který symbolizuje tělo Ježíše Krista.

²⁷⁴ Na její památku se vyjme částička prosfory ve tvaru trojúhelníčku a položí se na diskos vlevo, vedle Beránka.

²⁷⁵ Například Antonín, Euthymius, Sáva, Onufrius, Dominik Trčka atd.

²⁷⁶ Jako třeba na Kosmu a Damiána, Kýra a Jana, Panteleimona a Hermolaa a další.

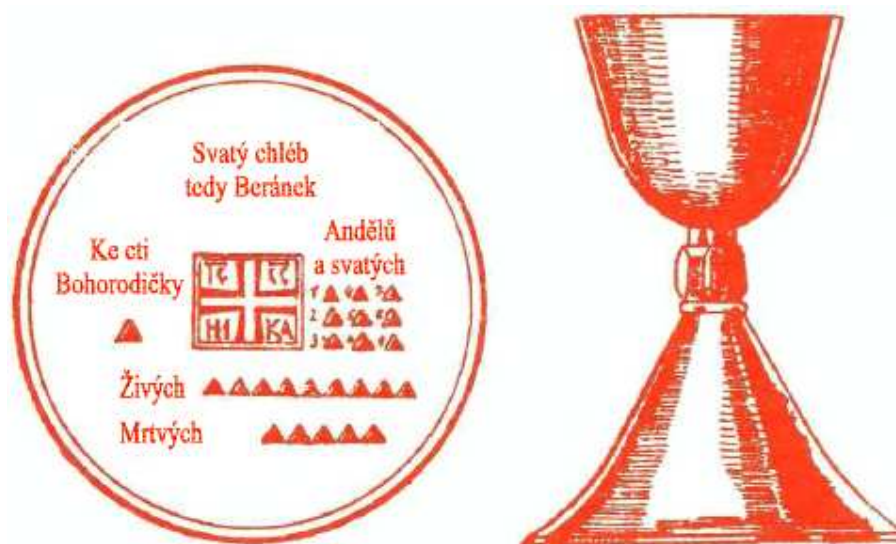
²⁷⁷ Za každou výše uvedenou skupinu se vyjme malá částička prosfory a položí se do tří řad po třech částičkách vedle Beránka vpravo.

²⁷⁸ Vytváří se dvě řady částiček pod beránkem, vrchní za živé, spodní za zemřelé.

²⁷⁹ Vždy je předepsáno modlit se za Svatého otce, diecézního biskupa, koncelebrující kněze a jáhny a za všechny další biskupy, kněze a jáhny. Dále pak podle uvážení kněze za další živé a jedna částička se vkládá i za kněze, který dělá proskomidii.

²⁸⁰ Vždy se vzpomínají zakladatelé a dobrodinci chrámu ve kterém se slaví liturgie a pokud už zemřel, vzpomíná se také biskup světitel kněze provádějícího proskomidii. Dále podle úvahy

Na disku jsou pak tedy částechky prosofor²⁸¹ uloženy podle následujícího schématu.

Kolem beránka, který představuje Krista je shromážděna celá církev. Vítězná v nebesích i ta ještě bojující. Ježíš se ocitá mezi lidmi, pro které se stal člověkem. Kněz vítá prostřednictvím okouřování kadidlem příchod Krista na zem.

Když je tedy na diskosu připraven chléb a v kalichu víno smíšené s vodou,²⁸² jáhen vezme kadidelnici, dá do ní kadidlo a říká knězi: *Požehnej, pane, kadidlo*. A sám říká: *Prosme Pána*. Kněz se modlí nad kadidlem: *Přinášíme ti kadidlo, Kriste, Bože náš, jako líbeznou duchovní vůni. Přijmi je na svůj nebeský oltář a sešli na nás milost svého přesvatého Ducha*. A jáhen: *Prosme Pána*. Kněz okouří hvězdicí, položí ji nad obětní chléb a říká: *A hvězda²⁸³ šla před nimi, až se zastavila nad místem, kde bylo to dítě*. A jáhen opět: *Prosme Pána*.

kněže se kladou částechky prosofor i za další zemřelé. Na závěr se vzpomene také na všechny věrné zemřelé.

²⁸¹ Podle rubrik by se na proskomidii mělo použít postupně pět prosofor, v českém exarchátu je však povoleno použít třeba i jen jedinou prosoforu.

²⁸² Více na toto téma viz: BOHÁČ, V. Liturgické pojmy: Diskos, Kalich. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 7, s. 18.

²⁸³ Dva vzájemně překřížené pozlacené obloučky, které brání, aby se pokrovce (viz dále) na diskosu dotýkaly připraveného chleba. Hvězda symbolizuje betlémskou hvězdu. Více: BOHÁČ, V. Liturgické pojmy: Hvězda, Lžička, Kopí, Antimins. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 8, s. 17.

Kněz okouří první pokrovec²⁸⁴, přikryje jím obětní chléb i diskos a říká: *Hospodin kraluje v majestát zahalen, zahalen Hospodin v majestát, přepásán mocí, základy světa dal, že se neotřesou. Od věků stojí tvůj trůn, od věčnosti jsi ty, Hospodine. Zdvíhají se vody, Hospodine, zdvíhají vody svůj hlas, vysoko zdvíhají vody svůj hukot. Mocnější než hřmění spousty vod, mocnější než mořské vlnobítí je na výsostech nejmocnější Hospodin. Svědectví tvé, Hospodine, je spolehlivost sama, po všechny časy přísluší tvému jménu svatost. Jáhen na to: Prosme Pána. Přikryj, pane.* Kněz okouří druhý pokrovec, přikryje jím svatý kalich a říká: *Nebesa přikrývá tvoje sláva, Kriste, země je plná tvé chvály. A jáhen: Prosme Pána. Přikryj, pane.* Kněz okouří přikrývku čili vzduch²⁸⁵, přikryje oboje a říká: *Ukryj nás ve stínu svých křídel, zažeň od nás všelikého nepřítele a odpurce, učíš náš život pokojným, Hospodine, smiluj se nad námi a nad svým světem a spas naše duše, neboť jsi dobrý a přítel lidí.* Kněz vezme kadidelnici, okouří předložené dary a říká: *Požehnaný je Bůh náš, neboť se mu takto zalíbilo.* Jáhen říká: *V každé době, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.*

Kněz přijme kadidelnici a říká modlitbu nad obětními dary: *Bože, Bože náš, tys poslal jako pokrm pro celý svět nebeský chléb, našeho Pána a Boha Ježíše Krista, spasitele, vykupitele a dobrodince, jenž nám žehná a nás posvěcuje. Požehnej tyto dary, jež před tebe klademe a přijmi je na svůj nebeský oltář. V této své dobrotě a lásce k lidem pamatuj na ty, kdo je přinesli, i na ty, za něž se přinášejí, a nás zachovej bez odsouzení při posvátném konání tvých Božských tajemství. Neboť svaté a slavné je tvé nejctihodnější a vznešené jméno, Otce i Syna i Svatého Ducha, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.* Nato kněz vykoná propuštění. Jáhen pak okuřuje obětní stůl a vychází z prostoru za ikonostasem, aby okuřoval, naplnil vůní celý chrám a přivítal všechny, kteří se shromáždily ke slavení liturgie. Když všechno co má řádně okouří, přistoupí ke knězi, aby společně předstoupili k svatému oltáři.

Oba se třikrát se pokloní a potichu se modlí: *Králi nebeský, Utěšiteli, Duchu pravdy, který jsi všude a všechno naplňuješ, Poklade dobra a Dárce života, přijď a přebývej v nás a očisti nás od každé poskvrny, a spas, Dobrotivý,*

²⁸⁴ Rouška nebo tvrdá destička, kterou se přikrývá diskos a kalich. obdoba latinské paly. Na chléb připravený k obětování se pohlíží jako na právě narozené děťátko, na diskos jako na jesličky a pokrovec symbolizují plenky, ve kterých bylo dítě zabaleno.

²⁸⁵ Větší rouška, sloužící ke společnému překrytí diskosu i kalicha. V tuto chvíli symbolizuje jeskyni narození Krista. Následně okuřování kadidlem, připomíná příchod mudrců z východu.

naše duše. Sláva na výsostech Bohu a na zemi pokoj lidem dobré vůle. Pane, otevři mé rty a má ústa budou hlásat tvou chválu. Nato kněz políbí svatý evangeliář a jáhen svatý oltář.

Pak se jáhen ukloní knězi, drží přitom třemi prsty pravé ruky orár a říká: *Je čas sloužit Pánu. Požehnej, pane.* Kněz mu žehná a říká: *Požehnaný je Bůh náš v každé době, nyní i vždycky a na věky věků.* Pomodli se za mne, pane. *Pán at' řídí tvé kroky.* Jáhen: *Pamatuj na mne, svatý pane.* A kněz odpovídá: *Pán at' na tebe pamatuje ve svém Království v každé době, nyní i vždycky a na věky věků.* Jáhen zakončí: Amen.

Jáhen se ukloní a severní branou vyjde ze svatyně. Královská brána je zavřená až do vchodu²⁸⁶. Postaví se na jemu určené místo před královskou bránu a udělá tři poklony. Přitom se potichu modlí: *Pane, otevři mé rty a má ústa budou hlásat tvou chválu.*

A poté začíná Svatá liturgie.

4.2 Liturgie katechumenů (liturgie slova)

Zatím co proskomidie připomínala zvěstování, narození, dětství a skrytý život Ježíšův ve světě až do jeho veřejného působení, připomíná liturgie katechumenů²⁸⁷ veřejný život Ježíšův ve světě.

Na začátku liturgie katechumenů i liturgie věrných je „vchod“ (procesiou). Cílem prvního vchodu je vstup do chrámu a nazývá se malý vchod. Cílem druhého je přístup k prestolu. Během liturgie slova nemá prestol žádnou funkci, neboť se zde jedná o vyslechnutí Božího slova a nějaké modlitby. Na začátku liturgie slova tedy biskup, kněží a věřící vstupují do chrámu a vsedě pozorně poslouchají. V době sv. Jana Zlatoústého začínala liturgie slova jednoduchým vstupem biskupa do chrámu, při kterém zdravil biskup věřící slovy: „Pokoj všem!“ a pak vstoupil do svatyně. Tam si sedl a spolu s kněžími a věřícími

²⁸⁶ Viz dále.

²⁸⁷ Této části liturgie se v prvních dobách křesťanských mohli, narozdíl od slavení eucharistie, účastnit i ti, kdo se teprve připravovali ke křtu. Název liturgie katechumenů je z této skutečnosti odvozen. Dříve tato část sestávala ze čtení ze Starého zákona, apoštolských listů (o velikonocích skutků apoštolských) a evangelií. V průběhu doby přešla čtení ze Starého zákona jen do denní modlitby církve (časoslovu) a do liturgie předem posvěcených darů.

poslouchal čtení. Během doby se vchod stal slavnostnějším, provázeným zpěvem žalmů, ekteniem a modlitbami. Nyní začíná liturgie výzvou jáhna stojícího před carskými dveřmi: *požehnej pane!* a slavnostním žehnáním biskupa (případně kněze) který stojí u prestolu: *Požehnáno je království Otce i Syna i Svatého Ducha nyní i vždycky a na věky věků.*²⁸⁸ Lid se přidává a řečené potvrzuje: *Amen.*

Po požehnání následuje velká ektenie.²⁸⁹ Nazývá se též pokojná, neboť vždy začíná vzdáváním pokoje: *V pokoji modleme se k Pánu.* Končí prosbou: *Zastaň se nás a spas nás, smiluj se nad námi a zachraň nás, Bože, svou milostí.*²⁹⁰ Prosby přednáší jáhen, stojící před carskými dveřmi.²⁹¹ V pravé ruce drží pozvednutý orár²⁹² a vyzývá lid k modlitbě. Ten odpovídá slovy: *Pane smiluj se.* Poslední výzva jáhna je následující: *Při vzpomínce na přesvatou, přečistou, nade všechny blahoslavenou, slavnou vládkyni naší, Bohorodičku a vždy Pannu Marii*²⁹³ *i na všechny svaté, sami sebe, jeden druhého a celý svůj život Kristu Bohu odevzdejme.*²⁹⁴ Lid odpovídá: *Tobě, Pane.* Během ektenie kněz potichu říká modlitbu první antifony²⁹⁵ a na závěr dlouhé řady proseb zpívá vděčnou píseň ke cti nejsvětější Trojice a hlasitě zvolá: *Neboť tobě přísluší všeliká sláva, čest a klanění, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků.*²⁹⁶

Lid zpívá první a druhou antifonu,²⁹⁷ a po druhé antifoně píseň jednorozený Synu.²⁹⁸ Jáhen se ukloní a odejde ze svého místa před carskými

²⁸⁸ Toto požehnání napodobuje starozákonní požehnání s doplněním chvály nejsvětější Trojice.

²⁸⁹ Podle Zlatoušého se ektenie nazývá série proseb, postupné prosby nebo souhrnná modlitba, rozdělená na různé prosby.

²⁹⁰ Velká ektenie má stálou formulaci, ale může být doplněna příležitostnými prosbami.

²⁹¹ Symbolizuje anděla, který vybízí lid k modlitbě.

²⁹² Symbol andělského křídla.

²⁹³ Více o úctě k Bohorodičce: TAFT, R. F. What shall we call you? Marian Liturgical Veneration in the Byzantine Tradition. In *Úcta ku presvätej Bohorodičke na krest'anskom Východe*. Košice : Dobrá kniha, 2005, s.121-140.

²⁹⁴ Vzhledem k tomu, že veškeré naše modlitby jsou poznamenány naší hříšností, vybízí nás jáhen, abychom odevzdali celý svůj život Pánu a tona přímluvu Bohorodičky a všech svatých.

²⁹⁵ *Pane, Bože náš, nepopsatelná je tvá moc a nepochopitelná je tvoje sláva, nesmírné je však i tvé milosrdenství a nevýslovná je tvá láska k lidem. Ty sám tedy, svrchovaný Pane, podle svého slitování shlédni na nás a na tento svatý chrám a zahrň nás i všechny, kdo se s námi modlí, hojností svého milosrdenství a slitování.*

²⁹⁶ Vyzývání nejsvětější Trojice prochází jako nitka celou liturgií. Toto vyzývání vlastně začíná i končí každý její úkon.

²⁹⁷ Nazývají se též antifonální žalmy (Ž 91, Ž 93 a Ž 94, nebo jiné žalmy, podle svátku), které střídavě zpívá první a druhý chór zpěváků (antifonos = protihlas) ihned po velké ektenii. Jsou tři antifony a každá z nich má modlitbu, kterou se během zpěvu modlí tiše kněz v oltáři. Antifony vystřídaly dřívější zpěvy žalmů, které byly mnohem delší a vyplňovaly cestu biskupa z rezidence do chrámu.

²⁹⁸ Mnohými místy se byzantská liturgie stává veřejným vyhlášením křesťanské nauky.

Chvalozpěv inkarnace (Jednorozený Synu) byl zaveden ve 6. století jako proklamace pravé víry proti Nestorioví. Text: *Jednorozený Synu a Slovo Boží, zachraň nás: Ty, jenž jsi nesmrtelný, Tys*

dveřmi před ikonu Páně. Třemi prsty pravé ruky drží orár. Po skončení zpěvu antifon se jáhen opět vrací na jemu určené místo, ukloní se a vyzívá věřící slovy: *Znovu a znovu v pokoji modleme se k Pánu*. A lid odpovídá: *Pane, smiluj se*. Jáhen znovu připomíná aby přítomní vzpomenuli Bohorodičku, všechny svaté a aby každý odevzdal sám sebe i všechny ostatní a celý svůj život Kristu Bohu. Shromáždění odpovídá: *Tobě Pane*. A kněz se hlasitě modlí: *Neboť tys dobrý Bůh a přítel lidí, a my ti vzdáváme chválu, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků*. A lid odpovídá: *Amen*.

Ted' se otevře královská brána na malý vchod. Když lid zpívá třetí antifonu nebo v neděli blahoslavenství, při zpěvu *„Sláva Otci i Synu i Duchu svatému“* kněz s jáhnem stojí před svatým oltářem a třikrát se pokloní. Poté kněz vezme svatý evangeliář a podá jej jáhnovi, jdou vpravo za svatý oltář a vyjdou severní stranou; předchází je přísluhující se svící, a tím vytvářejí malý vchod. Průvod se zastaví na určeném místě, oba skloní hlavy a jáhen říká: *Prosme Pána* a kněz potichu říká modlitbu vchodu.²⁹⁹ Po skončení modlitby jáhen knězi ukazuje k východu pravou rukou, ve které drží třemi prsty orár, a říká: *Požehnej, pane, svatý vchod*. Kněz žehná a říká: *Požehnaný je vchod tvých svatých v každé době, nyní i vždycky a na věky věků*. Poté jáhen podá svatý evangeliář knězi k políbení.

Když skončí zpěv antifon (blahoslavenství), jáhen se postaví do středu před kněze, trochu pozvedne ruce, ukazuje evangeliář a volá: *Vzdejme úctu! Nejvyšší moudrost*. Potom se všichni ukloní a kněz s jáhnem vstoupí do svatyně, jáhen postaví svatý evangeliář na svatý oltář a lid zpívá: *Pojďme, pokloňme se Kristu a padněme před ním. Spas nás, Synu Boží, podivuhodný ve svých svatých*³⁰⁰, *my ti zpíváme: Aleluja*.³⁰¹ Poté se zpívají příslušné tropáry a kondaky³⁰² a kněz potichu říká tuto modlitbu trojsvaté písně:

pro naši spásu přijal tělo ze svaté Bohorodičky a vždy Panny Marie a bez újmy božství se stal člověkem. A když jsi byl ukřižován, Kriste, Bože náš, svou smrtí jsi naši smrt přemohl. Tys jeden ze svatých trojice, tobě s Otcem a svatým Duchem náleží stejná sláva. Prosíme tě, zachraň nás.

²⁹⁹ *Svrchovaný Pane, Bože náš, tys na nebesích ustavil sbory a zástupy andělů a archandělů, aby sloužily tvé slávě. Přikaz tedy, ať spolu s naším vstupem vejdou i svatí andělé, aby s námi konali tuto službu a spolu s námi oslavovali tvou dobrotu. Neboť tobě náleží všechna sláva, čest a klanění, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.*

³⁰⁰ Nebo v neděli: *Který jsi vstal z mrtvých...*

³⁰¹ Ve slově *aleluja* je skryta přítomnost i budoucnost. Význam je tedy tento: Jde ten, kdo přišel a znovu přijde, to značí věčné přicházení Boží.

³⁰² Tropáry a kondaky jsou liturgické hymny buď na počest svátku daného dne, nebo k počtě svatého, jehož památku církev dnes slaví.

Modlitba trojsvaté písně: *Svatý Bože, na svatém místě přebývající, ke tvé chvále třikrát svatý zpívají serafové, oslavují tě cherubové a klanějí se ti všechny nebeské mocnosti. Ty všechno z nebytí jsi přivedl v bytí a člověka jsi stvořil k svému obrazu a ke své podobě a ozdobil veškerými svými dary. Ty každému, kdo prosí, dáváš moudrost a rozum, hříšníka nepřehlíš, ale dáváš mu možnost pokání. Tys nyní dopřál nám svým poníženým a nehodným služebníkům, abychom stanuli před slávou tvého svatého oltáře a náležitě se ti klaněli a tebe slavili. Svrchovaný Pane, přijmi z úst nás, hříšných, trojsvatou píseň, a navštiv nás ve své dobrotě. Odpusť nám všechny hříchy, ať jsme je spáchali vědomě či nevědomě, a posvět naše duše i těla, ať ti ve svatosti sloužíme po všechny dny svého života. Dopřej nám to na přímluvu svaté Bohorodičky a všech svatých, v nichž se ti od věčnosti zalíbilo. Když zpěváci začnou zpívat poslední tropár, jáhen skloní hlavu, třemi prsty pravé ruky drží orár a říká knězi: *Požehnej, otče, čas trojsvaté písně.* Kněz jej pak požehná a hlasitě zvolá: *Neboť ty jsi Svatý, Bože náš, a my ti vzdáváme chválu, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky* a jáhen přistoupí ke královským dveřím, pozdvihne orár a zvolá k těm, kteří stojí v chrámě: *a na věky věků* a lid odpovídá: *Amen.**

Nyní se začíná zpívat slavnostní trinitární píseň: *Svatý Bože, svatý Silný, svatý Nesmrtelný, smiluj se nad námi.*³⁰³ Když se zpívá trojsvatá píseň, recitují ji společně i kněz a jáhen. Současně konají před prestolem tři poklony. Jáhen vyzve kněze, oba odcházejí k hornímu stolci³⁰⁴ a kněz se cestou tiše modlí. Po skončení zpěvu trojsvatého jáhen před královskou branou zvolá: *Soustředme se.* A kněz žehná a hlasitě zvolá: *Pokoj všem.* Jáhen vyzívá lid: *Nejvyšší moudrost. Soustředme se.* A lid zpívá prokimen.³⁰⁵ Poté jáhen zvolá: *Nejvyšší moudrost.* A lektor³⁰⁶ ohlašuje čtení apoštola.³⁰⁷ Po čtení apoštola říká kněz: *Pokoj tobě*

303 Svatý Bože má na mysli Boha Otce, svatý silný má na mysli sílu tvůrčího slova Boha Syna a svatý Nesmrtelný má na mysli nesmrtelnou (věčně živou) mysl Boha Ducha svatého.

304 Místo, kde je sedadlo biskupa. Na toto sedadlo kněz nikdy neusedá, ale při čtení apoštola sedí na sedadle vedle něho.

305 Jedná se o Davidův žalm.

306 Zpravidla držitel nižšího svěcení, ale ne nutně (číst může i žena). Lektor předčítá apoštola uprostřed chrámu čelem k prestolu. Knihu apoštol drží v rukou, nebo mu ji drží.

307 Pod apoštolem se rozumí Skutky apoštolů a jejich listy. Počínaje velikonoční nedělí až do Sestoupení sv. Ducha se čte ze Skutků apoštolů. Od svatodušního pondělí se čtou listy apoštolů. Vynechává se Třetí list Janův a Apokalypsa. Bohoslužebné knihy Apoštolář a Evangeliář jsou rozděleny na začala (perikopy) na všechny neděle a všední dny, na svátky a pro různé příležitosti. Chybí perikopy pro postní dny, protože v postě bylo s výjimkou soboty a neděle zakázáno celebrovat. Když později zavedli v kláštorech každodenní sv. přijímání, mohli mít řeholníci liturgii předem posvěcených darů nebo obednici (bohoslužba slova s podáváním sv. přijímání). Dnes není

a žehná lektora. Jáhen už ale znovu vyzívá: *Nejvyšší moudrost. Soustředme se!* A lid zpívá Aleluja, spolu s verši.³⁰⁸ Během zpěvu Aleluja vezme jáhen kadidelnici a kadidlo, přistoupí ke knězi, přijme od něho požehnání, okuřuje dokola oltář, celou svatyni a kněze, který stojí před svatým oltářem a modlí se tuto modlitbu: *Svrchovaný Pane, příteli lidí, zažehni v našich srdcích nehasnoucí světlo tvého božského poznání a otevři náš duchovní zrak, abychom pochopili zvěst tvého evangelia. A vstěpuj nám bázeň před tvými blahoslavenými příkázáními, ať přemáháme všechny tělesné žádosti a vedeme život duchovní, aby všechny naše myšlenky i skutky našly u tebe zalíbení. Neboť ty jsi světlo našich duší i těl, Kriste Bože, a my ti vzdáváme chválu spolu s tvým Otcem, jenž nemá počátku, i tvým přesvatým, dobrým a životodárným Duchem, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.*³⁰⁹

Jáhen odloží kadidelnici na obvyklé místo, přijde ke knězi, skloní před ním hlavu a prosí o požehnání. Pak jde před carské dveře zpravidla k analoji³¹⁰ a čte evangelium.³¹¹ Po evangeliu Jáhen jde do královské brány, podá svatý evangeliář knězi, který jej klade zpět na prestol.³¹² Může následovat promluva biskupa (kněze).³¹³

Nato se zavře královská brána. Jáhen se postaví na obvyklé místo a začne se modlit Vrouci³¹⁴ ektenii.³¹⁵ Pak může následovat ektenie za zemřelé,³¹⁶ a ektenie za katechumeny.³¹⁷

tento zákaz, s výjimkou Velkého pátku (pokud na něj nepadne svátek Zvěstování Páně), tak striktně dodržován.

³⁰⁸ Aleluja zvěstuje blízkost Pána, který k nám mluví ve svém evangeliu.

³⁰⁹ Srov. RATZINGER, J. *Přijď Duchu svatý*. Český Těšín : Cor Jesu, 2006, s. 22.

³¹⁰ Je to vysoký stolek čtverhrané formy se sešikmenou deskou na pokládání liturgických knih uzpůsobený ke čtení ve stoje. Analoj se umísťuje na solej, což je část podia vystupující před ikonostas. Analoj je na své místo přinesen těsně před čtením evangelia a po jeho přečtení (někdy ale až po homilii) je ihned odnesen. Více: KLOBUŠICKÝ, J. *Liiturgické pojmy: Analoj, Tetrapod, Artoklasia. Exarchát*, 2007, roč. II., č. 11, s. 19.

³¹¹ Evangelia se čtou v tomto prastarém pořádku: Od Paschy do Sestoupení sv. Ducha – evangelium sv. Jana. Od Sestoupení sv. Ducha do oktávy Povýšení sv. Kříže – evangelium sv. Matouše. Od oktávy Povýšení sv. Kříže do Velkého postu – evangelium sv. Lukáše. Ve velkém postu – evangelium sv. Marka. Tento pořádek je zachováván s výjimkou některých velkých svátků a slavností.

³¹² Symbolizuje to skutečnost, že slovo, které vyšlo od Boha se k němu zase navrácí.

³¹³ V liturgii není pevně určené místo pro homilii. Ta bývá buď na tomto místě, nebo na závěr bohoslužby.

³¹⁴ První ektenie po evangeliu se často nesprávně nazývá suhubá (trojitá = suhubaja). Ale vychází to z nesprávného překladu Sk 12.5: „Církev se však **bez ustání** (ektenos) modlila k Bohu.“ Ektenos není matematický výraz (dvojnásobně, trojnásobně), ale znamená vytrvalost, vroucnost proseb. Jedná se zde ne o délku, ale hloubku modlitby.

Nato rozloží kněz iliton³¹⁸ a jáhen říká: *Kdo jste katechumeni, odejděte!* Je-li druhý jáhen, volá i on: *Katechumeni, odejděte!* A znovu první: *Kdo jste katechumeni, odejděte! Ať tady nezůstává nikdo z katechumenů³¹⁹. A my věřící, znovu a znovu v pokoji prosme Pána. A lid: Pane, smiluj se.*

4.3 Liturgie věřících (liturgie eucharistie)

Na rozložený antimins má být položen svatý chléb a kalich naplněný vínem a vodou, obojí připravené k proměňování. Tyto dary budou přineseny v průvodu, který se nazývá velký vchod.³²⁰ Ještě v uzavřeném oltářním prostoru se kněz sklání před prestolem a dvěma tichými modlitbami věřících prosí za své očištění. První modlitba věřících: *Děkujeme ti, Pane, Bože všech mocností, žeš nám dovolil, stanout i nyní před tvým svatým oltářem a pokorně tě prosit o štědré*

³¹⁵ Tichá modlitba kněze k vroucím prosbám: *Pane, Bože náš, přijmi od svých služebníků tyto vroucí prosby a pro svou velikou milost se nad námi smiluj, sešli své milosrdenství na nás i na všechny svůj lid, který od tebe očekává hojně slitování.*

³¹⁶ Tichá modlitba kněze k prosbám za zemřelé: *Bože duchů i veškerého těla, ty jsi přemohl smrt, zbavil ďábla moci a daroval svému světu život. Ty sám uděl pokoj duším svých zesnulých služebníků jméno, na místě světla, blaženosti a pokoje, tam, kde není bolesti, zármutku ani nářku. Jako Bůh dobrotivý a přítel lidí odpusť jim všechny hříchy, ať se prohřešili slovem, skutkem nebo myšlenkou, není přece člověka, jenž by za svého života nezhřešil. Neboť bez hříchu jsi jen ty sám, a tvá spravedlnost je spravedlnost věčná a tvé slovo je slovem pravdy.*

³¹⁷ Tichá modlitba kněze za katechumeny: *Pane, Bože náš, ty, jenž přebýváš na výsostech a shlížíš na všechny ponížené, ty jsi k spáse lidského pokolení poslal svého jednorozeného Syna a Boha, našeho Pána Ježíše Krista. Shlédni na tyto své služebníky katechumeny, kteří před tebou sklánějí své šíje, a v příhodný čas je učiní hodnými koupele znovuzrození, odpusť jim hříchy a obleč je rouchem neporušenosti. Přidruž je ke své svaté, obecné a apoštolské církvi a připočti je k svému vyvolenému stádcu. A hlasitě zvolání: Ať i oni s námi slaví tvé převzácné a nejvznešenější jméno, Otce i Syna i Svatého Ducha, nyní i vždycky a na věky věků. A lid odpoví: Amen.*

³¹⁸ Kněz má správně rozprostírat antimins, tedy jakýsi náhradní oltář, roušku se zobrazením těla Spasitele, ve které jsou zašity ostatky svatých. Je-li ale antimins pod oltářním plátnem trvale rozložený, rozkládá se pouze iliton = obdoba latinského korporálu, zpravidla červené barvy. Rozkládá-li kněz opravdu antimins, pak je tento zpravidla vložen mezi dva ilitony, kvůli možnosti poškození. Antimins připomíná věřícím dobu pronásledování (minulou i současnou) kdy církev, nemaje stálého příbytku, nemůže sebou nosit prestol. Symbolizuje to, že církev není na světě připoutána k určitému místu, ale má svou nebeskou vlast u Hospodina. Každý kněz a každý vlastní chrám má svůj antimins. Praxe je taková, že pokud je v chrámu antimins, používá se ten. Pokud v chrámu není (například proto, že se slouží v chrámě jiné katolické církve který je přednostně používán jí a pro byzantskou liturgii je jen nouzově zapůjčen) a nebo pokud se liturgie ze spravedlivého důvodu slouží mimo chrám (například v domě nemocného ap.), používá kněz antimins svůj. Více o antiminsu: MRNÁVEK, T. Antimins. *Řeckokatolický kalendář 2008*, s. 59-64.

³¹⁹ Katechumeni odcházeli z chrámu a začíná liturgie věřících.

³²⁰ Účelem vchodu před liturgií eucharistie je tedy přenesení darů chleba a vína na hlavní prestol, kde, bude proměňování. Srov. BUGEL, W. *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2001, s. 15.

slitování nad všemi našimi hříchy i nad poklesky tvého lidu. Přijmi, Bože, naši modlitbu a učiň nás hodnými přinášet ti za všecken tvůj lid prosby, modlitby a nekrvavé oběti. A protože jsi nás určil do této své služby, dej, ať jsme s to v síle tvého Svatého Ducha bez bázně a hany, bez zakolísání, s čistým svěděním našeho svědomí, v každé době a na každém místě vzývat tebe, abys nás slyšel a v hojnosti své dobroty byl k nám milostiv. A jáhen, stojící před svatými dveřmi jako symbol anděla, drží orár třemi prsty a povzbuzuje věřící ke stejným modlitbám, jakými začínala liturgie katechumenů: *Zastaň se nás a spas nás, smiluj se nad námi a ochraňuj nás, Bože, svou milostí.* A lid odpovídá: *Pane, smiluj se.* Jáhen pronáší výzvu: *Nejvyšší moudrost.* A kněz se modlí hlasité zvolání: *Neboť tobě náleží všeliká sláva, čest a klanění, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků.* A lid potvrzuje: *Amen.* Jáhen, povzbuzovatel k modlitbám opět všechny vybízí: *Znovu a znovu v pokoji prosme Pána.* A lid: *Pane smiluj se.* V tu chvíli se kněz v oltárním prostoru tiše modlí druhou modlitbu věřících: *Znovu a mnohokrát před tebou padáme a k tobě se modlíme, Bože dobrý a příteli lidí. Shlédni na naši modlitbu a očisti naše duše i tělo od každé poskrvny tělesné i duchovní a dej, ať sloužíme u tvého svatého oltáře bez hříchu a odsouzení. A také těm, kdo se s námi modlí, popřej, Bože, životní zdar, růst víry a duchovního poznání. Dej jim, aby ti vždycky s bázní a láskou sloužili, aby bez hříchu a odsouzení měli podíl na tvých svatých tajemstvích a stali se tak hodnými tvého nebeského království.* Jáhen se při ní modlí: *Zastaň se nás a spas nás, smiluj se nad námi a ochraňuj nás, Bože, svou milostí.* A lid prosí: *Pane, smiluj se.* Jáhen ještě jednou vybízí všechny k potřebě věnovat se cele liturgii slovy: *Nejvyšší moudrost* a vchází severní³²¹ bránou do svatyně. Následuje hlasité zvolání kněze: *Ať nás vždycky chrání tvá moc a náš chvalozpěv ať k tobě stoupá, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků,* odpověď lidu: *Amen* otevírá se královská (carská, svatá) brána.

Poté se zpívá cherubínská píseň,³²² jáhen vezme kadidelnici, vloží do ní kadidlo, přistoupí ke knězi, přijme od něho požehnání, okuřuje dokola svatý oltář,

³²¹ Protože kostel zpravidla bývá orientován na východ, jedná se o dvířka vpravo od carských dveří.

³²² Cherubínská píseň neznamená, že ji zpívají cherubíni, ale že my představujeme cherubíny a my zpíváme životodárné Trojici trojsvatou píseň. My napodobujeme cherubíny, kteří zpívají: Svatý, Svatý, Svatý. Těžištěm hymnu je výzva, abychom odložili všechny světské starosti, které jsou neslučitelné s naším vznešeným úkonem, kterým napodobujeme anděly a přijímáme Krále vesmíru.

svatyni, ikonostas, kněze, přísluhující a lid.³²³ Přitom se modlí 50. žalm. Zatím kněz říká potichu tuto modlitbu, plnou hlubokých myšlenek o důstojnosti kněžství: *Nikdo spoutaný žádostmi a rozkošemi těla není hoden k tobě přistoupit a přiblížit se ti a ani ti sloužit, králi slávy, neboť i pro nebeské mocnosti je služba tobě veliká a hrozná. A přesto ses ve své nevyšlovné a nezměrné lásce k lidem stal beze změny a proměny člověkem a stal se naším veleknězem a jako svrchovaný Pán všeho jsi nám svěřil svatou službu této liturgické a nekrvavé oběti. Neboť ty jediný, Pane, Bože náš, jsi vládcem všeho na nebi i na zemi, cherubíni tě nosí na trůnu, jsi Pánem serafů i králem Izraele, ty jediný jsi Svatý a ve svatyni spočíváš. Naléhavě tě proto prosím, vždyť ty jediný jsi dobrý a nasloucháš milostivě: shlédni na mne, svého hříšného a neužitečného služebníka, a očisti mou duši i mé srdce od zlého svědomí a silou svého Svatého Ducha dej, ať oblečen milostí kněžství jsem s to stanout u tohoto tvého svatého oltáře a přísluhovat tvému svatému a přečistému tělu a tvé drahocenné krvi. S šíjí skloněnou tedy k tobě přicházím a prosím tě: neodvracej svou tvář ode mne a nevyučuj mě z počtu svých služebníků, ale přestože jsem služebník hříšný a nehodný, učiň mne hodným obětovat ti tyto dary. Neboť ty je obětuješ a jsi obětován, ty je přijímáš i jsi rozdáván, Kriste Bože náš. Vzdáváme chválu tobě, a zároveň tvému věčnému Otci i tvému přesvatému, dobrému a životodárnému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.*

Po ukončení modlitby a okuřování se kněz s jáhnem postaví před svatý oltář a společně se třikrát modlí cherubínskou píseň.³²⁴ Pokaždé když ji ukončí, jednou se pokloní. Poté odcházejí k žertveniku. Jáhen jde před knězem. Kněz okuřuje obětní dary a potichu se modlí: *Bože, buď milostiv mně hříšnému.* A jáhen knězi říká: *Vezmi, pane.* A kněz bere vzduch a pokládá ho na levé rameno jáhna, bere svatý diskos, který staví velmi pozorně a zbožně jáhnovi na hlavu,³²⁵ jáhen také nese kadidelnici na prstu pravé ruky a kněz sám bere do rukou svatý kalich a oba vycházejí severní stranou, přičemž se modlí. Před nimi jdou přísluhující

³²³ Oblaka dýmu a vůně kadidla symbolizují modlitby které stoupají vzhůru a připravují cestu pro Pána, krále všeho.

³²⁴ Text cherubínské písně, který je připisován byzantskému císaři Justiniánovi II. (byla zařazena do liturgie v roce 574), je následující: *Nyní když tajemně představujeme cheruby a Trojici, dárkyni života, trojsvatý chvalo zpíváme, odložme každou starost pozemskou. Abychom mohli přijmout krále veškerenstva s neviditelným doprovodem andělských sborů. Aleluja, aleluja, aleluja.*

³²⁵ V praxi apoštolského exarchátu se tato rubrika nedodrhuje a jáhen nese diskos v pravé ruce, lehce pozdvižený.

se svícemi a vytvářejí tak slavnostní průvod, který je zván velkým vchodem.³²⁶ Jáhen při tom hlasitě volá následující modlitbu, kterou hned kněz doplňuje hlasitou modlitbou kněžskou. Jáhen: *Kéž na vás všechny, pravověrné křesťany, pamatuje Pán Bůh ve svém království, v každé době, nyní i vždycky a na věky věků. A navazuje kněz: Na našeho svatého Otce, velekněze všeobecné církve Benedikta, papeže římského, na našeho bohumilého biskupa Ladislava, na všechny kněze, jáhny a řeholníky, na ty kdo nám vládou a všechny kdo nás chrání, na šlechtné a nezapomenutelné zakladatele a dobrodince tohoto svatého chrámu (nebo tohoto svatého kláštera) a na vás všechny pravověrné křesťany ať pamatuje Pán Bůh ve svém království, v každé době, nyní i vždycky a na věky věků.* Lid zvolá Amen a pokračuje zpěvem: *Abychom mohli přijmout krále vesmíru, kterého andělsé sbory, neviditelně, nesou ve slávě. Aleluja, aleluja, aleluja.* Kněz vejde královskou bránou a položí svatý kalich na svatý oltář na rozložený antimins. Z rukou jáhna bere svatý diskos, který klade vpravo vedle svatého disku. Pak bere pokrývky ze svatého disku a svatého kalicha a odkládá je na jednu stranu svatého oltáře. Pak bere s ramene jáhna vzduch,³²⁷ který okouří, a přikrývá jím svaté dary. Současně říká: *Šlechtný Josef sňal s kříže tvé přečistě tělo, ovinul je čistým plátnem, natřel vonnými oleji a položil je do nového hrobu.* Pak vezme kadidelnici z ruky jáhna, třikrát okouje svaté dary a říká: *Prokaž Siónu dobro svou přízní, Hospodine, zbuduj jeruzalémské hradby. Pak se ti zalíbí oběti spravedlnosti, zápaly a celopaly, pak ti budou na oltáři obětovat býčky.*³²⁸

Když kněz okouří zakryté svaté dary a odevzdává kadidelnici jáhnovi, ve stále silnější touze po očištění před nastávajícím obětováním,³²⁹ obrací se polohlasem kněz k jáhnovi: *Pamatuj na mne, bratře a můj spolusloužící.* A jáhen k němu: *Kéž na tvé kněžství pamatuje Pán Bůh ve svém království.* A kněz: *Modli se za mne, bratře spolusloužící.* Nato jáhen uchopí třemi prsty pravice orár a nakloněn ke knězi říká: *Ať Duch svatý na tebe sestoupí a ať tě zastíní moc Nejvyššího.* A kněz na to: *Kéž tento Svatý Duch spolu s námi působí po všechny dny našeho života.* Jáhen k němu: *Pamatuj na mne, svatý pane.* A kněz mu

³²⁶ Původně konali velký vchod jen jáhni. Až od 12.-13. století se v rubrikách dočítáme, že měl kněz v rukou kalich a jáhen diskos.

³²⁷ Symbolika se mění. Vzduch už nepřipomíná plenky, do kterých je zabaleno malé dítě, ale pohřební rubáš, také antimins připomíná prostěradlo pro položení mrtvého.

³²⁸ Kněz si je vědom toho, že pokud sám Bůh nepozdvihne naše duše, nejsme mu schopni, jsa v zajetí duševních zmatků, přinášet oběti.

³²⁹ Srov. DAMAŠSKÝ, J. *O pravé víře*. OLOMOUC : Pravoslavné vydavatelství, 1994, s. 19n.

odpovídá: *At' na tebe pamatuje Pán Bůh ve svém Království v každé době, nyní i vždycky a na věky věků.* Jáhen: *Amen.* Pokloní se knězi, odejde severní branou na své místo před svatou bránou a říká prosby ektenie.³³⁰ Na závěr kněz hlasitě volá: *Pro štědré slitování tvého jednorozeného Syna, neboť s ním jsi blahoslavený, spolu s přesvatým, dobrým a životodárným tvým Duchem, nyní i vždycky a na věky věků.* A lid odpovídá: *Amen.*

Kněz se nyní obrací ke shromáždění a posvěcuje ho. Žehná mu a pronáší: *Pokoj všem.* Shromáždění odpovídá: *I duchu tvému.* Jáhen pak shromážděné vyzve: *Milujme se navzájem, abychom mohli jednomyslně vyznávat.* A lid: *Otce i Syna i Svatého Ducha, Trojici jednopodstatnou a nerozdílnou.*

Kněz se třikrát pokloní a potichu říká: *Miluji tě, Pane, sílo má, Pán je má tvrz a mé útočiště.* A líbá zakryté svaté dary. Nejdříve svrchu svatý diskos, pak svrchu svatý kalich a okraj svatého oltáře před sebou. Jsou-li kněží dva nebo více, všichni líbají dary a též i sebe navzájem na ramena. Hodnostně vyšší říká: *Kristus mezi námi.* Odpovídá přicházející: *Je a bude.* Podobně i jáhni zdraví se pozdravem lásky.³³¹

Po pozdravu pokoje jáhen volá: *Dveře, dveře. V nejvyšší moudrosti soustředme se.*³³² A všichni nahlas říkají vyznání víry.³³³

³³⁰ V exarchátu ČR je povoleno říkat jen první dvě prosby ektenie (*Přednesme naše modlitby Pánu.* A: *Za tyto předložené vzácné dary modleme se k Pánu*) Ostatní prosby se mohou vynechat, protože se na jiných místech v liturgii několikrát opakují. Kněz se tiše modlí tuto Modlitbu předložených darů po jejich postavení na svatý oltář: *Pane Bože, všemohoucí, ty jediný jsi Svatý, ty přijímáš oběť chvály ode všech, kdo tě vzývají z celého srdce: přijmi modlitbu i od nás hříšníků a přiveď nás ke svému svatému oltáři. Uschopni nás přinášet ti dary a oběti duchovní za naše vlastní hříchy i za pochybení tvého lidu. Dej, ať před tebou nalezneme milost, aby naše oběť byla tobě příjemná a Duch tvé milosti sestoupil na nás i na tyto předložené dary a na všechny tvůj lid.*

³³¹ Původně se na tomto místě liturgie pozdravovali i ostatní věřící. Muži s muži a ženy s ženami. Už v době sv. Jana Zlatoústého byl ale tento zvyk opuštěn. Věřící mají v tuto chvíli sami vzpomenout na všechny se kterými nejsou ve svornosti a v duchu se s nimi smířit. Vždyť bez tohoto úkonu lásky by byl člověk mrtev pro všechny následující bohoslužebné úkony. Kristus přece říká: „Neseš-li svůj dar k oltáři a cestou si vzpomeneš, že tvůj bratr má něco proti tobě...“ a také: „Když někdo říká, že miluje Boha a nenávidí bratra, kterého vidí, jak může milovat Boha kterého nevidí?“.

³³² Kdysi bylo toto zvolání určeno vrátným, kteří hlídali dveře. Měli zvýšit ostražitost, aby nikdo nepovolaný jimi nevníkl dovnitř a svatokrátězně nenarušil bohoslužbu. Dnes je toto zvolání symbolicky určeno přítomným věřícím, aby hlídali dveře svých srdcí kde se usídlila láska před jejím nepřítelem a aby otevřeli dveře svých uší a úst, aby dokázali vyjádřit i přijmout vyznání křesťanské víry.

³³³ Při vyznání víry pohybuje kněz vozduchem nad svatými dary. Je-li více kněží, drží ho dva, z každé strany jeden. Je-li přítomen biskup, je skloněn nad dary a dva kněží pohybují vozduchem nad jeho hlavou. Pohyb vozduchem v tuto chvíli symbolizuje vanutí Ducha Svatého. O vycházení Svatého Ducha a o rozporu s pravoslavnými mluví: MAJDA, T. Filioque v teologii Vladimíra Losského a současná nauka Katolické církvi. In *Východná katolícka teológia v premenách časov.* Košice : Dobrá kniha, 2004, s. 145-162.

Jáhen pak vyzývá lid, aby předstoupil před Boha tak, jak se sluší, s chvěním, se strachem, s mužností ducha a naplněn pokojem. Říká: *Stůjme důstojně, stůjme v bázni Boží, a soustředme se, abychom svatou oběť přinesli v pokoji.*³³⁴ A věřící odpovídají: *Milost pokoje, oběť chvály.* Jáhen vstupuje do svatyně a má ripidou ovívat svaté dary.³³⁵ Kněz zatím snímá ze svatých darů vozduch, líbá jej a odkládá stranou. Pak se obrací k věřícím s požehnáním: *Milost našeho Pána Ježíše Krista i láska Boha Otce a společenství Svatého Ducha ať je s vámi se všemi.* Věřící odpovídají: *I s duchem tvým.*³³⁶ Začíná samé jádro liturgie. Velice silný moment, který osloví snad každého člověka, který očištěn a naplněn posvátnem pomýšlí na to, že Ježíš přichází, aby se dal pro něho zabít. Touží v tu chvíli po jednotě s Bohem, touží po proniknutí svého a Božského srdce. Kněz pomalu zvedá dlaně k nebesům³³⁷ a pronáší výzvu: *Vzhůru srdce.* A člověk chvějícím se hlasem odpovídá: *Máme je u Pána.* Kněz sklání hlavu, ruce kříží na prsou a volá: *Vzdáváme díky Pánu.* A zatím co věřící odpovídají,³³⁸ modlí se tiše tak zvanou „teologickou“ modlitbu: *Je důstojné a spravedlivé ti zpívat, tebe blahoslovit a chválit, vzdávat ti díky a klanět se ti na každém místě tvého panování. Neboť tys Bůh nevýslovný a neobsáhnutelný, neviditelný a nepochopitelný, jsi věčný, jsi stále týž, ty i tvůj jednorozený Syn i tvůj Svatý Duch. Z nebytí jsi nás přivedl v bytí, a když jsme padli, opět jsi nás pozvedl a nepřestal činit všechno, abys nás přivedl do nebe a daroval nám své budoucí království. Za to všechno ti děkujeme, i tvému jednorozenému Synu i tvému Svatému Duchu, za všechno, o čem víme i o čem nevíme, za dobrodiní zjevná i skrytá, která nám prokázal. Děkujeme ti také za tuto službu, kterou sis přál přijmout z našich rukou, ačkoli při tobě stojí tisíce archandělů a desetitisíce andělů, na svých křídlech se před tebou vznášejí cherubové i serafové, šestikřídli a mnohoocí. Jáhen vezme svatou hvězdu ze svatého disku, činí jí nad svatým*

³³⁴ Touto výzvou začíná anafora.

³³⁵ Ozdobný liturgický vějíř ze dřeva, tenké kůže, pavích per či z plátna, původně určený k odhánění hmyzu, který hrozil pádem do kalicha. Asi od 7. století se již ripidy chápaly jako symboly cherubínů a serafínů, kteří se neviditelně účastní slavení eucharistie. V apoštolském exarchátu ČR není zvykem ripidy používat. Více: KLOBUŠICKÝ, J. Liturgické pojmy: Ripidy. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 12, s. 17-18.

³³⁶ Oltářní prostor v tuto chvíli symbolizuje večeřadlo.

³³⁷ O liturgických gestech více: BOHÁČ, V. Rubriky Liturgikona Recensione ruthena a postoje prof. Mikuláša Russnáka. In *Liturgikon v Gréckokatolíckej metropolii na Slovensku*. Prešov : 2008, s. 157-176. ISBN 978-80-8068-792-2.

³³⁸ Zpívají: *Důstojné a spravedlivé je klanět se Otci i Synu i Svatému Duchu, Trojici jednopodstatné a nerozdílné.*

diskem znamení kříže a přitom čtyřikrát udeří do svatého disku, políbí ji a odkládá. Při úderech do svatého disku, při kterých věřící poklekají, kněz volá: *Vítěznou píseň zpívají, k tobě volají, vzývají tě a říkají: A lid dodává: Svatý, Svatý, Svatý, Pán zástupů, plná jsou nebesa i země tvé slávy. Hosana na výsostech. Požehnaný, jenž přichází ve jménu Páně. Hosana na výsostech.*³³⁹ V tuto chvíli se kněz tiše modlí tak zvanou kristologickou modlitbu: *S těmito blaženými silami, svrchovaný Pane a příteli lidí, voláme k tobě i my a říkáme: jsi Svatý, Svatý nade vše, ty i jednorozený tvůj Syn, a tvůj Svatý Duch. Jsi Svatý, Svatý nade vše, a velkolepá je tvoje sláva. Ty jsi tak miloval svět, žeš dal svého jednorozeného Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život věčný. A on přišel a uskutečnil celý tvůj plán naší spásy: v noci, kdy byl vydán, nebo spíše kdy se sám vydal za život světa, vzal do svých svatých, přečistých a neposkvrněných rukou chléb, vzdal ti díky a požehnal jej, (a žehná) posvětil, lámal a rozdával svým svatým učedníkům a apoštolům se slovy: a kněz³⁴⁰ hlasitě pronáší slova Spasitelova,³⁴¹ zatím co jáhen ukazuje orárem na svatý disk na kterém spočívá chléb: *Vezměte a jezte, toto je moje tělo, které se za vás láme na odpuštění hříchů.* Kněz i jáhen se hluboce ukloní a lid volá: *Amen.* Poté kněz potichu říká: *Podobně po večeři vzal i kalich (a opět žehná) a řekl: A hlasitě říká slova Kristova, zatím co jáhen, držící ve třech prstech orár jím ukazuje na kalich s vínem a vodou: Pijte z něho všichni, toto je moje krev Nového zákona, která se vylévá za vás i za mnohé na odpuštění hříchů.* A opět se kněz s jáhnem hluboce ukloní a lid volá: *Amen.* Kněz se poté tiše modlí: *Pamětlivi tedy tohoto spasitelného příkazu a všeho, co se pro nás stalo: ukřižování, pohřbení, vzkříšení třetího dne, vstoupení na nebesa, usednutí po pravici a slavného druhého příchodu.* A hlasitě volá: *Tvoje z tvého tobě přinášíme za všechny a za všechno.*³⁴² Při těchto slovech překříží jáhen ruce, pozdvihne svatý disk i svatý kalich, a pak se pokorně skloní.³⁴³ Lid s vděčností: *Tobě zpíváme, tobě blahorečíme, tobě děkujeme, Pane, a modlíme se k tobě, Bože náš.* V tuto chvíli se kněz se skloněnou hlavou tiše modlí: *Přinášíme ti tuto**

³³⁹ Tato píseň je spojením dvou oslavných chorálů. První část je vítězná serafínská píseň kterou slyšeli ve svých viděních proroci (Svatý, Svatý, Svatý, Pán zástupů) a druhá část je píseň, kterou vítali Krista při příjezdu do Jeruzaléma, kladouc mu na cestu ratolesti (Hosana na výsostech. Požehnaný jenž přichází ve jménu Páně).

³⁴⁰ Slouží-li božskou liturgii více kněží, říkají slova Páně společně.

³⁴¹ Srov. EMMINGHAUS, J.H. *Eucharistie*. Praha . Sít' s.r.o., 2001, s. 16.

³⁴² Srov. HOLOTA, B. V. *Eucharistie*. Praha : PAULÍNKY, 2009, 14n.

³⁴³ Oltářní prostor v tuto chvíli symbolizuje Golgotu, na níž se uskutečnilo zabití božské Oběti. Tyto a podobné symbolické obrazy se připisují Teodoretovi z Cyru.

*službu, duchovní a nekrvavou, a vzýváme tě, modlíme se k tobě a naléhavě tě prosíme: Sešli svého Svatého Ducha³⁴⁴ na nás i na tyto předložené dary.³⁴⁵ Jáhen též skloní hlavu, ukazuje orárem na svatý chléb a potichu říká: *Požehnej, pane, svatý chléb.* Kněz trochu skloněn žehná svatý chléb a říká: *A učiň tento chléb drahocenným tělem svého Krista.* Jáhen: *Amen.* A znovu jáhen: *Požehnej, pane, svatý kalich.* Kněz žehná a říká: *A co je v tomto kalichu, učiň drahocennou krví svého Krista.* Jáhen: *Amen.* A znovu jáhen ukáže orárem na svatý chléb i kalich se slovy: *Požehnej, pane, oboje.* Kněz žehná³⁴⁶ svatý chléb i kalich a říká: *Proměňiv je svým Svatým Duchem.³⁴⁷* A jáhen dodává: *Amen, amen, amen.* Pak se jáhen se ukloní knězi a přejde na místo, kde stál dříve a kněz se potichu modlí: *A dej, aby všem přijímajícím přinesly očistění duše, odpuštění hříchů, společenství tvého Svatého Ducha, naplnění nebeského království, posilnění důvěry v tebe, a nikoli soud ani odsouzení. Přinášíme ti tuto duchovní službu také za ty, kdo ve víře zesnuli: za praotce, otce, patriarchy a proroky, apoštoly, kazatele a evangelisty, mučedníky, vyznavače, askety a za každou spravedlivou duši, která ve víře dovršila svůj život.* Poté kněz vezme od jáhna kadidelnici a třikrát okuřujíc oltář³⁴⁸ s tělem a krví Páně zvolá: *Zvláště za přesvatou, přečistou, nade všechny blahoslavenou, slavnou Vládkyni naši, Bohorodičku a vždy Pannu Marii.* Poté předá kadidelnici zpět jáhnovi a jáhen okuřuje svatý oltář, přitom jej obchází a vzpomíná na zemřelé dle vlastního uvážení. Věřící se v tu dobu modlí: *Vpravdě je důstojné blahoslavít tě, Bohorodičko, navěky blažená a neposkvrněná, matko Boha našeho: Cti hodnější jsi nad cheruby a neporovnatelně slavnější nad serafy, bez porušení jsi porodila Boha Slovo: pravá Boží Rodičko, velebíme tě.* Vzpomínání na zemřelé, které bylo přerušeno mariánským hymnem, plodem lidové zbožnosti, pokračuje nyní dále.³⁴⁹ Kněz se tiše modlí: *I za svatého Jana Křtitele, proroka a předchůdce, za svaté, slavné a ctihodné apoštoly, za svatého³⁵⁰**

³⁴⁴ Srov. VELLA, E. *Duch svatý – pramen života.* Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 35.

³⁴⁵ Srov. DOHNAL, E. A. *Epikléze.* Praha : Centrum ochrany proti sektám, 2000, s. 22n.

³⁴⁶ Srov. DONGHI, A. *Gesta a slova.* Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1995, s.44.

³⁴⁷ Stylizace epikleze („Proměňiv je svatým Duchem tvým.“) je jasným potvrzením úlohy svatého Ducha jako konsekrátor chleba a vína v kontrastu k západní víře, která klade daleko větší důraz na Ježíšova slova než na epiklezi.

³⁴⁸ Okuřování během Mariánského hymnu se vztahuje ne na proměněné dary, ale patří k památce zemřelých. Původně se okuřovalo během všech vzpomínek. Nyní se okuřuje při vozhlasu a také oltář, ale ne věřící.

³⁴⁹ Srov. SCHALLER, M. *Liturgie.* Praha : Knihtiskárny V. Kotrba, 1933, s. 37.

³⁵⁰ Vloží se jméno svatého nebo svatých, jejichž památka se dnes slaví.

jméno, a za všechny tvé svaté. Pro jejich přímluvu, Bože, na nás shlédni. A pamatuj i na všechny, kdo zemřeli v naději na vzkříšení a život věčný. A vzpomíná jmenovitě zesnulé, které chce a po chvíli pokračuje: A uděl jim pokoj tam, kde září světlo tvé tváře. A ještě, Pane, tě prosíme: pamatuj na všechny pravověrné biskupy, věrně spravující slovo tvé pravdy, na všechny kněze a jáhny v Kristu i na všechno duchovenstvo. Přinášíme ti tuto duchovní službu také za celý svět, za svatou, obecnou a apoštolskou církev, za ty, kdo žijí čistým i svatým životem, za naši zem a za ty, kdo nám vládou a za všechny kdo nás chrání: dej jim, Pane, vládnout v pokoji, abychom i my pod jejich ochranou žili v klidu a tichosti, ve vši zbožnosti a počestnosti. A pak hlasitě zvolá: Především pamatuj, Pane, na našeho Svatého Otce, velekněze všeobecné církve Benedikta, papeže římského, na našeho bohumilého biskupa Ladislava, zachovej je svým svatým církvím v pokoji, neporušené, statečné, dej jim zdraví a dlouhá léta, ať věrně spravují slovo tvé pravdy.³⁵¹ A věřící odpovídají: I na všechno a na všechny. A kněz se dále modlí potichu: Pamatuj, Pane, na město, ve kterém žijeme, (nebo na tuto obec, ve které žijeme, nebo na tento klášter), a na všechna města a všechny země, i na všechny věřící, kteří v nich žijí. Pamatuj, Pane, na ty, kdo jsou na cestách, na nemocné, trpící, na ty, kdo ztratili svobodu, a na jejich spásu. Pamatuj, Pane, na ty, kdo přinášejí dary a kdo konají dobro v tvých svatých církvích a ujímají se chudých, a nám všem sešli své milosti. Zde jmenovitě vzpomene živé,³⁵² které chce a pak hlasitě zvolá: A dej nám jedněmi ústy a jedním srdcem oslavovat a velebit tvé úctyhodné a vznešené jméno, Otce i Syna i Svatého Ducha, nyní i vždycky a na věky věků. A lid potvrzuje: Amen. Kněz se obrátí k carským dveřím, žehná a říká: A hojné milosrdenství velikého Boha a Spasitele našeho Ježíše Krista ať je s vámi se všemi. A lidé mu odpoví: I s duchem tvým.³⁵³

Jáhen přijme od kněze požehnání, vyjde na obvyklé místo³⁵⁴ a říká prosebnou ektenii. V průběhu ektenie se kněz potichu modlí tuto modlitbu: *Tobě, svrchovaný Pane a příteli lidí, odevzdáváme celý svůj život i všechnu svou naději a zýváme tě, modlíme se k tobě a pokorně tě prosíme: dej nám milost s čistým svědomím podílet se na strašných nebeských tajemstvích tohoto svatého*

³⁵¹ Jáhen v tu chvíli potichu připomíná jména živých.

³⁵² Srov. DENIS, H. *Jak slavit eucharistii*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 34n.

³⁵³ Tím končí modlení za všechny, kteří tvoří církev Kristovu, modlení před samým Kristem, zde tajemně přítomným v oltářní svátosti.

³⁵⁴ Před carské dveře.

duchovního stolu, ať nám to přinese odpuštění hříchů a prominutí vin, společenství tvého Svatého Ducha, podíl v nebeském království a nikoli soud nebo odsouzení, ale tvou důvěrnou blízkost. Na závěr ektenie se už jáhen neobrací o pomoc ke svatým, ale obrací se přímo k Hospodinovi a volá: *Když prosíme za sjednocení ve víře a účastenství Svatého Ducha, sami sebe, jeden druhého i celý svůj život odevzdejme Kristu, Bohu našemu.* A lid, naplněn oddaností ke Kristu volá: *Tobě, Pane.* A kněz pokračuje hlasitou prosbou, která je zároveň výzvou k modlitbě: *A učiň nás hodnými, svrchovaný Pane, abychom s důvěrou a beze strachu z odsouzení vzývali tebe, nebeského Boha Otce, a říkali: Všichni se hlasitě modlí Otčenáš a kněz zakončí: Neboť tvé je království, i moc i sláva, Otce i Syna i Svatého Ducha, nyní i vždycky a na věky věků.* A lid potvrzuje: *Amen.* Kněz se obrací směrem k věřícím a žehná jim: *Pokoj všem.* A lid: *I duchu tvému.* Jáhen pak vybízí: *Skloňte své hlavy před Pánem.* Odpověď lidu: *Před tebou, Pane.* V tu dobu se kněz modlí tuto tichou modlitbu: *Děkujeme ti, neviditelný Králi, neboť tvá nezměrná moc stvořila všechno a v hojnosti svého slitování jsi všechno z nebytí přivedl v bytí. Ty sám, svrchovaný Pane, shlédni z nebe na ty, kdo mají před tebou skloněné hlavy: vždyť se nesklonili před tělem a krví, ale před tebou, strašným Bohem. Nuže tedy, svrchovaný Pane, urovnej naše cesty, aby tyto dary nám všem prospěly k dobru podle toho, jak každý potřebuje: plav se s plujícími, putuj s putujícími a uzdrav nemocné, lékaři duše i těla.* A pak hlasitě volá: *Pro milost, štědré slitování a lásku k lidem, tvého jednorozeného Syna, neboť s ním jsi blahoslavený, spolu s přesvatým, dobrým a životodárným tvým Duchem, nyní i vždycky a na věky věků.* Lid: *Amen.* A kněz, ve snaze připravit sám sebe i druhé k hodnému přijetí těla a krve Kristovi, modlí se následující modlitbu: *Shlédni, Pane Ježíši Kriste, Bože náš, ze svého svatého příbytku a z trůnu slávy svého království, přijď a posvět' nás, ty, jenž s Otcem na výsostech dlíš a zde s námi neviditelně přebýváš, rač nám svou mocnou rukou podat své přečisté tělo a drahocennou krev a skrze nás je rozdej všemu lidu.* Kněz se pokloní, stejně tak i jáhen, a na místě, kde stojí, se oba třikrát potichu modlí: *Bože, buď milostiv mně hříšnému.* Když jáhen vidí, že se kněz dotýká rukama svatého chleba, aby pozdvihoval, zvolá: *Soustředme se.* Kněz pozvedne svatý chléb a zvolá: *Svaté svatým.* Lid zpívá: *Jediný je Svatý, jediný je Pán, Ježíš Kristus,*

ke slávě Boha Otce. Amen. Poté se lid modlí modlitbu před přijímáním³⁵⁵ a nato zpívá přičasten³⁵⁶ dne nebo svatého.

Jáhen přichází do oltáře a říká knězi: *Rozlom, pane, svatý chléb*. Kněz jej pozorně a zbožně láme na čtyři částičky a říká: *Láme se a rozděluje Beránek Boží. Láme se a nedělí, požívá se a neubývá a všechny přijímající posvěcuje*. Jednu částičku pak dává do kalicha a jednu přijímá.³⁵⁷ Ostatní částičky jsou určeny pro přijímání věřících.³⁵⁸ Po knězi přijímá jáhen a poté i ostatní věřící. Při podávání svatého přijímání³⁵⁹ říká kněz následující formulku: *Drahocenné, přesvaté a přečisté tělo a krev Pána a Boha i Spasitele našeho Ježíše Krista přijímá Boží služebník (Boží služebnice) jméno na odpuštění svých hříchů a pro život věčný. Amen*.

Po přijímání vchází kněz do svatyně a klade svaté dary na oltář. Pak kněz žehná lid kalichem na způsob kříže a zvolá: *Spas, Bože, svůj lid a požehnej svému dědictví*. Lid odpovídá: *Viděli jsme světlo pravé, přijali jsme Ducha nebeského, našli jsme pravou víru, klaňme se nerozdílné Trojici, neboť ona nás spasila*. Kněz bere svaté dary a odnáší je na žertveník. Při odchodu od prestolu se zastavuje ve svaté bráně, žehná věřícím eucharistií a potichu říká: *Požehnaný Bůh náš: a nahlas zvolá: Nyní i vždycky a na věky věků*³⁶⁰. Eucharistická úcta je tak veliká, že většina věřících chodí k svatému přijímání pouze na Paschu, bezprostředně po svátosti smíření. Ale úcta, s jakou v kleče přijímají výše zmíněná dvě eucharistická požehnání by mohla být mnohým západním věřícím

³⁵⁵ Text: Věřím, Pane, a vyznávám, že ty jsi vskutku Kristus, Syn Boha živého, ten, který přišel na svět, aby spasil hříšníky, a já jsem první z nich. Přijmi mě dnes, Synu Boží, k účasti na své tajemné večeři, vždyť nechci toto tajemství vydat nepřátelům ani tě pozdravit jídáškým políbením, ale jako lotr se ti vyznávám: Pamatuj na mne, Pane, ve svém království. Pamatuj na mne, svrchovaný Pane, ve svém království. Pamatuj na mne, Svatý, ve svém království. Kéž přijetí tvých svatých svátostí, Pane, není mi k soudu ani odsouzení, ale k uzdravení duše i těla. Bože, buď milostiv mně hříšnému. Bože, očisti mě od hříchů a smiluj se nade mnou. Nesčetné jsou mé hříchy, Pane, odpusť mi.

³⁵⁶ Přičasten je krátký zpěv (většinou jeden verš z žalmů), během něhož přijímá kněz tělo a krev Páně.

³⁵⁷ V tuto chvíli může následovat obřad tak zvané teploty. Jáhen přináší ke knězi nádobku s horkou vodou a říká: *Požehnej pane teplotu*. Kněz ji žehná a říká: *Ustavičně ať je požehnána vroucnost tvých svatých, nyní i vždycky a na věky věků. Amen*. Jáhen poté nalévá trochu horké vody do kalicha s krví Páně. Nalévá ji na způsob kříže a přitom pronáší: *Vroucnost víry, plná Ducha Svatého. Amen*. Pak nádobku odkládá a staví se poblíž kněze, aby vyčkal okamžiku, kdy bude knězem vyzván k přijetí těla a krve Páně. V praxi apoštolského exarchátu řeckokatolické církve v ČR se teplota může ale nemusí použít.

³⁵⁸ Srov. *Božská liturgie*. Praha : LÖSCHNER a SPOL., 1920, s. 19.

³⁵⁹ Podává se pod obojí způsobou a to lžičkou.

³⁶⁰ Srov. ШУЛЬЦ, Г. Й. *Византийська літургія*. Trier : Paulinus Verlag, 2000, s 33.

vzorem.³⁶¹ A odchází k žertveníku, kde položí svaté dary. Lid dodává: *Amen*. A pokračuje: *At' se naplní naše ústa tvou chválou, Pane, abychom opěvovali tvou slávu, neboť tys nám dovolil mít účast na tvých svatých, božských, nesmrtelných a životodárných svátostech. Zachovej nás, Bože, ve své svatosti, abychom po celý den uvažovali o tvé spravedlnosti. Aleluja, aleluja, aleluja.*

Jáhen vychází severní branou, postaví se na obvyklé místo a zpívá ektenii po přijímání s modlitbou poděkování,³⁶² kterou se modlí potichu kněz: *Děkujeme ti, svrchovaný Pane a příteli lidí, dobrodinče našich duší, žes nám i tohoto dne dopřál účast na svých nebeských a nesmrtelných tajemstvích. Vyrovněj naši cestu, všechny nás upevni v bázni před tebou, opatruj náš život a dej našim krokům bezpečí, na prosby a přímlyvy slavné Bohorodičky a vždy Panny Marie a všech tvých svatých. Kněz sbírá drobečky z antiminsu (ilitonu), poté ho skládá a drže nad ním svisle evangeliář udělá jím znamení kříže. A hlasitě zvolá: *Neboť tys naše posvěcení, a my ti vzdáváme chválu, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků.* Lid odpovídá: *Amen*.*

Kněz odchází carskými dveřmi na soleu (nebo kde je to možné před ambon) a nebo alespoň před carské dveře a přitom říká: *Jděme v pokoji*. Lid: *Ve jménu Páně*. Jáhen zvolá: *Prosme Pána*. Lid: *Pane, smiluj se*. Kněz se modlí hlasitou modlitbu před ambonem: *Pane, ty žehnáš těm, kdo ti žehnají, a posvěcuješ ty, kdo doufají v tebe, spas svůj lid a požehnej svému dědictví, uchovej plnost své církve, posvěť ty, kdo milují krásu tvého domu, sám je svou božskou mocí za to oslav, a neopouštěj nás, vždyť doufáme v tebe. Daruj pokoj svému světu, svým církvím, kněžím, našim světským představitelům, a všemu svému lidu. Neboť každá pohnutka k dobrému a každý dokonalý dar je shůry a sestupuje od tebe, Otce světél. Proto at' k tobě stoupá náš chvalozpěv a díkyčinění i klanění, Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků.* Lid odpoví: *Amen*. Pak zpívá: *Jméno Hospodinovo: třikrát a žalm 33: Dobrořečit budu Hospodinu v každém čase: Zatímco je konána modlitba, stojí jáhen na pravé straně před ikonou Krista, svrchovaného Pána. Má skloněnou hlavu a v ruce drží orár až do ukončení modlitby. Po jejím ukončení vchází kněz královskou bránou do svatyně, jde k žertveníku a současně se modlí následující*

³⁶¹ Další pravdou je, že západ může závidět i ona dvě eucharistická požehnání při každé svaté liturgii.

³⁶² Srov. *Nedělníček*. Praha : Jaroslav Barta, 1993, s. 11.

modlitbu. *Kriste, Bože náš, ty jsi naplnění zákona a proroků, tys uskutečnil celý Otcův plán naší spásy: ustavičně naplňuj naše srdce radostí a štěstím, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.* Jáhen vejde severní stranou a s básní a úctou požije svaté dary. Po ukončení žalmu kněz dává požehnání a říká: *Požehnání Páně ať na vás sestoupí pro jeho milost a lásku k člověku v každé době, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.* Lid: *Amen.* Kněz: *Sláva tobě, Kriste Bože, naděje naše, sláva tobě.* Lid: *Sláva Otci i Synu i Svatému Duchu, nyní i vždycky a na věky věků. Amen.* Pak: *Pane, smiluj se. Třikrát. Požehnej.* A kněz uděluje propuštění: *Kristus, pravý Bůh náš, na přímlovu své přečisté Matky, (proměnlivé vsuvky), svatého otce našeho Jana Zlatoústého, arcibiskupa cařihradského, svatého(jméno patrona chrámu), jméno svatého, jehož památku dnes slavíme, a všech svatých, ať se nad námi smiluje a spasí nás, neboť je dobrý a miluje nás.* Lid: *Amen.*

Při slavnostní liturgii se na závěr zpívá přání „mnoha let“. Kněz obrácen k lidu: *Našemu svatému Otci, veleknězi všeobecné církve (jméno), papeži římskému, dopřej, Pane, dlouhá léta.* A všichni pějí: *Mnohá léta, blahá léta.* Podruhé se pěje biskupovi a potřetí oslavenci nebo Všem kněžím, jáhnům a řeholníkům, duchovenstvu a všemu lidu.

Pak kněz vejde do svatyně, zavře carská vrata, svléká bohoslužebná roucha a přitom se modlí: *Nyní můžeš, Pane, propustit svého služebníka podle svého slova v pokoji, neboť moje oči uviděly tvou spásu, kterou jsi připravil pro všechny národy: světlo k osvětlení pohanům a k slávě tvého izraelského lidu. Svatý Bože, svatý Silný, svatý Nesmrtelný, smiluj se nad námi (Třikrát). Sláva Otci..., přesvatá Trojice, smiluj se nad námi. Pane, očisti nás od našich hříchů, svrchovaný Pane, odpusť nám naše nepravosti: Svatý, přijď k nám a uzdrav nás pro své jméno z našich nemocí. Pane smiluj se (Třikrát). Sláva Otci..., Otče náš, Závěrečný tropár,³⁶³ sláva Otci..., kondak,³⁶⁴ nyní i vždycky..., a tropár Bohorodičky.³⁶⁵ Jestliže kněz chce, může se pomodlit i tropár dne. *Pane, smiluj se (12x). Sláva**

³⁶³ *Milost zazářila z tvých úst jako jas ohně a osvětila celý svět, získala světu poklady chudoby, ukázala nám vznešenost pokory. Nejen svým slovem nás uč, otče Jene Zlatoústý, ale pros Slovo, Krista Boha, ať naše duše dojde spásy.*

³⁶⁴ *Z nebe jsi přijal milost Boží, tvá ústa všechny učí, Jene Zlatoústý, nad všechny blažený světče, v Trojici jednomu klanět se Bohu. Za to se sluší vzdát ti chválu: vpravdě jsi učitel, Boží nám zjevuješ pravdu.*

³⁶⁵ *Nezahanbitelná zastánkyně křesťanů, u Tvůrce orodovnice neselehávající, vyslyš hlasy prosících hříšníků a ve své dobrotě nám pospěš na pomoc, když s důvěrou vzýváme tebe. Neotálej a vyslyš nás, Bohorodičko, rozhodně se za nás přimluv, ty přece vždycky pomáháš všem, kdo tě ctí.*

Otcí..., Cti hodnější jsi nad cheruby a neporovnatelně slavnější nad serafy, bez porušení jsi porodila Boha Slovo: pravá Boží Rodičko, velebíme tě. Sláva tobě, Kriste Bože, naděje naše, sláva tobě.

Jáhen po konzumaci svatých darů, které přijal zbožně a pozorně, aby nic, ani nejmenší částičky nezůstaly, nalije víno a vodu do svatého kalicha a zkonzumuje. Pak všechno vytře, uspořádá a uloží všechno podle řádu na své místo a říká. *Nyní můžeš, Pane, propustit svého služebníka,:* A poté společně s knězem konají propuštění. Kněz říká: *Kristus, pravý Bůh náš, na přímluvu své přecisté Matky, (proměnlivé vsuvky), svatého otce našeho Jana Zlatoústého, arcibiskupa cařihradského, svatého jméno patrona chrámu, jméno svatého, jehož památku dnes slavíme, a všech svatých, ať se nad námi smiluje a spasí nás, neboť je dobrý a miluje nás.* Jáhen s knězem děkují Bohu za všechna dobrodiní a odcházejí.

A to je závěr Božské liturgie svatého Jana Zlatoústého.

Závěr

Nejprve se pokusím o krátké shrnutí, které by mělo zpřehlednit to, co se v této práci nachází a sumarizovat ji.

Rodina církví, které spadají do byzantského obřadu, je složená ze tří skupin: a) ty, které jsou přímo spojeny s Cařihradem, b) ty, které byly historicky evangelizovány cařihradskou církví, zvláště pak Rusko a slovanské země c) a současné národní církve (např. v USA), které se též hlásí k titulu ortodoxní. Katolické byzantské církve (ve spojení s Římem) zahrnují Melchity, Ukrajince, Rutény, Slováky apod. Mimo nepatrné rozdíly jak ortodoxní tak katolíci vykonávají v podstatě stejné liturgické obřady. K vysluhování eucharistie se používají tři liturgie: nejvíce liturgie, která se připisuje sv. Janu Zlatoústému; příležitostně liturgie sv. Bazila Velkého a během některých dnů postu liturgie předem posvěcených darů, která se připisuje sv. Řehoři Velkému.

Byzantská liturgie získala komplexní rituální formu během několika etap v době od 6. do 14. století. Strukturálně se jedná o dvě liturgické vrstvy: modliteb biskupa a kněží v oltáři (svaté svatých) za asistence jáhna a modliteb jáhna a shromážděného lidu před ikonostasem. Třetí vrstvou modliteb jsou soukromé modlitby kněze, které se modlí v době modlitby jáhna se shromážděním. Ikonostas je integrální součástí liturgie. Poskytuje vizuální zaměření ke kontemplativní modlitbě, jíž samé pomáhají litanijské modlitby (ektenie), které jsou hlavní činností jáhenské liturgické činnosti. Liturgie sama se vyvinula ze západosyrské antiochijské tradice.

Teologie a duch byzantské liturgie je stejně komplexní jako sama rituální forma. Obojí se vyvíjelo současně a ovlivnilo se asi nejvíce ze všech ostatních liturgických tradic. Jejich hlavním tématem je Kristova přítomnost. Ta však má mnoho podob a projevů. Je to v téže chvíli Kristova přítomnost v liturgii a jeho přítomnost na neustále probíhající liturgii nebeské.

Jan Zlatoústý mluvil o liturgii jako o tajemství, jako o nebeské skutečnosti vložené do lidských forem. Teodoret z Cyru se soustředil na jednotlivé obřady jako představu různých aspektů Kristovy spasitelné činnosti (např. dary na prestole představují Krista v hrobě; epikleze jeho vzkříšení). Zvláštní pozornost byla věnována Kristu jako „veleknězi“. Toto teologické chápání

liturgických prvků vedlo k duchovnímu chápání podle Dionýsa Areopagity (6. st.), který se stal vzorem pro pozdější byzantské výklady.

Za Maxima Vyznavače (+ 662) se sama církevní struktura stala liturgickou. Hagia Sofia se stává normou, chrámové budovy byly představovány jako obraz kosmu: dvě sféry, pozemská (lod') a nebeská (svatyně), nebyly odděleny, ale přemostěny ikonostasem. Po ikonoborecké herezi (8. st.) se sám ikonostas stává liturgickou součástí.

V centru byzantská liturgie stojí tyto dva hlavní prvky: Ježíšův život je symbolizovaný proskomidií jako narozením, dětstvím a skrytým životem. To samo směřuje k umístění darů na prestol a k epiklezi. Symbolika nebeské liturgie je vyjádřena ve velkém vchodu s jeho cherubínským chvalozpěvem a modlitbou malému vchodu („Svatý Bože, ty přebýváš mezi svatými, serafíni tě opěvují trojsvatým hlasem, cherubíni tě oslavují a klanějí se ti všechny nebeské mocnosti...“). Liturgie vytváří integrální ikonický vzhled liturgického kosmu, kde na jedné straně trůní v kopuli Kristus Pantokrátor a dívá se majestátně na všechny dolů, a na druhé straně jsou biblické události Ježíšova života názorně odhaleny v bohatém zobrazení.

Mnohými místy se byzantská liturgie stává veřejným vyhlášením křesťanské nauky. Chvalozpěv inkarnace (Jednorozený Synu) byl zaveden ve 6. století jako proklamace pravé víry proti Nestorioví. Stylizace epikleze („Proměňiv je svatým Duchem tvým.“) je jasným potvrzením úlohy svatého Ducha jako konsekrátora chleba a vína v kontrastu k západní víře, která klade daleko větší důraz na Ježíšova slova než na epiklezi.

Liturgie většinou vede k tiché modlitbě biskupa a kněze ve svatyni. Tato liturgie je skryta od shromáždění tichem a často též závěsem. Kněz a jeho činnost samy se stávají ikonou. Jáhen je hlavním spojením mezi těmito činnostmi a shromážděním, asistuje knězi, oznamuje, co se má dít a koná litanijní modlitbu. Zážitek shromáždění není směřován k různým liturgickým činnostem, ale spíše směřuje k asketicko-náboženské kontemplaci za smyslového doprovodu hudby, ikon, kadidla a různých tělesných pohybů (klanění, žehnání se křížem, líbání ikon atd.). Skrze vstup do shromáždění člověk vstupuje do kosmu naplněného tajemstvím, v němž vládne Bůh, a je přenesen do míst, kde se věčně koná nebeská liturgie.

Liturgické tradice východu obsahují ohromnou bohatost křesťanské víry a modlitby. Bůh je chápán jako nedosažitelný nebeský Vládce, ale i jako ten, který přebýval mezi námi. Člověk je tím, kdo se účastní na nebeské hostině, k níž je nehoden se přiblížit, ale i ten, kdo se raduje z Kristova vítězství. Je tím, kdo očekává plnost, ale i tím, kdo již stojí před Boží velebností. A to jej vede k bázni a klanění. On hledí na tajemství Boha stvořitele, Syna vykupitele a Ducha posvětitel. Tyto obřady ukazují mnohé způsoby skrze něž Bůh shlíží na svůj lid a volá jej k návratu do nebeského království.

Náboženské postoje věřících na Východě a Západě jsou v souladu s jejich pohledem na církev. Na Západě převládá tendence klást důraz na morální aspekty svátostného a duchovního života, na sílu, přijatou jako pomoc na jejich cestě k věčné blaženosti. Na milost se pohlíží jako na základ pro záslužnou činnost, která v člověku obnovuje schopnost zdravé a prospěšné práce. Naproti tomu na Východě pohlíží na člověka spíše jako na nedokonalou napodobeninu Boha, který uděluje odpuštění. Jeho život v Kristu je postupnou přeměnou do podoby Boha. Méně se zde mluví o zásluhách, uspokojení, blaženosti, ale spíše se vyzdvihuje zbožštění, proměna člověka v Boží obraz.

Toto myslím může obohatit střízlivou západní duši, odkojenou latinskou liturgií. Pokoušel jsem se přiblížit jednu z východních liturgií, totiž Božskou liturgii našeho otce svatého Jana Zlatoústého, západnímu katolíkov. Pokud se tak stalo, jsem rád.

Seznam pramenů

1. Pravidelně vydávaná periodika:

BOHÁČ, V. Liturgické pojmy: Diskos, Kalich. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 7, s. 18.

ČÍŽEK, A. Ze života svatých: sv. Jan Zlatoústý (30.ledna). *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 7, s. 19-20.

BOHÁČ, V. Liturgické pojmy: Hvězda, Lžička, Kopí, Antimins. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 8, s. 17.

KLOBUŠICKÝ, J. Liturgické pojmy: Kolpak. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 10, s. 20.

KLOBUŠICKÝ, J. Liturgické pojmy: Analoj, Tetrapod, Artoklasia. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 11, s. 19.

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В АВСТРАЛІЇ. Святий Іван Золотоустий. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 11, s. 10-14.

HANUŠ, M. Historie mukačevské eparchie. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 12, s. 15.

KLOBUŠICKÝ, J. Liturgické pojmy: Ripidy. *Exarchát*, 2007, roč. II., č. 12, s. 17-18.

Nové usporiadanie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. *Exarchát*, 2008, roč. III., č. 14, s.6.

KLOBUŠICKÝ, J. Dějiny sv.unie: Nepotvrzení Rusi po Lyonském koncilu. *Exarchát*, 2008, roč.III., č. 14, s. 8-10.

REDAKCE. Dějiny sv. unie: Která církev je skutečně pravověrná? *Exarchát*, 2008, roč III., č.15, s. 6-9.

ČÍŽEK, A. Byzantské církve. *Řeckokatolický kalendář 2004*, s. 43-51.

ČÍŽEK, A. Historický vývoj byzantské liturgie. *Řeckokatolický kalendář 2004*, s. 51-57.

MRŇÁVEK, T. Potřebuje liturgie svatého Jana Zlatoústého reformu? *Řeckokatolický kalendář 2005*, s. 55-58.

FOLKMANOVÁ, V. Unionistické sjezdy a ekumenismus před sto lety. *Řeckokatolický kalendář 2006*, s. 93-95.

HUČKO, L. Český překlad liturgie svatého Jana Zlatoústého. *Řeckokatolický kalendář 2007*, s. 31-32.

ŠPAČEK, M. Krátká historie českých překladů byzantské liturgie. *Řeckokatolický kalendář 2007*, s. 33-38.

MRŇÁVEK, T. Ikony: jejich kult a význam od 4. do 9. století. *Řeckokatolický kalendář 2007*, s. 58-64.

MRŇÁVEK, T. Antimins. *Řeckokatolický kalendář 2008*, s. 59-64.

VAŠKO, V. Likvidace řeckokatolické církve. *Řeckokatolický kalendář 2008*, s. 89-90.

VÁCHA, P. Modlitba císaře Justiniána „Jednorozený Synu“. *Řeckokatolický kalendář 2009*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v ČR, 2008. ISBN neuvedeno.

2. Příspěvky v tištěných sbornících:

MRŇÁVEK, T. Sázavský klášter a slovanská liturgie. In *Slovanská spiritualita a mystika*. Trnava : Dobrá kniha, 2011, s. 145-183. ISBN 978-80-7141-725-5.

BUGEL, W. Pohled na církev v díle A. Possevina *Moscovia*. In *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: Vlivy a souvislosti*. Praha : Pavel Mervart, 2006, s. 63-98. ISBN 80-86818-34-9.

BOHÁČ, V. Rubriky Liturgikona Recensione ruthena a postoje prof. Mikuláša Russnáka. In *Liturgikon v Gréckokatolíckej metropolii na Slovensku*. Prešov : 2008, s. 157-176. ISBN 978-80-8068-792-2.

HUČKO, L. Deset let Apoštolského exarchátu. In *10 let Apoštolského exarchátu*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, 2006, s. 3. ISBN 80-239-8531-0.

HUČKO, L. Český překlad liturgie svatého Jana Zlatoústého. In *10 let Apoštolského exarchátu*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, 2006, s. 45. ISBN 80-239-8531-0.

HUČKO, L. Gréckokatolícka Cirkev v Československej republike. In *10 let Apoštolského exarchátu*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, 2006, s. 70-75. ISBN 80-239-8531-0.

TKADLČÍK, V. Historické základy byzantského obřadu v Čechách a na Moravě. In *10 let Apoštolského exarchátu*. Praha : Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v České republice, 2006, s. 76-78. ISBN 80-239-8531-0.

TAFT, R. F. What shall we call you? Marian Liturgical Veneration in the Byzantine Tradition. In *Úcta ku presvätej Bohorodičke na kresťanskom Východe*. Košice : Dobrá kniha, 2005, s.121-140. ISBN 80-7141-505-7.

MAJDA, T. Filioque v teológii Vladimíra Losského a súčasná náuka Katolíckej cirkvi. In *Východná katolícka teológia v premenách časov*. Košice : Dobrá kniha, 2004, s. 145-162. ISBN 80-7141-472-7.

SLODIČKA, A. Krása byzantskej liturgie. In *Zborník teologických štúdií*. Prešov : PRO COMMUNIO, o. z., 2005, s. 96-118. ISBN 80-969416-1-5.

ŠTURÁK, P. Dejiny Prešovskej eparchie v rokoch 1918-1948. In *Zborník teologických štúdií*. Prešov : PRO COMMUNIO, o. z., 2005, s. 131-138. ISBN 80-969416-1-5.

3. Monografie:

ADAM, A. *Liturgika*. Praha : Vyšehrad spol. s r.o., 2001. ISBN 80-7021-420-1.

BENEDIKT XVI. *Modlitba*. Olomouc : Matice cyrilometodějská s.r.o., 2008. ISBN 978-80-7266-285-2.

Bible. Praha : Česká katolická charita, 1987.

BOHÁČ, V. *Liturgika I*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1997. ISBN 80-967341-5-6.

BOHÁČ, V. *Liturgika II*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1994. ISBN 80-7097-294-7.

BOHÁČ, V. *Liturgika III*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1995. ISBN 80-7097-297-1.

BOHÁČ, V.; SOLEJ, P. ml. *Liturgické predmety greckokatolíkov na Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004. ISBN neuvedeno.

Boží liturgie. Řím : TRST, 1965. ISBN neuvedeno.

Božská liturgie. Praha : LÖSCHNER a SPOL., 1920. ISBN neuvedeno.

BUGEL, W. *Ekleziologie užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0665-9.

BUGEL, W. *Současné slovenské verze byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2001. ISBN 80-244-0369-2.

ČIŽMÁR, M. *Svätý Ján Chryzostom*. Prešov : Michal Vašek, 1997. ISBN 80-7165-097-8.

DAMAŠSKÝ, J. *O pravé víře*. OLOMOUC : Pravoslavné vydavatelství, 1994. ISBN neuvedeno.

DENIS, H. *Jak slavit eucharistii*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-249-8.

DOHNAL, E. A. *Epikléze*. Praha : Centrum ochrany proti sektám, 2000. ISBN neuvedeno.

Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha : Zvon, 1995

DONGHI, A. *Gesta a slova*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1995. ISBN 80-7192-008-3.

Duše Ruska s Tomášem Špidlíkem. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-518-7.

EMMINGHAUS, J.H. *Eucharistie*. Praha . Síť s.r.o., 2001. ISBN neuvedeno.

FLORENSKIJ, P. A. *Ikonostas*. Brno : L.marek, 2000. ISBN 80-86263-13-4.

GOGOL, N.V. *Rozjímání o božské liturgii*. Velehrad : Refugium, 1996. ISBN 80-901957-7-6.

HAMANT, Y. *Alexandr Meň*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2003. ISBN 80-7192-460-1.

HERBST, W. *Nové předpisy o odpustcích*. Praha : Řád, 1992. ISBN neuvedeno.

HERRINOVÁ, J. *Ženy v purpuru*. Praha : Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1191-7.

HOLOTA, B. V. *Eucharistie*. Praha : PAULÍNKY, 2009. ISBN 978-80-86949-67-3.

HRIC, J. *Svatosti a sväteniny*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1987. ISBN

HUČKO, L. *Život je vzťah*. Trnava : Dobrá kniha, 2003. ISBN 80-85487-15-2.

ÍLKO, M. *Úvod do liturgie*. Prešov : Prešovská univerzita, 2005. ISBN 80-8068-376-X.

JANÁČ, P. *Liturgia v našom živote*. Trnava : Spolok sv.Vojtecha, 1990. ISBN 80-85198-54-1.

KABASIĽA, M. *Výklad Božské liturgie*. Praha : Jiří Přeučil, 2007. ISBN 978-80-254-0880-3.

KADLEC, J. *Byzantské křesťanství u slovanských národů*. Praha : Bohuslav Rupp, 1946. ISBN nevedeno.

Katechismus katolické církve. Praha : Zvon, 1995.

KLUSÁKOVÁ, L. *Cestou do Cařihradu*. Praha : ISV, 2003. ISBN 80-86642-09-7.

Kolektiv autorov. *Vysluhovanie sviatostí podľa malého trebníka*. Prešov : Prešovská univerzita, 2007. ISBN 978-80-8068-613-0.

Křesťanská iniciace. Praha : Tomáš Halama, 2009. ISBN 978-80-87082-10-2.

MUSIL, A. *Křesťanské církve nynějšího orientu*. Olomouc : Dobré knihy, 1939. ISBN nevedeno.

Nedělníček. Praha : Jaroslav Bárta, 1993. ISBN nevedeno.

O mši svaté. Olomouc : Matice cyrilometodějská s. r. o., 2007. ISBN 978-80-7266-275-3.

O některých aktuálních otázkách eschatologie. OLOMOUC : Centra Aletti, 2008. ISBN 978-80-7412-004-6.

PÍŤHA, P. *Svatí Cyril a Metoděj*. České Budějovice : STUDIO GABRETA spol. s r. o., 2010. ISBN 978-80-86610-51-1.

POKORNÝ, L. *Z dějin liturgie u nás*. Praha : Česká katolická charita, 1969, ISBN nevedeno.

POKORNÝ, L. *Odkaz soluňských bratří*. Praha : Česká katolická charita, 1987. ISBN nevedeno.

POLÁŠEK, F. *Východní křesťanské církve*. Olomouc : Matice cyrilometodějská s.r.o., 2002. ISBN 80-7266-127-2.

RAMM, M. *Přistoupím k oltáři Božímu*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2007. ISBN 978-80-7266-280-7.

RATZINGER, J. *Duch liturgie*. Brno : Barrister&Principal, 2006. ISBN 80-7364-032-5.

RATZINGER, J. *Přijď Duchu svatý*. Český Těšín : Cor Jesu, 2006. ISBN nevedeno.

Rok eucharistie a mše svatá. Praha : Typopres, 2005. ISBN 80-89089-26-7.

Rýžoviště zlata a doly drahokamů. Praha : Pavel Mervart a Univerzita Karlova, 2006. ISBN 80-86818-30-6 a 80-7308-143-1.

SCHALLER, M. *Liturgie*. Praha : Knihotiskárny V. Kotrba, 1933. ISBN neuvedeno.

SCHILLEBEECKX, E. *To číňte na mou památku*. Praha : Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-242-X.

SMITH, A. *Filokalia*. Praha : VOLVOX GLOBATOR, 2008. ISBN 978-80-7207-678-9.

STUDENÝ, J. *Křesťanské symboly*. Olomouc, 1992. ISBN neuvedeno.

Svatá božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého. Praha : Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v ČR, 2007. ISBN neuvedeno

ŠIMANDL, J.; MÁDR, O.; BARTOŇ, J.; HLAVSOVÁ, J. *Jak zacházet s náboženskými výrazy*. Praha : Academia, 2004. ISBN 80-200-1193-5.

ШУЛЬЦ, Г. Й. *Византийська літургія*. Trier : Paulinus Verlag, 2000. ISBN 966-561-282-4.

TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*. Praha, 2008. ISBN 978-80-254-3126-9.

TAFT, R. F. *Katolicismus východního obřadu*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma s.r.o., 2002, ISBN 80-86045-89-7.

TIMKOVIČ, G. A. *Ikonostas a jeho teológia*. Prešov, 2004. ISBN 80-968896-1-3.

VAŠICA, J. *Slovanská liturgie sv.Petra*. Roma, 1938. ISBN neuvedeno.

VAŠKO, V. *Likvidace řeckokatolické církve*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-7195-165-0.

VELLA, E. *Duch svatý – pramen života*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2005. ISBN 80-7195-043-2.

VEPŘEK, M. *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc : Centra Aletti, 2006. ISBN 80-86715-65-5.

VYSTRČIL, J. *Křesťanský východ*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 1992. ISBN neuvedeno.

WATTS, A. W. *Mýtus a rituál v křesťanství*. Brno a Praha : Tomáš Janeček a Pragma, 1995, ISBN 80-85880-09-1.

ZÁSTĚROVÁ, B. a kol. *Dějiny byzance*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0454-8.

ZLÁMAL, B. *Příručka českých církevních dějin*. Olomouc : Matice cyrilometodějská s. r. o., 2005. ISBN 80-7266-192-2.

Seznam zkratek

SC - Sacrosanctum Concilium in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*.

LG - Lumen gentium in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*.

KKC - Katechismus katolické církve.

Abstrakt

STANĚK, J. *Liturgie sv. Jana Zlatoústého v praxi Exarchátu řecko-katolické církve v ČR*. České Budějovice 2012. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra praktické teologie. Vedoucí práce Z. Demel.

Klíčové pojmy: liturgie sv. Jana Zlatoústého / liturgie, Jan Zlatoústý, byzantská liturgie, proskomidie, liturgie věřících

Tato práce se pokouší dodat informace o liturgii sv. Jana Zlatoústého. Mluví o jejím vzniku, vývoji a o tom, jak je praktikována v praxi Exarchátu řeckokatolické církve v ČR. Mluví také o samotném exarchátu a o tradicích z kterých vychází.

Práce ukazuje obřadovou bohatost katolické církve, jednotu v různosti, a to právě na liturgii sv. Jana Zlatoústého.

Abstract

STANĚK, J. *St. John Chrysostom liturgy in practice of the Exarchate of Greek-Catholic Church in the Czech Republic.*

České Budějovice 2012. Dissertation. University of South Bohemia in České Budějovice. Faculty of Theology. Department of Practical Theology. Supervised by Z. Demel.

Key words: St. John Chrysostom liturgy / liturgy, John Chrysostom, Byzantine liturgy, Proskomide, liturgy of believers

This work attempts to bring the information about St. John Chrysostom liturgy. It deals with its formation, evolution and with the way it is used in the practice of the Exarchate of Greek-Catholic Church in the Czech Republic. It speaks also about the Exarchate as such and about traditions it is based on.

Using St. John Chrysostom liturgy this work shows the richness of the Catholic Church rite, unity in diversity.